

PODER, RELIGIÓ I TERRITORI

Una nova mirada als orígens
del monacat al Ripollès
(segles IX-X)

Xavier Costa Badia

MVNERA

UBe

PODER, RELIGIÓ I TERRITORI

PODER, RELIGIÓ I TERRITORI

Una nova mirada als orígens
del monacat al Ripollès
(segles IX-X)

Xavier Costa Badia

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

MVNERA

DIRECTORES DE LA COL·LECCIÓ
Marta Sancho i Meritxell Simó

COMITÈ EDITORIAL
Maria-Reina Bastardas, Pau Castell, Antoni Conejo,
Daniel Piñol, Mercè Puig Rodríguez-Escalona

© Edicions de la Universitat de Barcelona
Adolf Florensa, s/n
08028 Barcelona
Tel.: 934 035 430
www.edicions.ub.edu
comercial.edicions@ub.edu

Imatge de la coberta: miniatura de la Bíblia de Ripoll
(Biblioteca Apostòlica Vaticana).

ISBN: 978-84-9168-871-6

L'edició d'aquest llibre ha estat possible gràcies a l'Ajuntament de la Comtal
Vila de Ripoll i a l'Institut de Recerca en Cultures Medievales (IRCVM).

Aquest document està subjecte a la llicència de Reconeixement-NoComercial-
SenseObraDerivada de Creative Commons, el text de la qual està disponible a:
<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>.

*A la Míriam, per haver compartit
amb mi el seu amor pel Ripollès.*

Sumari

CAPÍTOL 1. Introducció	11
Base teòrica i metodològica	13
Fonts d'informació	15
Marc geogràfic	21
CAPÍTOL 2. El projecte polític de Guifré el Pelós i la fundació dels monestirs de Ripoll i Sant Joan (c. 879 – c. 897)	25
El Ripollès al segle IX, de vall oblidada a centre de la geopolítica comtal	25
El paisatge previ a la reorganització	30
La fundació dels monestirs de Ripoll i Sant Joan, una iniciativa comtal.....	35
La dotació inicial i l'origen dels dominis monàstics, una mostra de diàleg entre interessos econòmics i polítics	45
CAPÍTOL 3. Els hereus de Guifré el Pelós i la consolidació del monacat ripollès (c. 897 – c. 942)	55
La mort de Guifré el Pelós i la redefinició d'aliances.....	55
L'expansió territorial dels monestirs ripollesos a principis del segle X (c. 900 – c. 942)	60
CAPÍTOL 4. El trencament de la pau entre els descendents de Guifré el Pelós i els seus efectes sobre el monacat ripollès (c. 942 – c. 949) ...	79
Les lluites en el si del Casal de Barcelona i el trencament de la fràgil estabilitat ripollesa.....	79

Sant Pere de Camprodon, un monestir nascut del conflicte.....	83
Els efectes de les disputes comtals sobre Ripoll i Sant Joan, dues situacions diametralment oposades	87
CAPÍTOL 5. El monacat ripollès i els nets de Guifré el Pelós (c. 949 – c. 1000) entre el triomf de Ripoll i la desaparició de Sant Joan	91
Santa Maria de Ripoll, l'últim bastió de la unitat familiar comtal .	92
Sant Pere de Camprodon, un monestir dels comtes de Besalú	100
Sant Joan de les Abadesses, un monestir en disputa	107
EPÍLEG. L'expulsió de les monges de Sant Joan, entre la moral i la política	117
La butlla «Cuperemus quidem» i les denúncies d'immoralitat	117
La decisió de Bernat Tallaferro, una relectura des de la geopolítica comtal	127
Les conseqüències dels fets del 1017, alguns dubtes per resoldre ..	138
Valoració final	142
Bibliografia	145
Fonts primàries editades (abreviatures)	145
Fonts secundàries.....	146
Annex.....	157

Capítol 1

Introducció

El Ripollès, amb els seus cims pedregosos i les seves valls verdes, es presenta com un territori de profunds contrastos que, darrere l'aparença d'un paratge natural gairebé verge, amaga una història tan extensa i complexa com sorprenentment quotidiana. Qui té el privilegi de viure-hi o visitar-lo s'adona que el passat medieval, i podríem concretar encara més parlant del passat monàstic medieval, impregna totalment el paisatge i l'imaginari popular dels seus habitants. Bona prova d'això són els monestirs de Ripoll, Sant Joan i Camprodon, que es resisteixen a perdre la seva centralitat simbòlica en les poblacions respectives, però també l'omnipresència que personalitats tan llunyanes com els comtes Guifré i Guinedell, l'abadessa Emma, l'abat Oliba o el comte Bernat Tallaferro tenen en el dia a dia ripollès.

Tanmateix, la quotidianitat d'aquestes institucions i d'aquests personatges tan lligats al fet monàstic no sempre es tradueix en un bon coneixement històric de tots ells, menys encara després que els lletraferits del segle XIX, imbuïts dels ideals romàntics que proliferaven arreu d'Europa, els fessin protagonistes d'històries i llegendes més pensades per satisfer les necessitats d'aquella centúria que no pas per reconstruir la realitat passada. Tant és així que, avui en dia, segueixen sense tenir una resposta clara moltes preguntes respecte als orígens del monacat al Ripollès, algunes tan bàsiques com per què es fundaren tres monestirs en un espai tan reduït, quins interessos tenien els seus promotors, quin impacte tingué el seu establiment sobre el territori circumdant o per què van seguir una evolució tan dispar.

Això no vol dir que, al llarg de les darreres dècades, no s'hagi avançat en el coneixement del monacat ripollès. Res més lluny de la realitat,

els estudis s'han anat succeint de manera periòdica i, avui en dia, com veurem en els capítols següents, comptem amb valuosíssims treballs per conèixer la història particular de Santa Maria de Ripoll, Sant Joan de les Abadesses i Sant Pere de Camprodon, els tres grans monestirs de la comarca. Ara bé, se segueix trobant a faltar una aproximació de conjunt al fet monàstic al Ripollès que analitzi les dinàmiques compartides i les divergències més notòries entre els tres cenobis que s'hi establiren per tal de plantejar noves hipòtesis, qüestionar idees preconcebudes i, en definitiva, contribuir a comprendre un fenomen i un període històric que ens segueix plantejant més dubtes que no pas certeses.

Afrontar l'estudi del monacat ripollès des d'una perspectiva de conjunt i donar resposta a aquesta mancança és l'objectiu principal del llibre que el lector té a les mans, concebut originalment com a part d'una tesi doctoral més extensa titulada *Paisatges monàstics. El monacat altmedieval als comtats catalans (segles IX-X)*. Ara bé, aquest no vol ser només un llibre sobre monestirs, sinó també sobre poder i territori, motiu pel qual para especial atenció al paper que aquestes institucions tan polifacètiques van tenir en l'estructuració social, política, econòmica i religiosa del Ripollès al llarg de l'Alta Edat Mitjana. En aquesta mateixa línia, també vol analitzar amb detall les estretes relacions que existiren entre els monestirs altmedievals i el poder comtal, encarnat en terres ripolleses pel Casal de Barcelona, ja que són molt pocs els territoris on es veu amb tanta claredat la interacció i la dependència mútua entre ambdues institucions.

La seva motivació, per tant, no és reconstruir la història de cadascun dels cenobis que s'assentaren al Ripollès en època altmedieval, camp en què poc podria aportar de nou, sinó aprofundir en qüestions més generals i alhora inexplorades que, sens dubte, ens permetran assolir una visió molt més completa del que representava un monestir en aquella cronologia i del paper que van tenir en la construcció d'uns comtats i d'un poder comtal que tot just començaven a fer les seves primeres passes.

BASE TEÒRICA I METODOLÒGICA

Un cop plantejats els objectius del llibre, abans d'entrar en el si de la qüestió, m'agradaria fer algunes precisions teòriques i metodològiques que permetin al lector comprendre el perquè d'aquesta aproximació tan particular al tema del monacat i, sobretot, la manera de treballar que s'amaga al darrere.

En aquest sentit, he de començar destacant que aquesta aportació se suma als nombrosos treballs que els darrers anys han promogut una aproximació al passat medieval des del paisatge. És a dir, parteix de la base que les diferents realitats pretèrites no constituïen elements aïllats que hom pot estudiar de manera separada, sinó que formaven part d'un geosistema complex en què tots els seus components, ja fossin d'origen natural o antròpic, estaven profundament interrelacionats i, per tant, no es poden abordar de manera aïllada sense limitar molt la nostra capacitat de comprensió. Això, en el cas del monacat, implica la ja comentada necessitat de centrar-se en el fet monàstic en general i no sobre els monestirs en particular. Al mateix temps, però, també obliga a anar molt més enllà en la contextualització del fenomen, car, a part de situar-lo en el seu context històric com és habitual, també cal parar atenció a la societat i al medi físic que l'acollí per tal de copsar correctament com totes aquestes realitats es relacionaren i condicionaren mútuament.¹

A efectes pràctics, això comporta alguns desafiaments importants, ja que les eines més habituals dels historiadors són molt eficaces per a

1 En la definició d'aquesta particular manera d'estudiar el monacat medieval, el present llibre s'ha vist clarament influenciat pels projectes de recerca «Claustra. Atlas de espiritualidad femenina en los reinos peninsulares» (HAR2011-25127) i «Paisajes espirituales. Una aproximación espacial a las transformaciones de la religiosidad femenina medieval en los Reinos Peninsulares en la Edad Media (siglos XII-XVI)» (HAR2014-52198-P), sobretot per les seves innovadores aportacions conceptuals i metodològiques a l'estudi del tema (GARÍ et al. 2014; GARÍ et al. 2018).

l'estudi i la descripció de successos diacrònics que s'esdevenen l'un darrere l'altre, però presenten algunes mancances a l'hora de visualitzar i analitzar les intricades relacions sincròniques que es donen en el si d'un geosistema complex. Per aquest motiu, cal buscar alternatives i, com s'adonarà el lector en les pàgines següents, un dels recursos que ho faciliten és l'ús de la cartografia històrica: els mapes. Ara bé, sense voler aprofundir gaire en qüestions metodològiques, per a les quals em remeto a la meua tesi doctoral (COSTA 2019d: 59-88), cal destacar que no es tracta de mapes convencionals, com tampoc ho és la manera com han estat generats ni l'ús que se'ls dona.

Normalment, en els estudis històrics, l'aparell cartogràfic que acompanya el text s'entén com un recurs auxiliar, elaborat amb posterioritat al procés d'escriptura, per fer més comprensibles les explicacions que s'hi contenen. En aquest cas, en canvi, els mapes inclosos en aquest treball, i molts altres que no s'han pogut publicar per manca d'espai, han estat concebuts com una eina que permet visualitzar les dades contingudes en les fonts primàries, interrogar-les, descobrir nous patrons i, sobre seu, bastir noves hipòtesis. No en va, són el producte d'haver buidat tota la informació que tenim sobre monestirs i propietats monàstiques altmedievals vinculades al Ripollès en un Sistema d'Informació Geogràfica, un tipus de programari informàtic que permet representar cartogràficament els registres inclosos en una base de dades i, des del mapa resultant, accedir als seus atributs per tal de fer-los preguntes. Per tant, malgrat la seva aparença un cop impresos, en un entorn digital, són recursos dinàmics que permeten integrar d'una manera excepcional les variables espai/temps i visualitzar amb claredat tant l'evolució temporal dels cenobis com la seva interrelació espacial amb l'entorn.

Així doncs, en aquest treball, els mapes han estat emprats com una vertadera font d'informació sobre la qual buscar patrons de comportament dels monestirs ripollesos i els poders polítics del seu entorn. Ara bé, com apuntà molt encertadament Ian N. Gregory (2010: 69), aquests

recursos són útils per mostrar què passà, on passà i quan passà, però no per explicar per què passà. En conseqüència, caldrà analitzar-los amb minuciositat per tal d'explicar els patrons que mostren, una tasca per la qual haurem de tornar a les fonts primàries i a l'extensa bibliografia que ens han llegat els nostres antecessors en l'estudi del tema, de qui sempre serem deutors.

FONTS D'INFORMACIÓ

Pel que fa a les fonts disponibles, el monacat ripollès dels segles IX i X és un cas especialment ben documentat, car les seves tres abadies, tot i que són de fundació relativament tardana, disposen d'un total de 426 documents que hi fan referència.² Ara bé, les fonts conservades per a cada centre presenten diferències importants tant quantitativament com qualitativament, cosa que obliga a valorar cada cas per separat.

El monestir sobre el qual es té més documentació és, amb diferència, Sant Joan de les Abadesses, ja que s'han conservat un total de 215 notícies referides a la seva evolució abans de l'any 1000; 220 si ens allarguem fins a l'extinció de la seva primitiva comunitat femenina l'any 1017. A més, la majoria dels documents, 128, els tenim en la seva forma original o, com a mínim, en còpies realitzades durant el període

² En aquest còmput s'han exclòs tres documents manifestament falsos que trobem en els fons dels monestirs tractats, ja que tots ells foren elaborats amb posterioritat al període d'estudi i, per tant, són conseqüència d'una conjuntura del tot diferent: CC VIII, apèndix, doc. XVI, p. 775-777 (FALS 922); CC V, apèndix, doc. III, p. 535-536 (FALS 948); CC V, apèndix, doc. VI, p. 538 (FALS 966). Així mateix, per les quantioses interpolacions i/o errors de transmissió que contenen, tampoc s'hi han inclòs els següents diplomes, si bé tots ells han estat tinguts en compte i, en alguns casos, són discutits a l'interior del text: CC IV, doc. 4, p. 67-68 (INTERPOLAT/FALS 885); DMR I, doc. 11C, p. 94-97 (FALS 888); CC IV, doc. 714, p. 550-551 (INTERPOLAT 954); DMR I, doc. 257, p. 283-284 (955?[971-979]).

medieval que, si bé poden contenir alguns errors de lectura, permeten que ens aproximem amb força precisió al seu contingut complet. Només una minoria, 82, ens han arribat a través d'extrets posteriors, la major part gràcies a trobar-se regestats dins del *Llibre de Canalars*, un inventari dels fons del monestir que l'abat Isalguer redactà a la segona meitat del segle xv. Per tant, tot i que la vida d'aquest arxiu no ha estat exempta de trasbalsos (GROS 1974: 87-95), disposem d'un nombre més que considerable de fonts per poder reconstruir els orígens del cenobi i la formació dels seus dominis.

En el cas de Santa Maria de Ripoll, disposem d'un nombre molt similar de documents: 197. Ara bé, pel que fa a la qualitat, s'observen diferències molt notables, ja que, després del saqueig i l'incendi del seu arxiu l'estiu del 1835, pràcticament tots els seus fons es van perdre (ORDEIG 2015: 25-35). En conseqüència, a part d'alguns diplomes conservats en altres arxius que hi fan referència, principalment testaments que hi feien alguna lleixa, només s'han conservat quatre originals pertanyents al seu fons arxivístic pròpiament dit. La resta, a excepció de 54 que ens han pervingut per còpies completes o parcials, només els podem conèixer a través de regests, generalment molt breus, fets en època moderna o contemporània pels erudits i arxivers que treballaren en aquell cenobi abans del 1835, entre els quals destacà el pare Roc d'Olzinelles. Així doncs, tot i que des d'un punt de vista quantitatiu comptem amb un nombre més que notable de fonts, no hi ha dubte que el coneixement que en podrem extreure serà molt més limitat que el que aflora dels magnífics originals de Sant Joan.

Sant Pere de Camprodon, per la seva part, ha conservat un nombre molt menor de documents: 33 en total. A més, d'aquests només ens han arribat set originals i tres còpies antigues repartides entre l'Arxiu de la Corona d'Aragó, la Biblioteca Nacional de França i, en el cas d'un testament que l'inclouïa entre els seus beneficiaris, l'Arxiu Capitular de Vic. Els restants, com en els casos anteriors, han de ser reconstruïts a través de transcripcions i extrets que en feren els erudits que tingueren

L'oportunitat de treballar en el seu arxiu abans de la desamortització o, almenys, de la Guerra Civil, quan es perdé bona part de la seva documentació. Tot i així, malgrat que pot resultar difícil fer un estudi gaire detallat de la seva evolució patrimonial amb tan pocs documents, no deixa de ser un exemple interessant per contrastar els processos viscuts pels cenobis veïns de Ripoll i Sant Joan, molt més ben estudiats, i ajudar-nos a enriquir i completar la nostra visió sobre el monacat ripollès d'època altmedieval.

Les fonts conservades, com veiem, són nombroses i amb una tradició documental molt diversa, ja que només alguns registres moderns referents a Sant Joan es conserven a l'arxiu de la institució que els originà. Ara bé, per sort nostra, avui en dia hi podem accedir de manera fàcil i còmoda pel fet que es troben majoritàriament recollides i transcrites en els diversos volums de la *Catalunya carolíngia*, una col·lecció que, com és ben sabut, ha treballat durant tot un segle per posar a l'abast dels historiadors la totalitat dels documents escrits als comtats catalans abans de l'any mil. Així doncs, per la seva qualitat i accessibilitat, aquestes han estat les edicions sobre les quals s'ha treballat i, en conseqüència, les que s'utilitzaran preferentment per citar els documents dins del text. Ara bé, de manera auxiliar, també s'han emprat altres diplomataris, com el del monestir de Ripoll, publicat recentment per Ramon Ordeig (2015), ja que, fent un esforç ingent per reconstruir aquell arxiu tan maltractat, encara ha aconseguit treure a la llum alguns registres inèdits i precisar la datació d'alguns dels diplomes que ja havien estat editats amb anterioritat.

Passant a valorar col·lectivament les fonts conservades, i fixant-nos en primer lloc en la seva distribució cronològica, és destacable que des de la fundació dels respectius monestirs pràcticament no tenim cap període prolongat de silenci, quelcom que facilita poder fer una anàlisi contínua del seu procés evolutiu (fig. 1). Ara bé, com ressalta el gràfic esmentat, les fonts no es reparteixen de manera homogènia al llarg del temps, sobretot en el cas de Ripoll i Sant Joan. No en va, per a aquest

darrer monestir, tenim un primer període molt ben documentat, coincidint amb l'abadiat d'Emma de Barcelona, però, per contra, tenim molt pocs documents per reconstruir la gestió de les seves successores; un fet que contrasta amb la situació de Ripoll, que, després d'uns primers anys amb poques notícies, va incrementant progressivament el nombre de referències conservades. A priori, aquestes variacions podrien ser fruit de l'atzar i ser determinades per la pèrdua d'alguns lligalls o fons documentals concrets. Tanmateix, cal tenir-les molt presents, ja que condicionen la nostra capacitat d'apropar-nos al passat d'aquells cenobis i, al mateix temps, en alguns casos, realment poden reflectir canvis en la seva posició social i política respecte a l'entorn.

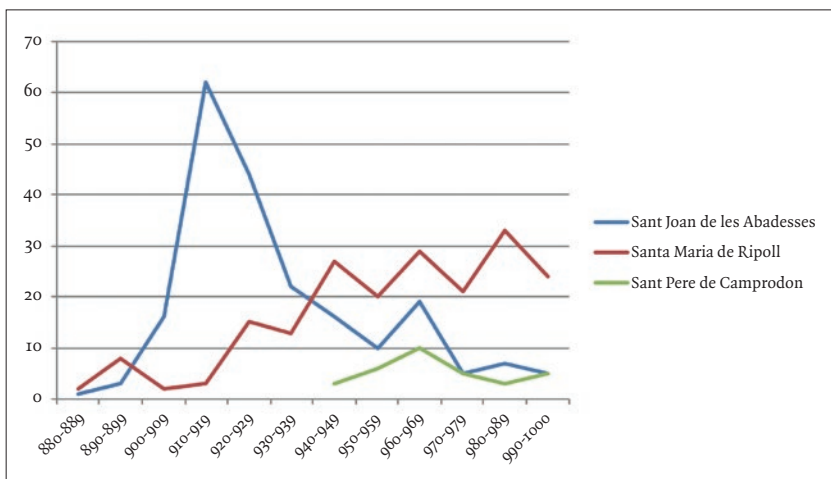

Fig. 1: Distribució de la documentació dels tres monestirs ripollesos segons la seva cronologia.

En relació amb el seu contingut, cal destacar que més d'un 90% dels documents fan referència a la configuració i posterior gestió del patrimoni dels diferents cenobis, predominant-hi per sobre de tot les donacions, les compravendes, les permutes i, en un nombre també

Introducció

bastant notable, els judicis que els permeteren augmentar, consolidar i defensar les seves propietats materials (fig. 2). A part, també hi trobem una quantitat important de dotalies, una acta de professió monàstica, dues d'elecció abacial, quatre preceptes d'immunitat, una butlla d'exempció, dos decrets conciliaris, una primerenca carta de complanació, quatre establiments emfitèutics igualment precoços i, en darrer lloc, dos inventaris referents a la sagristia de l'església de Ripoll i a les relíquies que es conservaven dins del seu altar. Per tant, exceptuant els dos últims documents i algunes de les actes d'elecció abacial predites, la immensa majoria de les fonts conservades es presten a un estudi com el plantejat en aquest llibre, ja que ens ofereixen molta informació sobre els patrons de conducta social dels diferents monestirs i, sobretot, de les seves estratègies de gestió territorial.

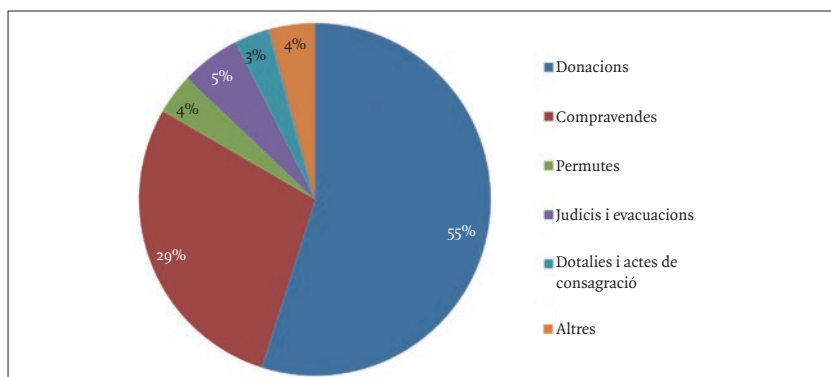

Fig. 2: Distribució de la documentació de Ripoll, Sant Joan i Camprodon segons la seva tipologia.

Bona prova d'això és que, després d'un exhaustiu buidatge de totes les fonts comentades, s'han pogut identificar un total de 1.880 propietats pertanyents als tres grans monestirs ripollesos: 656 de Sant Joan, 990 de Ripoll i 234 de Camprodon. La majoria, a més, han pogut ser georeferenciades, un 65% amb exactitud i un 31% de manera aproxi-

mada. Només han quedat fora de la cartografia elaborada un 4% de les propietats registrades, sobretot béns mobles o semovents sense una ubicació fixa. No hi ha dubte, per tant, que comptem amb dades suficients per poder dur a terme una anàlisi precisa dels patrons d'expansió i contracció dels cenobis, així com de les relacions que establiren amb els diferents actors socials que intervingueren en aquelles valls de muntanya.

Una altra tipologia de fonts primàries que s'ha procurat tenir en compte i integrar en l'estudi són les de caràcter arqueològic. Ara bé, cal reconèixer que són molt menys nombroses que les escrites, pel que fa al coneixement tant de la societat ripollesa altmedieval com de les institucions monàstiques d'aquella època. No en va, malgrat les monumentals evidències que han restat dels tres monestirs en què em centraré, i molt especialment de les seves esglésies, aquestes no responen al seu moment fundacional, sinó que en tots els casos presenten les fàbriques romàniques que es promogueren a partir del segle XI, just al final del meu període d'estudi. A més, les poques intervencions arqueològiques que s'hi han dut a terme, generalment derivades de processos de restauració, només han permès extreure dades aïllades i molt fragmentàries, com per exemple l'existència d'una necròpoli en el solar de Santa Maria de Ripoll amb fases anteriors i/o coetànies a la seva fundació (RIPOLL, CARRERAS, NUIX 1978; BOLÒS 1987) o la datació d'alguns dels murs del seu claustre a les darreries del segle X (GONZÁLEZ 2018). En qualsevol cas, encara que siguin escasses, és necessari tenir-les presents i emprar-les per tal d'oferir una reconstrucció del passat tan completa i acurada com sigui possible.

Finalment, en el cas de les fonts secundàries, ens trobem amb una situació completament oposada, ja que els estudis sobre el monacat altmedieval, i especialment les monografies sobre les principals abadies del país, compten amb una llarguíssima tradició historiogràfica al darrere (COSTA 2019a). El mateix es pot dir dels estudis sobre l'ordena-

ment sociopolític a l'Alta Edat Mitjana i la consolidació dels comtats catalans al voltant de la figura de Guifré el Pelós i els seus hereus. Tant és així que m'és del tot impossible oferir-ne un estat de la qüestió tan complet com el tema mereixeria i únicament puc remetre el lector a l'extensa bibliografia que s'ofereix al final del llibre, la qual serà àmpliament comentada dins del text que segueix. Ara bé, hi ha alguns noms, com Abadal, Bolòs, Bonnassie, Feliu, Gros, Jarrett, Junyent, Ordeig, Pladevall, Riu o Salrach, que no es poden deixar de citar, ja que són els gegants a espatlles dels quals hem de pujar per intentar veure una mica més enllà en la història del monacat, del Ripollès i dels comtats catalans altmedievals en general.

MARC GEOGRÀFIC

Un cop posades les bases i analitzades les fonts sobre les quals se sustentarà tota l'anàlisi posterior, cal acabar la present introducció fent una breu aproximació a l'escenari en el qual em centraré a continuació: el Ripollès.

Geogràficament, com és ben sabut, aquest territori configura una comarca natural amb una notable coherència interna que s'articula a l'entorn de la capçalera del riu Ter i del seu primer gran afluent, el Freser, des de les seves fonts, a tocar l'una de l'altra als peus del Bastiments, fins poc més avall del seu aiguabarreig, on s'alça la vila de Ripoll (fig. 3). Es tracta, per tant, d'un medi accidentat amb un caràcter marcadament pirinenc, si bé, per la seva particular orografia, ofereix múltiples paisatges que van des de les calmes d'alta muntanya, aptes només per a la pastura estacional, fins a les zones planes del riberal, considerablement amples i amb un notable potencial agrícola, com ho testimonien encara les moltes feixes fossilitzades en el territori. Això ha permès que, històricament, els seus habitants, des dels seus vilars dispersos, hagin desenvolupat una economia com-

plexa que complementava el treball de la terra amb la pràctica ramadera i la no menys important explotació del bosc i dels recursos minerals.³

Fig. 3: Mapa de la comarca natural del Ripollès i les diferents demarcacions en què es trobava dividida.

Políticament, malgrat la clara unitat geogràfica i cultural del Ripollès, quelcom que ha permès la seva supervivència en l'actual ordenament comarcal, en època altmedieval no configurava una unitat admi-

3 Respecte a les característiques del paisatge ripollès a l'Alta Edat Mitjana, incintant també en les formes que prengué el seu poblament i la seva organització política, resulta molt revelador l'estudi que en feren ja fa uns anys Jordi Bolòs i Víctor Hurtado (1981).

nistrava independent, sinó que es trobava dividit entre tres autoritats civils i eclesiàstiques diferents. No en va, tot i que alguns límits poden ser dubtosos (BOLÒS, HURTADO 1981: 209-10; 2015: 82-83): *grosso modo* la vall de Ribes estava adscrita al comtat de Cerdanya i al bisbat d'Urgell; la de Ripoll i Sant Joan pertanyien al comtat d'Osona i a la diòcesi de Vic; i, finalment, la vall de Camprodon estava associada al comtat de Besalú i, per tant, al bisbat de Girona. En conseqüència, era un espai de contacte i fricció entre molts poders diferents, quelcom que, com veurem, tingué un impacte evident en la seva evolució històrica i sobre els cenobis que s'hi assentaren.

El Ripollès, per tant, se'ns presenta com un espai petit, divers i molt complex que ofereix una via d'entrada immillorable a l'estudi del monacat altmedieval i, molt especialment, de les seves relacions amb el territori circumdant i amb els nombrosos poders que s'hi donaren trobada i competiren per imposar-hi la seva autoritat.

Capítol 2

El projecte polític de Guifré el Pelós i la fundació dels monestirs de Ripoll i Sant Joan (c. 879 – c. 897)

En la majoria dels comtats catalans de la zona pirinenca, les primeres fundacions monàstiques d'època carolíngia es remunten a principis del segle IX o, fins i tot, finals del VIII, quan la conjuntura del moment afavorí la seva promoció tant per part de les elits locals, desitjoses de refermar i consolidar el seu poder tradicional, com de les noves autoritats franques, necessitades d'institucions que els ajudessin a fer-se presents sobre un territori que els era aliè i volien controlar (ABADAL 1961; COSTA 2017). En el cas del Ripollès, però, la situació presenta matisos molt particulars, ja que el poder carolingi no establí un domini efectiu sobre aquell territori fins a una data molt tardana, cosa que motivà que el fet monàstic no hi fes acte de presència fins a finals del segle IX, en un context marcat per l'aparició dels primers comtes privatius i per unes estratègies de control territorial molt més elaborades gràcies a les experiències prèvies. Per tant, és necessari remuntar la nostra aproximació fins a la conquesta carolíngia dels comtats catalans per tal de copsar la singularitat del Ripollès i la situació amb què es trobà el comte Guifré el Pelós, el gran promotor del monacat en aquella comarca.

EL RIPOLLÈS AL SEGLE IX, DE VALL OBLIDADA A CENTRE DE LA GEOPOLÍTICA COMTAL

Les notícies històriques sobre el Ripollès abans de l'any 880 són extremament escasses. No obstant això, podem suposar que, com la resta dels territoris del seu entorn, devia caure sota el domini carolingi a fi-

nals del segle VIII, ja que, segons ens informa l'autor de la *Vita Hludowici imperatoris* (ASTRONOMUS 1995: 308), l'any 798 Lluís el Piadós ja estava en situació d'ordenar la fortificació de dominis molt més meridionals, com ara la civitate d'Osona o els castells de Cardona i Casserres.

Alguns d'aquests territoris, però, restaren molt poc temps en mans dels carolingis. No en va, abans que poguessin consolidar el domini sobre seu, vers l'any 826, una part important del futur comtat d'Osona, inclosa la vall central del Ripollès, es va veure profundament afectada per la revolta d'Aissó, personatge d'identificació controvertida, i Guillemó, fill del deposat comte Berà de Barcelona.¹ La temptativa, tot i comptar amb el suport d'un imponent contingent vingut de Còrdova, acabà fracassant poc després i no pogué complir l'objectiu de recupear les places fortes de Barcelona i Girona. Tanmateix, les seves conseqüències es deixaren sentir durant molts anys, sobretot a les comarques centrals de l'actual Catalunya, ja que bona part del rerepaís quedà del tot desorganitzat i fora del control efectiu de les autoritats carolíngies, motiu pel qual ha rebut el qualificatiu de «terra de ningú».

No ajudaren a controlar aquests territoris les escomeses musulmanes que, amb una certa periodicitat, els colpejaren aprofitant les con-

1 Respecte a la revolta d'Aissó i Guillemó, un dels episodis més mal coneguts del segle IX, la visió més acceptada segueix sent la que n'oferí als anys setanta el professor Josep M. Salrach (1978a: 73-90), que, després de contrastar les informacions —sovint contradictòries— que ens ofereixen les escasses fonts franques i islàmiques que s'hi refereixen, conclougué que Aissó podia ser fill del darrer valí de Barcelona i que, en conseqüència, l'alçament hauria sigut un intent de retornar a l'estadi de col·laboració entre elits locals i autoritats islàmiques previ a la irrupció del poder franc, a qui presuposava unes tendències cada vegada més uniformistes i assimilistes. Ara bé, amb posterioritat, alguns autors com Eduardo Manzano (1991: 217-223) han qüestionat la identificació d'Aissó amb 'Ayxūn, fill del valí Sulaymān al-'Arābī. Així mateix, en els últims anys, Cullen J. Chandler (2019: 97-102) ha discrepat de la interpretació d'aquest esdeveniment com una revolta provisòria i antifrànca, quelcom que posa de manifest que encara falta molt per acabar de comprendre els fets ocorreguts el 826.

tínues lluites internes que desestabilitzaven l'imperi carolingi. En aquest sentit, destaca l'asseifa encapçalada per 'Abd al-Wāhid l'estiu del 841, ja que, si bé la troballa d'un nou fragment de la crònica *al-Muqtabis* d'Ibn Ḥayyān permet qüestionar la seva suposada penetració fins als engorjats de Ribes de Freser, on Ramon d'Abadal (1958: 174) proposà que hauria pogut produir-se un xoc amb les tropes del comte Sunifred I de Cerdanya, no hi ha dubte que, com a mínim, afectà les fortificacions de Vic i Taradell (BRAMON 2000: 133-135). Per tant, tot sembla indicar que, durant gran part del segle IX, el Ripollès, com les comarques més meridionals, hauria viscut en un estat general de desorganització i oblit per part de les autoritats carolíngies, car, tot i estar *de iure* sota el seu poder, com ho demostra el fet que, segons la narració d'Ibn Ḥayyān, l'algarada del 841 es dirigí «contra el país dels francs» (BRAMON 2000: 134), no s'observa cap temptativa real de fer-hi valdre aquesta autoritat i dotar d'una mínima estructura política i religiosa el territori.

Aquesta situació canvià sobtadament l'estiu del 878 quan, sufocada la revolta de Bernat de Gòtia contra Carles el Calb i el seu fill Lluís el Tartamut, aquest últim decidí lliurar els comtats de Barcelona, Girona, Besalú i Rosselló, propietat del traïdor, al comte Guifré el Pelós, que ja governava els d'Urgell i Cerdanya des del 870 (ABADAL 1958: 41-72; SALRACH 1978b: 100-105).² Es tractava, segons la interpretació que s'hi ha donat, d'una recompensa a la seva fidelitat que incrementava de

2 Els darrers temps, ha reviscolat el debat al voltant de si Guifré el Pelós realment rebé el comtat de Girona el 878 o si, per contra, aquest es mantingué fora de l'òrbita del Casal de Barcelona fins després de la seva mort (CAMPRUBÍ 2020), ja que, com reconegué el mateix Ramon d'Abadal (1958: 66-67), els documents que el mostren actuant en aquell territori són molt escassos i circumstancials. Fins i tot, sobre la base del mateix argument, es podria arribar a plantejar si no hauria rebut també el comtat de Barcelona en un moment molt més avançat de la seva vida. Es tracta, per tant, d'un tema de debat obert i amb conseqüències importants, tot i que, per a l'aproximació del present estudi, té unes implicacions limitades, car no hi ha dubte

manera significativa el seu poder i influència sobre la Marca. Tanmateix, un augment tan destacat dels seus dominis també suposava importants reptes logístics, tant per la dificultat de controlar uns territoris tan extensos, quelcom que intentà solucionar delegant la gestió d'alguns dels comtats en els seus germans Miró i Radulf, com pels problemes de comunicació que existien entre ells. No en va, com apuntà amb gran encert Ramon d'Abadal (1958: 73), només hem de posar sobre un mapa els territoris reunits el 878 sota l'autoritat de Guifré el Pelós per adonar-nos «que els seus honors dibuixaven un gran cercle al voltant d'una regió central constituïda per les comarques d'Osona i el Bages, terra de ningú que s'endinsava profundament en els seus dominis» (fig. 4).

Així doncs, després d'anys en segon pla, la redefinició del taulell de joc polític que es produí el 878 provocà que el futur comtat d'Osona, i molt especialment el Ripollès, prenguéssin una importància geopolítica cabdal per al poder comtal. Hem de tenir present que, sense aquell enclavament, l'única manera de moure grans contingents, ja fossin civils o militars, entre els diferents dominis del comte Guifré era, des d'Urgell o Cerdanya, remuntar el Segre fins al coll de la Perxa, creuar el Conflent seguint la Tet fins a trobar la via Augusta al Rosselló i, des d'allà, baixar creuant els comtats de Besalú, Girona i Barcelona en un trajecte que, sense comptar les moltes giragonses que podien fer els camins medievals, sobrepassava els 300 km (fig. 4). En canvi, controlant el Ripollès, les opcions es multiplicaven i, per exemple, des de Barcelona es podia arribar amb facilitat a la Cerdanya i a l'Urgell remuntant el riu Congost fins a Vic, el Ter fins a Ripoll i, des d'allí, prendre la via que, passant pel coll de Merolla i el de la Creueta, menava a la vall d'Alp; un recorregut que en total sumava poc més de 150 km

que tots els comtats que afrontaven amb el Ripollès estaven sota el domini de Guifré o dels seus germans.

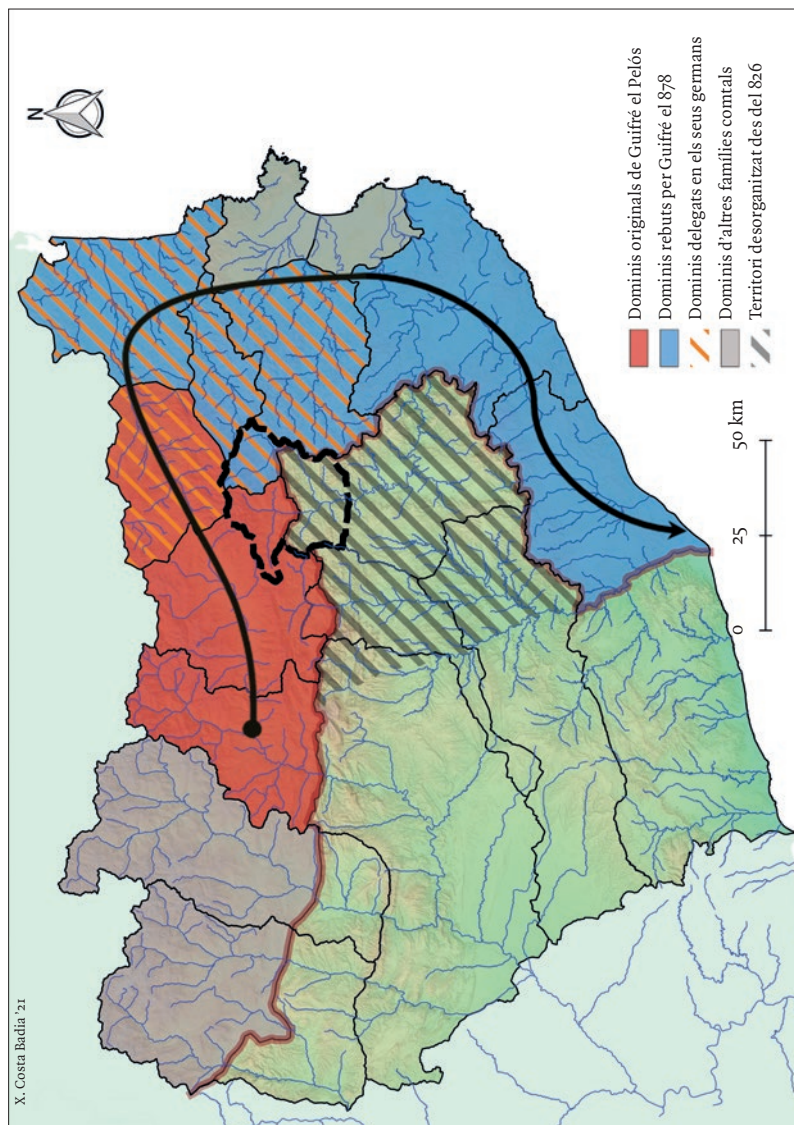

Fig. 4: Principal via de comunicació entre els dominis de Guifré el Pelós abans de recuperar el Ripollès i les planes de Vic i del Bages.

(fig. 5).³ Així mateix, fins i tot abans que es pogués reorganitzar la plana de Vic, el control del Ripollès ja permetia una ràpida unió transversal entre Girona, Besalú i la Cerdanya seguint el brancal de la via Augusta que, passant per la vall de Bianya, el coll de Capsacosta i la vall de Sant Joan, menava a Ripoll i connectava amb el predit camí del coll de la Creueta (CASAS 1983; BUSQUETS, FREIXA 1998). Per últim, no hem d'oblidar tampoc l'existència d'un pas natural que, a través del coll d'Ares, connectava tot l'entramat viari anterior amb el Vallespir i el Rosselló.

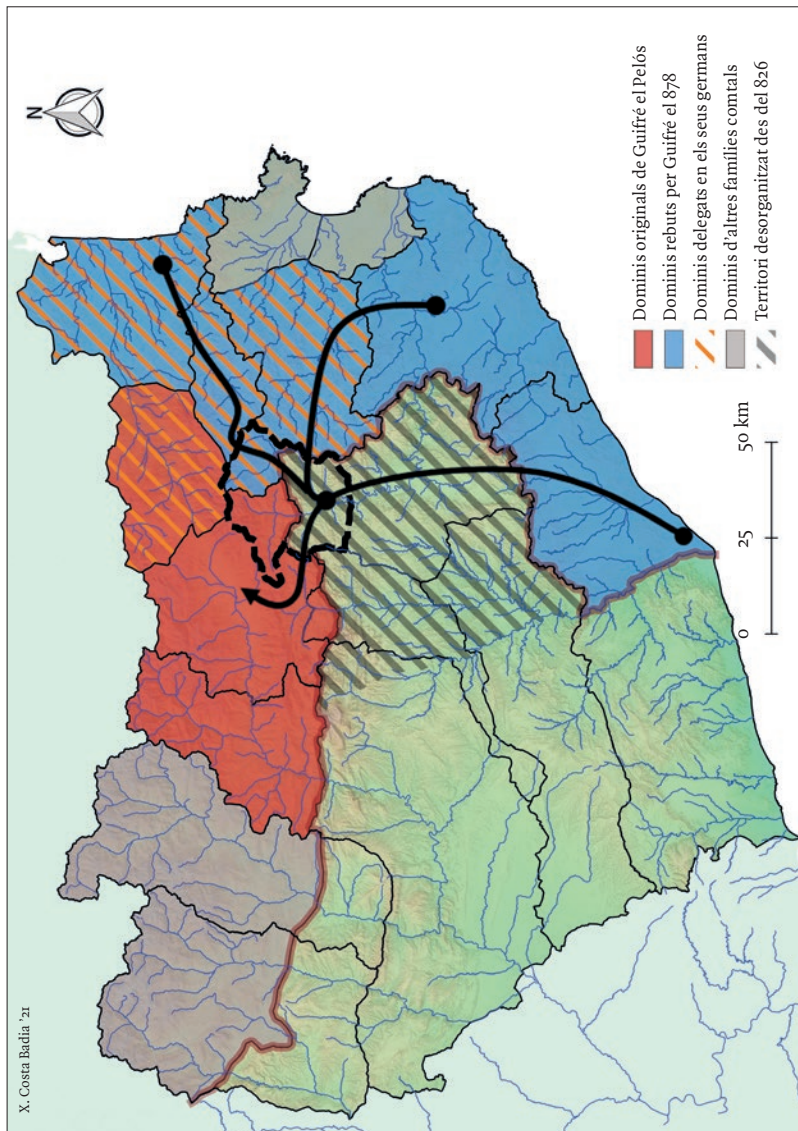
En vista de tot això, no hi ha dubte que el Ripollès presentava un gran interès geoestratègic des del punt de vista del nou comte de Barcelona. Per tant, no ens ha d'estranyar que, immediatament després de rebre els seus nous honors, el mateix 878, ja posés en pràctica diverses iniciatives per tal de consolidar-hi el seu domini, entre les quals hem de comptar la fundació dels monestirs de Ripoll i Sant Joan.

EL PAISATGE PREVI A LA REORGANITZACIÓ

Abans d'entrar a valorar de manera més precisa les motivacions i lògiques que marcaren l'establiment d'aquests dos cenobis, cal reflexionar breument sobre les característiques que devia presentar el paisatge ripollès en el moment que el comte Guifré començà a intervenir sobre seu, un punt de partida sense el qual difícilment podríem calibrar l'encaix que els monestirs hi trobaren.

Respecte a aquesta qüestió, cal destacar que les fonts primàries, com passa en la majoria de les «terres de ningú» comentades anterior-

3 Aquest camí, del qual ofereixen una excel·lent representació cartogràfica en el seu atlas dels comtats de Cerdanya i Berga Jordi Bolòs i Víctor Hurtado (2015: 83), era molt més emprat en època medieval que no pas l'actual via que uneix el Ripollès i la Cerdanya per la collada de Toses.

ment, acostumen a presentar-nos el Ripollès com un territori buit que el mateix comte, ajudat pels seus fidels, va haver de poblar i atermenar per primera vegada. En aquest sentit, és molt eloqüent la dotalia de Santa Maria de Ripoll de l'any 977, escrita pel comte-bisbe Miró de Besalú, que explica com el seu avi Guifré va construir aquell monestir després d'expulsar els agarens i repoblar aquelles terres desertes per mitjà d'aprisionats.⁴ Pràcticament la mateixa imatge consta en dos judicis de l'any 913 pels quals Sant Joan confirmà la seva autoritat sobre la vall circumdant, ja que en ells s'explica que aquesta «erat in deserto posita» en el moment de fundar-s'hi el cenobi i que va ser el comte Guifré qui «aprehendit iamdicta valle cum suis villaribus et terminavit eam».⁵

D'acord amb aquestes referències, que encara es podrien ampliar amb altres exemples, no sorprèn que arrelés amb força la idea que l'acció de Guifré el Pelós sobre la vall de Ripoll, i per extensió la dels seus monestirs, hagués consistit «senzillament a omplir el buit i recuperar de bell nou el país abandonat, mitjançant una nova ocupació seguida d'una empresa vigorosa de repoblament basat en la distribució de la terra, lliurada als qui s'acollien al benefici de posar-s'hi a viure sota la tutela de la potestat comtal» (JUNYENT 1976: 9). No obstant això, el mateix Ramon d'Abadal (1958: 77), un dels pares de la tesi sobre la repoblació de la Catalunya interior en temps del comte Guifré, ja reconeixia que la preservació d'alguns topònims d'origen antic i les constants referències a l'estructuració anterior feien pensar que el país no estava del tot deshabitat l'any 879. A partir d'aquí, la historiografia ha tendit a matisar cada vegada més el suposat despoblament previ

4 «Wifredus, [...] expulsis agarenis, qui tunc temporis colonas extiterant, more per prisiones desertam incolens terram, coenobium Ripollensi beatae virginis Mariae honore construxit, coenobitas undique adgregavit»: CC IV, doc. 1242, p. 893-895 (977). Aquest document i el seu il·lustre autor han estat profundament estudiats per Josep M. Salrach (1978c), que també n'ofereix una acurada traducció.

5 CC IV, doc. 119, p. 153-159 (913); CC IV, doc. 120, p. 159-160 (913).

d'aquests territoris i, per exemple, els darrers estudis sobre el monacat ripollès ja parteixen de la base que no només hi havia un important contingent humà, sinó també una mínima estructura i jerarquització social amb la qual el comte i els cenobis hagueren de dialogar (VADILLO 1984: 1024-1025; JARRETT 2010b: 23-72; PLADEVALL 2012: 19-20; JARRETT 2019: 89-92).⁶

En cap cas, no es tracta de negar l'evidència que, a finals del segle IX, en el context de reorganització que visqué el territori, es produí un cert moviment de població i aparegueren alguns assentaments nous. No en va, com recalca Ramon d'Abadal (1958: 101-102) i Gaspar Feliu (1989: 423-434), si analitzem el contingut del judici del 913 en què subscriuen tots els habitants de la vall de Sant Joan, sembla evident que la «villa de Sluvane», on vivien Esclua i nou persones més, o el «villare Centullo», habitat per Centoll i vuit matrimonis més, serien nuclis fundats per aquests mateixos personatges poc temps abans.⁷ Ara bé, tenint en compte que en aquell moment tan reculats ja documentem en aquella vall més d'una vintena de vilars i que els relacionats amb un personatge homònim són una minoria, potser correm el perill de convertir l'excepció en la norma. A més, en contra del que pugui semblar, el judici del 913 segurament no és la font més indicada per reconstruir el paisatge anterior al procés de reestructuració endegat pel comte Guifré, car, tot i el seu excepcional detall, es refereix únicament a l'alou central del monestir de Sant Joan, l'espai que sens dubte s'hauria vist més profundament afectat per la seva presència.

6 Aquesta mateixa línia interpretativa també s'ha anat imposant en altres zones de frontera considerades «terra de ningú» i, en alguns casos, fins i tot s'ha intentat anar una mica més lluny en la caracterització de les diferents realitats socioculturals que podrien haver existit en aquests territoris i de les elits d'àmbit local que ja podrien haver-s'hi començat a desenvolupar (JARRETT 2010; ALTURO, ALAIX 2021).

7 CC IV, doc. 119, p. 153-159 (913).

En aquest sentit, és interessant constatar, com ja feu en la seva tesi doctoral Jonathan Jarrett (2010b: 38-42), que la situació social que es detecta en aquesta àrea més immediata al cenobi presenta notables diferències amb la d'altres zones del voltant, com Vallfogona del Ripollès, on la població té una capacitat molt més evident de decisió i, per tant, d'aparèixer en la documentació. De la mateixa manera, també podria aduir-se com a prova del fort efecte que els cenobis tingueren sobre el seu entorn més immediat el cas del «castro qui dicitur Ribopullo», ja que, esmentat una única vegada l'any 887,⁸ la seva prompta desaparició de les fonts fa pensar que seria un vestigi del passat que molt ràpidament quedà eclipsat pel flamant monestir de Santa Maria (BOLÒS 2000: 134; ORDEIG 2014b: 21-23). En conseqüència, tot i que les referències a aquest castell el 887, a una *villa* en el mateix indret el 890 o a un pont al costat de Sant Joan el 913 revelen l'existència d'estructures pretèrites persistents en el temps,⁹ se'ns fa molt difícil aproximar-nos a les seves realitats, més encara tenint en compte que els monestirs no només transformaren profundament el seu entorn, sinó que molt sovint esborraren i reformularen conscientment la seva memòria per tal d'adaptar-la a les seves necessitats particulars (GEARY 1994: 115-133; REMENSNYDER 1995).¹⁰

8 CC IV, doc. 6, p. 69-70 (887).

9 CC IV, doc. 16, p. 80-82 (890); CC IV, doc. 119, p. 153-159 (913). En la mateixa línia, també es podria aportar com a prova de l'existència d'estructures de poblament prèvies les ja esmentades tombes antropomorfes trobades en el subsol del monestir de Ripoll, originàriament datades d'època tardoantiga (RIPOLL, CARRERAS, NUIX 1978: 223-230). Ara bé, cal reconèixer que hi ha controvèrsia respecte a la seva datació i no es pot descartar la possibilitat que corresponguessin a finals del segle IX, quan ja s'hauria establert el monestir altmedieval (BOLÒS 1987: 334).

10 En l'àmbit ripollès, aquesta capacitat dels monestirs altmedievals per reformular el seu passat històric es percep clarament en el cas de Sant Joan, ja que, com apunta Jonathan Jarrett (2003: 244-248), hi ha indicis per pensar que el famós judici del 15 de juny de 913 entre el monestir i els habitants de la seva vall fou, en realitat, un recurs

En qualsevol cas, malgrat les dificultats exposades, tot fa pensar que, a finals del segle IX, al costat d'alguns contingents humans acabats d'arribar, el Ripollès ja comptaria amb una població estable, ben assentada en vilars dispersos i mínimament estructurada a través de les seves pròpies elits. Aquest seria el paisatge sobre el qual Guifré el Pelós impulsà el seu programa de fundacions monàstiques.

LA FUNDACIÓ DELS MONESTIRS DE RIPOLL
I SANT JOAN, UNA INICIATIVA COMTAL

Un cop dibuixat el context sobre el qual s'establiren els monestirs de Ripoll i Sant Joan, cal que ens endinsem amb més profunditat en el seu procés fundacional i, sobretot, en les lògiques i motivacions que s'amaguen darrere seu.

Començant per la seva fundació, cal advertir que és sorprenentment mal coneguda, car, tot i l'abundància de documents que s'han conservat, pocs fan referència a aquest moment inicial, i els pocs que ho fan han patit importants retocs posteriors que en difuminen el contingut original. En qualsevol cas, sabem que el seu establiment s'hauria produït immediatament després que el comte Guifré el Pelós comencés a intervenir a la regió el 878. No en va, malgrat que el procés de construcció o restauració de les seves esglésies s'allargà durant alguns anys, sent dotada la de Sant Joan el 887 i les dues de Ripoll el 888 i el 890 respectivament,¹¹ el 2 de desembre de 880 ja trobem un prevere, de nom Ariulf, donant diversos béns a la «*domui Sanctae Mariae, virginis, in monasterio Riopullense et ipsas ecclesias alias qui ibidem sunt*

performatiu per tal de reescriure el passat i establir una *tabula rasa* que evités futures reclamacions de drets o contravencions al poder de la seva abadessa.

¹¹ CC IV, doc. 8, p. 71-72 (887); CC IV, doc. 10, p. 74-76 (888); CC IV, doc. 16, p. 80-82 (890).

fundatas, nomine Sancti Petri, apostoli, et in honore Sancti Iohannis, martiris Christi, et Dachino abbati et monachis ibidem Deo servientibus».¹²

Aquesta donació, com explicà reiteradament Ramon d'Abadal (1958: 131-133; 1962: 188-191), no s'ha d'entendre com un indicatiu de l'existència prèvia del monestir de Ripoll, ja que el fet de ser anterior a les dotacions de les tres esglésies predites s'inscriu plenament en la lògica d'uns processos fundacionals que es podien allargar uns quants anys abans de culminar amb la consagració dels diversos espais litúrgics. De fet, es tractava de processos molt complexos que podien anar acompanyats de variacions en l'estratègia inicial i, fins i tot, acabar fracassant abans de concloure's per múltiples raons. Bona prova d'això és que, si observem el conjunt dels cenobis que es fundaren als comtats catalans altmedievals, veurem que molts tingueren vides efímeres i ens han deixat molt poques evidències documentals (COSTA 2019d: 199-353).

En el cas precís que ens pertoca, l'èxit del projecte està ben testimoniàt. Ara bé, llegint el document del 880, sí que es desprèn un canvi important en la idea inicial del comte, ja que s'intueix que l'objectiu primer hauria estat fundar un únic monestir compost per tres esglésies: la monàstica de Santa Maria de Ripoll, la parroquial de Sant Pere de Ripoll i la de Sant Joan de les Abadesses. No en va, la seva redacció fa pensar que en aquell moment els tres centres conformaven una mateixa unitat jurídica sota l'autoritat de l'abat Daguí de Ripoll. Per tant, tot sembla indicar que la decisió de fundar dos cenobis tan propers, un de masculí i l'altre de femení, s'hauria pres més endavant, potser, com suggerí Ramon d'Abadal (1958: 139-140), per l'imprevist naixement de la futura abadessa Emma durant aquells anys.

El fet que un monestir estigués constituït per més d'una església no és sorprenent, però que aquestes estiguessin situades a més de deu quilòmetres de distància ja no és tan habitual. Per aquest motiu, el mateix Ramon d'Abadal (1958: 139-140) plantejà la possibilitat que la ubi-

¹² CC VIII, doc. 73, p. 164-165 (880).

cació definitiva del monestir de Sant Joan un parell d'hores riu amunt respecte a Ripoll s'hagués decidit un cop ja adoptat el projecte d'establir dues comunitats independents. En la mateixa línia, Ramon Ordeig (2014b: 37-38), gran coneixedor del monacat ripollès i de les seves fonts, ha proposat recentment la hipòtesi que la casa de Sant Joan que apareix en el document del 880 no fos el futur cenobi homònim, sinó una esglésiola ubicada dins del mateix recinte monàstic de Ripoll i emprada com a baptisteri. Es tracta, per tant, d'un tema complex i, a la llum de les evidències disponibles, de molt difícil resolució. Ara bé, si observem què passava en els altres monestirs catalans d'aquell mateix moment, es posa de manifest que, si bé no era habitual, tampoc es pot qualificar d'inaudit el fet que un monestir pogués estar conformat per dues o més esglésies relativament llunyanes.

Intentant aportar una mica més de llum sobre la qüestió, resulta especialment interessant el paral·lel de Sant Andreu d'Eixalada, un monestir força anterior, però molt vinculat a la família de Guifré el Pelós, que el devia conèixer perfectament.¹³ En aquest cas, trobem diversos documents que ens indiquen que aquell cenobi s'havia erigit «*in onore Sancti Andree, Sancti Petri, Sancti Thome, Sancti Iohannis vel Sancti Germani*»,¹⁴ quelcom que generalment faria pensar en l'existència de diversos altars dins d'una mateixa església o, en tot cas, de diverses esglésies dins d'un mateix recinte monàstic. Tanmateix, a conseqüència de la destrucció de Sant Andreu d'Eixalada per una revinguda del riu Tet, ens trobem amb un excepcional document que explica el trasllat dels monjos supervivents a la casa de Sant Germà de Cuixà, a la qual aportaren

¹³ Respecte als orígens del monestir d'Eixalada, precursor de Cuixà, i els seus vincles amb la família de Guifré el Pelós, són de consulta obligada els diversos estudis que li han dedicat Ramon d'Abadal (1955), Pierre Ponsich (1952; 1980; 1995b) i, més modernament, Aymat Catafau (2013: 82-83).

¹⁴ CC VI, doc. 123, p. 167-168 (879). Pràcticament la mateixa frase, però obviant la referència a Sant Germà, també es pot trobar a: CC II, Cuixà, doc. 1, p. 85-90 (871).

tots els béns pertanyents a les «*ecclesias ibidem subiectas*» de Sant Pere de Serola, Sant Tomàs de Balaguer i Sant Joan d'Entrevalls.¹⁵ Per tant, queda fora de dubte que les advocacions citades en la documentació anterior, tot i fer la impressió de ser enteses com a parts d'una mateixa unitat integral, feien referència a quatre centres religiosos que li eren subjectes, però que en cap cas estaven situats en els seus encontorns, sinó que es repartien per bona part del Conflent (fig. 6).

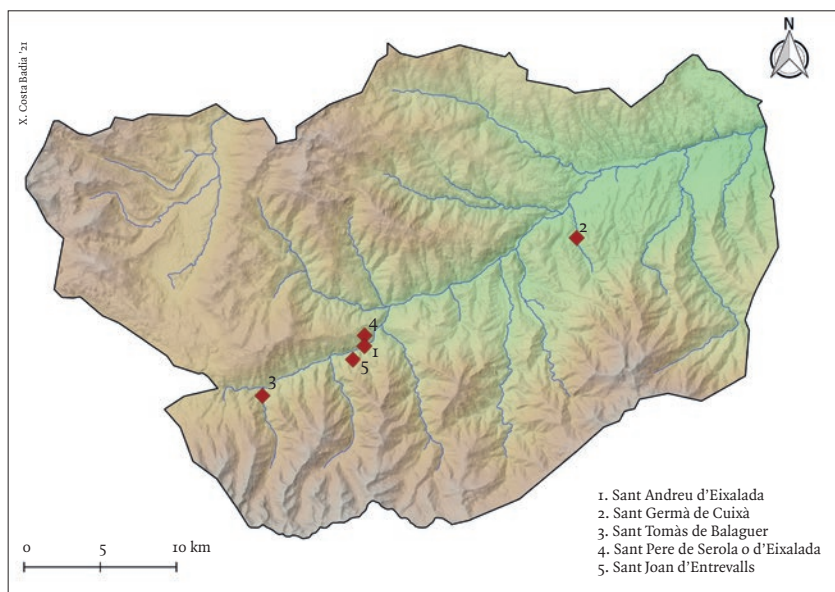

Fig. 6: Mapa del Conflent on es representen les diferents esglésies que, segons les fonts, integraven el monestir d'Eixalada.

L'exemple anterior, a part de posar de manifest que encara ens falta molt per conèixer la complexa topografia interna dels monestirs pre-claustrals, demostra que la unió de les diverses esglésies de la vall de

¹⁵ CC VI, doc. 125, p. 169-171 (879). Quant a la identificació d'aquestes esglésies, s'ha seguit la proposta formulada per Ramon d'Abadal (1955: 143).

Ripoll, possiblement preexistents, per tal de conformar una sola unitat monàstica no seria una decisió estranya per part de Guifré el Pelós, sobretot en un moment inicial en què calia veure com prosperava el projecte de reestructurar aquell territori fins llavors tan mal controlat. Fos com fos, no hi ha dubte que al cap de poc temps, no sabem si per les causes que apuntà Ramon d'Abadal o per altres variables que se'ns escapen, li devia semblar més apropiat que cada un dels centres tingués una personalitat jurídica pròpia i una comunitat del tot independent: una masculina i l'altra femenina. No deixa de ser interessant, per tant, constatar com els primers temps d'aquests establiments van estar marcats per un cert grau d'improvisació, fruit tant de la rapidesa amb què es procedí a la seva fundació com de la mateixa complexitat del procés, que devia obligar a readaptar progressivament el pla inicial.

Deixant de banda aquesta qüestió, que acabà tenint uns efectes limitats en la progressió posterior dels dos cenobis, cal que passem a preguntar-nos sobre les raons que portaren el comte Guifré i la seva esposa Guinedell a emprendre aquell notable projecte fundacional. Així doncs, primerament, seguint les fonts, s'han de posar en valor les importants implicacions religioses de l'acte, car, com escrigué el comte-bisbe Miró de Besalú en la dotalia de Ripoll del 977, aquell centre havia estat fundat per tal que monjos vinguts d'arreu preguessin constantment a l'Omnipotent amb himnes laudatoris.¹⁶ Òbviament, es tracta d'un mer recurs poètic, propi de l'estil retòric del seu insigne autor. Ara bé, ens recorda que, malgrat que ens centrem en el rol social, polític i econòmic d'aquestes institucions, el fet de dotar un nou cenobi de ben segur era entès pels seus protagonistes i pel conjunt de la societat com una clara mostra de pietat envers la Divinitat que tindria la seva recompensa al llarg de la vida del donador i, molt especialment, en el moment de la seva mort.

¹⁶ «Wifredus [...] coenobitas undique adgregavit, qui hymniphonis laudibus omnipotentem assiduo ibidem conlaudarent»: CC IV, doc. 1242, p. 893-895 (977).

Hem de tenir molt present que, en època altmedieval, després d'un llarg procés de transformació i institucionalització, els monestirs eren vistos pels seus contemporanis com a especialistes en la mediació entre els homes i Déu, sobretot pel valor intercessor que socialment es conferia tant a les pregàries dels monjos com a les relíquies que es veneraven en els seus altars (GEARY 1990: 124-125; DUNN 2000: 82-110; DIEM 2007: 521-559; BROWN 2013: 219-231). De fet, com apunta Mayke de Jong (1995a: 647-651), es percep clarament que entre els segles VIII i IX els cenobis es convertiren en centres de pregària molt especialitzats. Bona prova d'això, tornant al Ripollès, són les múltiples donacions piadoses que reberen els diversos monestirs estudiats i que tenien com a contrapartida l'obligació de resar i intercedir pels donadors, sovint expressada amb termes molt genèrics referits al perdó dels pecats i a la salvació de l'ànima (FERNÁNDEZ 2008: 106-108), però a voltes concretada en propòsits tan específics com el guariment d'un fill malalt o la gràcia de poder concebre un hereu després de diversos intents fallits.¹⁷ No hi ha dubte, per tant, que la idea dels monestirs com a espais d'intercessió havia calat amb força als comtats catalans i, en conseqüència, darrere d'accions de patrocini com la de Guifré el Pelós sobre Ripoll i Sant Joan, no podem menystenir la motivació religiosa d'assolir la gràcia divina, garantir-se una vida pròspera i assegurar-se el perdó dels pecats el dia del judici final.

Així mateix, especialment referint-nos a Santa Maria de Ripoll, també ens hem de plantejar la possibilitat que el projecte, des dels seus orígens, ja tingués una certa voluntat de servir a la preservació de la memòria del seu impulsor. Amb això no vull dir que el comte Guifré ja hagués previst la importància que aquell centre prendria a posteriori

17 «Donatores sumus [...] propter conservatione filio nostro presenti Ermengauda nomine et pro crescenti sue salutis afec[tione]»: CC IV, doc. 283, p. 262-263 (925); «Et haec quidem facimus propter remedium animarum nostrarum et propter amorem procreandorum filiorum, ut omnipotens Deus det nobis filius qui succendat nobis hereditario iure»: CC IV, doc. 1015, p. 743 (967).

com a panteó familiar i instrument de legitimació dinàstica, un rol que, si bé ja es comença a evidenciar a finals del segle x (TO 2005: 305-314), no es consolidà fins a l'actuació de l'abat Oliba a principis del segle XI, moment que marcà l'inici d'una nova època per al monestir (ZIMMERMANN 1999; CINGOLANI 2008: 156-159; CINGOLANI 2011). Ara bé, en la meua opinió, Guifré sí que devia concebre Ripoll, i en menor mesura Sant Joan, com un espai memorístic en el sentit que, després de la seva mort, hi seria recordat com a fundador i s'hi seguiria resant per la seva ànima.¹⁸ No hem de menystenir que, de tots els llocs disponibles en els seus extensos dominis, aquell fou el que escollí per ser-hi enterrat, una decisió de gran transcendència simbòlica.

Les motivacions de caràcter més personal, per tant, podrien haver tingut un paper primordial en l'establiment dels dos grans monestirs ripollesos, entesos des de la seva fundació com el gran projecte religiós del flamant comte de Barcelona. De fet, no deixa de ser molt significatiu que, a part de dotar-los amb els béns materials de rigor, Guifré i Guinedell els lliuessin un fill, Radulf, i una filla, Emma, en qualitat d'oblats;¹⁹ una decisió que també comptava amb una forta càrrega simbòlica, ja que, a part de concebre's com un dels sacrificis més grans que hom podia fer a Déu, creava un vincle inalienable entre els donadors i la institució receptora (JONG 1995b: 123-125, 224-227). Ara bé, sense negar res del que hem vist, si posem totes aquestes accions pia-

¹⁸ La importància que es donava en el món altmedieval a la commemoració dels difunts, entesa com a condició necessària per garantir la salvació de les seves ànimes, i el paper que hi van tenir els cenobis han estat profundament estudiats per Patrick Geary (1994a: 77-92; 1994b: 48-80).

¹⁹ CC IV, doc. 4, p. 67-68 (FALS 885); CC IV, doc. 10, p. 74-76 (888). Quant a l'acta d'oblació d'Emma, datada de l'any 885, sembla que estariem davant d'un document fals elaborat a posteriori per tal de donar més rellevància als orígens del cenobi. Ara bé, no hi ha motiu per dubtar que Guifré i Guinedell hi haurien lliurat la seva filla en una data bastant reculada, car el 898 ja la trobem encapçalant la comunitat de Sant Joan com a abadessa: CC IV, doc. 37, p. 95-97 (898).

doses en el seu context espacial i temporal, no hi ha dubte que la fundació d'ambdós cenobis també havia de tenir profundes implicacions de caràcter secular i un paper fonamental en el procés de reestructuració política, social i religiosa que en aquell mateix moment s'havia endegat sobre el territori ripollès i osonenc.

Aprofundint en aquesta darrera qüestió, cal partir de la base que, com ha apuntat recentment Jonathan Jarrett (2019: 90-95), expandir l'autoritat del comte Guifré sobre aquelles «terres de ningú» no havia de ser gens fàcil, ja que es tractava d'un territori que sempre havia quedat al marge de l'ordenament carolingi i, per tant, difícilment reconeixeria una nova autoritat pel simple fet d'haver estat designada pel rei Lluís el Tartamut. Calia, seguint el mateix autor, penetrar-hi de manera molt més subtil, ocupant primer els espais buits, adquirint alguns drets a través de compres i, així, de mica en mica, anar-se introduint en les xarxes de poder preexistents i adoptant-hi un rol d'àrbitre i protector. En aquest procés de reafirmació progressiva del poder comtal, no cal dir-ho, l'establiment de dos centres monàstics oferia grans possibilitats.

De fet, l'acte de fundar un cenobi, amb les solemnitats i donacions que comportava, ja constituïa en si mateix un potent recurs propagandístic per demostrar públicament la preeminència moral i social del seu impulsor (MCLAUGHLIN 1994: 141-144; PÉREZ 2012: 804-807). No en va, cal tenir present que, en època altmedieval, les donacions que es feien a l'Església, igual que les consagracions de nous temples, eren actes públics que anaven acompanyats d'un ritual ben estructurat que requeria la presència física del donant i culminava, amb tota solemnitat, davant de l'altar, el lloc més sagrat de tot monestir (RAGNOW 2002: 57-79; BIJSTERVELD 2007: 63-82). Per tant, no hi ha dubte que darrere l'acció de Guifré s'hi pot veure un intent de reivindicar el seu paper com a membre de la més alta elit social, demostrar la seva capacitat econòmica per desprendre's d'una ingent quantitat de recursos i, al mateix temps, mostrar-se com un poder actiu i amb capacitat d'acció real sobre aquell territori fins llavors oblidat.

A part d'aquesta funció de caràcter més propagandístic, tanmateix, aquestes fundacions també serviren de base al nou poder per guanyar presència física sobre el territori i, d'aquesta manera, facilitar la seva integració social. Això és així perquè, com apuntà en el seu suggestiu estudi sobre Cluny Barbara H. Rosenwein (1989: 49-77), aquests centres, ben dotats econòmicament i en contacte directe amb el poder comtal, esdevenien uns veïns extremament poderosos per a la població de l'entorn i motivaven que bona part d'ella s'hi acabés vinculant poc temps després per subvertir situacions de necessitat o, simplement, com a manera d'estrènyer llaços amb ells i amb els seus patrons per així progressar socialment.²⁰ Bona prova d'això és el fet que, com veurem àmpliament en el capítol següent, poc després de la seva fundació, tant Ripoll com Sant Joan iniciaren un ràpid procés d'adquisicions de terres que els portà a teixir una densa xarxa de contactes i, progressivament, introduir-se en el dia a dia de la majoria de les viles i vilars que documentem en el seu entorn.

Probablement, aquesta voluntat de servir-se dels monestirs per penetrar en la societat local i incrementar la seva xarxa de suports sobre el territori explica també l'elecció de l'abat Daguí com a encarregat d'endegar el projecte, un fet que no sembla casual. Hem de tenir present que, segons es desprèn de la seva participació en la consagració de l'església de Sant Andreu de Gréixer l'any 871, on aportà la propietat d'una *cella*, es tractaria d'un membre de les elits d'aquella regió de l'Alt Berguedà que, després d'haver-hi establert una petita fundació mo-

20 Els darrers anys, el paper nodal dels monestirs en les xarxes socials i polítiques que configuraven la realitat altmedieval ha estat profusament treballat, tant per a diverses regions de l'imperi carolingi (INNES 2000: 13-50; COSTAMBEYS 2007) com del nord-oest peninsular (MARTÍN 2007: 260-265; MARTÍN 2011; GARCÍA 2017). Fins i tot, malgrat que la historiografia local ha entrat molt poc en aquest tema, alguns autors de tradició anglosaxona també han començat a plantejar-ho per al cas dels monestirs catalans i, en particular, dels ripollesos (CHANDLER 2009: 17-27; JARRETT 2010b: 23-72).

nàstica de caràcter privat, l'havia lliurat, juntament amb els seus veïns, al bisbe Guisad d'Urgell, quelcom que implicava reconèixer la seva autoritat i incorporar-se a l'ordenament carolingi.²¹ Per tant, des de l'òptica del comte Guifré, estariem davant d'un col·laborador seu amb un reconegut bagatge espiritual i, sobretot, un ampli coneixement de les lògiques socials i polítiques de la «terra de ningú», característiques que el devien convertir en un candidat perfecte per tal d'ajudar-lo a posar en funcionament el seu projecte monàstic i consolidar-lo.

Finalment, malgrat que les fonts són molt poc generoses al respecte, sembla que els monestirs de Ripoll i Sant Joan també haurien exercit algunes funcions de control i administració del territori. Això és especialment evident en el camp religiós, car, a part d'ostentar els drets parroquials sobre els seus alocs, ja fos a través de la mateixa església monàstica o d'una parròquia adscrita, acabaren controlant la major part de les esglésies de l'entorn i, fins i tot, com veurem més endavant, d'algunes de bastant llunyanes.²² Ara bé, és de creure que també podrien haver exercit un cert control de caràcter públic sobre el territori i actuar com a vertaders representants del poder comtal. En aquest sentit,

21 CC VIII, doc. 54, p. 153-154 (871). Respecte a la figura de Daguí i la primitiva cel·la de Gréixer, assentada en una confluència de camins que recorda molt el paisatge de Santa Maria de Ripoll, cal referir l'aproximació que n'ha ofert recentment Ramon Ordeig (2014b: 13-14, 27-29).

22 Entre les atribucions organitzatives de caràcter religiós que Guifré el Pelós atorgà als monestirs de Ripoll i Sant Joan, potser s'hi hauria de comptar també la de contribuir a assentar la fe catòlica sobre aquella «terra de ningú»; un espai en què moviments heterodoxos com l'adopcionisme, molt habituals en zones de contacte amb l'islam, hi podrien haver tingut un pes important. No en va, estudis molt recents de Matthias M. Tischler i Eulàlia Vernet (2020), els resultats definitius dels quals encara no es coneixen, situen la redacció de l'*Homiliari* de Luculentius, centrat en la lluita contra l'heretgia, l'islam i el judaisme, al bisbat de Vic de finals del segle IX, en un ambient fortament influenciat pel monacat benedictí, cosa que converteix Ripoll en un ferm candidat a haver estat el lloc on s'escrigué.

és important recordar de nou la ràpida desaparició del *castro* de Ripoll després de la seva única menció l'any 887,²³ quelcom que fa pensar en una prompta assumptió de les seves funcions per part de la casa de Santa Maria (BOLÒS 2000: 134; ORDEIG 2014b: 21-23). Així mateix, potser caldria interpretar d'igual manera el curiós esment de l'abadia de Sant Joan com a «*kastro monasterii*» l'any 914.²⁴

Fos com fos, no hi ha dubte que tant Ripoll com Sant Joan, més enllà d'una obra de caràcter pietós, foren també un element clau per controlar aquelles valls tan importants des d'un punt de vista geoestratègic i no només es convertiren en els representants de la família comtal sobre el territori, sinó també en el node que la unia amb la societat local del Ripollès, cada vegada més integrada en l'ordenament polític del món carolingi. Per tant, no em sembla fora de lloc considerar-los veritables agents comtals destinats a la reorganització de l'espai i a la redefinició dels paisatges socials.

LA DOTACIÓ INICIAL I L'ORIGEN DELS DOMINIS MONÀSTICS,
UNA MOSTRA DE DIÀLEG ENTRE INTERESSOS
ECONÒMICS I POLÍTICS

Un cop vist amb detall el procés fundacional dels cenobis i les motivacions que tenien darrere, cal que entrem a valorar des d'un punt de vista més geogràfic els béns que el comte Guifré els adjudicà com a part de la seva dotació inicial. No en va, es tracta d'unes propietats destinades principalment a assegurar el seu sosteniment econòmic, però que també permeten copsar la funció reorganitzadora que se'ls volia donar.

23 CC IV, doc. 6, p. 69-70 (887).

24 CC IV, doc. 133, p. 168 (914).

En aquest sentit, com ja apuntaren Jordi Bolòs i Víctor Hurtado (1981: 211-212), és important destacar que ens trobarem davant de dos monestirs amb una solidesa patrimonial especialment acusada, fruit de no haver nascut de manera fortuïta, sinó com a part d'un programa polític ben orquestrat des del poder comtal. Això es demostra per l'existència d'uns alous centrals molt ben definits sobre els quals els cenobis ostentaven tant els drets públics i parroquials com el domini directe sobre la terra, motiu pel qual pràcticament mai hi hagueren d'adquirir noves propietats.

Així doncs, si analitzem el cas de Sant Joan a partir de la seva dotalia, veiem que aquesta abadia va rebre un domini nuclear d'uns 30 km², que coincideix *grosso modo* amb la part meridional de la seva vall, en el qual se li conferí tot el que era propietat dels comtes, així com el dret de cobrar els delmes i primícies de tots els vilars que hi havia (fig. 7).²⁵ Constituïa, per tant, una vertadera reserva monàstica sobre la qual la senyoria de les abadesses es projectava amb la seva màxima intensitat, ja que no només controlaven la terra, sinó també les persones que hi residien i les seves ànimes; un fet que, lligant amb la imatge que transmet el ja esmentat judici del 913,²⁶ els permeté atraure nous pobladors i reorganitzar els preexistents per posar en cultiu el conjunt del domini.

25 CC IV, doc. 8, p. 71-72 (887). La veracitat d'aquest document ha estat recentment posada en dubte per Jonathan Jarrett (2019: 86-89), que ha plantejat la possibilitat que hagués pogut ser manipulat *a posteriori*. No obstant això, tot indica que la interpolació, en cas d'haver existit, s'hauria limitat a la inclusió del castell de Montgrony en el lloc on l'original només citava la cel·la de Sant Pere, ben testimoniada per altres fonts. Per tant, s'ha optat per acceptar com a autèntic el fons del document i la resta de béns que hi apareixen, inclosos alguns drets sobre Montgrony.

26 CC IV, doc. 119, p. 153-159 (913).

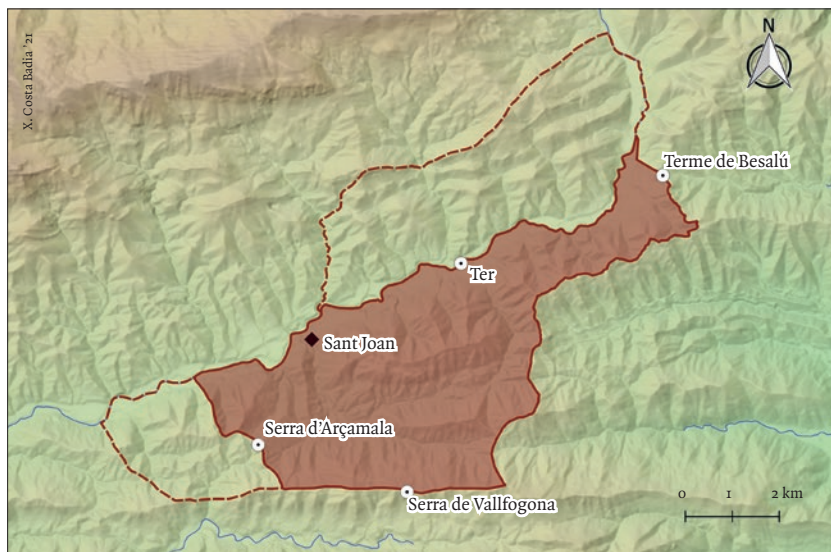

Fig. 7: Domini central de Sant Joan de les Abadesses segons la dotació del 887. S'hi assenyalen amb una línia discontinua les variacions que s'hi observen en el judici del 913.

En el cas de Ripoll, conèixer l'extensió d'aquest alou central és bastant més problemàtic, car la seva dotació és molt menys detallada en aquest aspecte i, en el moment de l'oblació de Radulf, es limita a dir que aquest fou lliurat a la comunitat amb la part proporcional de l'herència que li pertocava.²⁷ Ara bé, a partir de la reconstrucció que en permeten alguns preceptes confirmatoris rebuts *a posteriori*,²⁸ sem-

²⁷ «Tradimus ibi filio nostro Radulfo cum omni hereditate sua quod divisimus ei cum fratres vel sorores suos ut ibi habitaturus sit omnibus diebus vitae suae»: CC IV, doc. 10, p. 74-76 (888).

²⁸ CC II, Ripoll, doc. 1, p. 159-165 (939); CC II, Ripoll, doc. 2, p. 166-174 (982).

bla que presentaria una extensió similar a la del seu monestir germà (fig. 8).

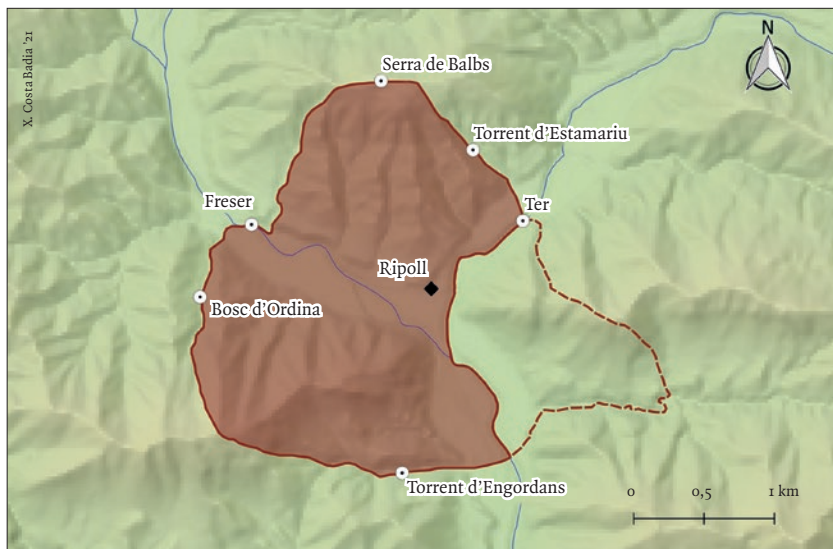

Fig. 8: Domini central de Santa Maria de Ripoll segons els preceptes del 939 i el 982. S'hi assenyalava amb una línia discontinua una àrea d'adscripció dubtosa.

Se'ns fa evident, per tant, que el comte Guifré procurà dotar els seus dos cenobis amb uns dominis ben consolidats al seu entorn que els permetessin abastir-se de tots els recursos necessaris per assegurar la seva subsistència, però que, al mateix temps, també li servissin a ell per controlar d'una manera més estreta aquells espais més interessants des d'un punt de vista geoestratègic. No en va, si ens fixem en la ubicació dels ponts, guals i encreuaments viaris que tenim documentats al Ripollès abans de l'any mil (BOLÒS, HURTADO 2001: 44-45), veurem que pràcticament tots ells estaven inclosos dins dels alous centrals de Sant Joan o de Santa Maria de Ripoll.

Deixant de banda aquesta qüestió, cal destacar que el comte Guifré i la comtessa Guinedell també donaren als monestirs ripollesos alguns béns més dispersos que poden ser interessants d'avaluar de manera individual, ja que, per una banda, ens permeten intuir quins recursos es pressuposava que se'ls havia de facilitar per tal de contribuir al seu sosteniment econòmic, i, per l'altra, ajuden a confirmar algunes de les funcions de què se'ls volia fer partícips. Començant pel principi, és especialment interessant que la dotalia de Sant Joan, a part d'alguns béns dins de la mateixa comarca del Ripollès, també inclogués diverses possessions a la vall del Conflent i a la zona de l'Empordà, quelcom que podria respondre a la voluntat de dotar aquell monestir, situat en un espai eminentment de muntanya, de pastures hivernals per als ramats (BOLÒS 2000: 140).

Igualment podríem interpretar en aquest sentit el fet que Sant Joan fos dotat amb l'alou de Sant Pere de Montgrony, car la seva ubicació d'alta muntanya el fa molt més apte per a la ramaderia que no pas per a l'agricultura. A més, en un judici del 987 en què els habitants de Gombrèn disputaren a la comunitat la titularitat sobre aquells béns, els testimonis afirmaren que l'abadessa Emma havia portat els seus ramats a pasturar en aquells boscos i prats durant més de cinquanta anys.²⁹ En conseqüència, sembla que la dotació inicial de Sant Joan procurà que disposés de terres agrícoles pròsperes entorn dels edificis monàstics, ubicats en un dels punts més oberts de la vall, però també d'un notable predi d'alta muntanya on tenir els ramats a l'estiu i d'alguns dominis a les zones baixes que poguessin servir per portar-los-hi a l'hivern, cosa que permetia dibuixar una molt primerenca xarxa transhumant de mitjana distància.

29 «Nos suprascripti testes [...] vidimus Eimo abbatissa omnia superius scripta tenere et ad iure Sancti Iohannis defendere et vidimus in ipsos boscos vel pasturas suos forestarios illi mittere et ipsos boscos et pascuas qui sunt infra constitutos termines vidimus eis pasquerare infra hos annos L, et ea que dicimus recte et veraciter testificamus»: CC IV, doc. 1526, p. 1089-1090 (987).

Aquests béns més llunyans que els cenobis incorporaren en la seva dotàlia o els anys imminentment posteriors també poden tenir, però, una lectura des del punt de vista de la reorganització del territori endegada pel poder comtal. Això és especialment clar en el cas de Ripoll, car, si podem donar credibilitat a una problemàtica gesta dels béns que li lliurà el comte Guifré el Pelós al llarg de la seva vida,³⁰ se'ns posa de manifest que li cedí un gran nombre d'esglésies dependents, sobretot a la zona de frontera, a les quals difícilment es pot donar una lògica econòmica (fig. 9).³¹ De fet, s'hi inclouen alguns llocs com Gualter, Montserrat o Centcelles, «in ipsa marcha, iuxta civitatem Tarragonam», que encara no estaven sota el control del comte. Per tant, com ja apuntà Ramon d'Abadal (1962: 191-194), no hi ha dubte que la intenció de Guifré era que aquell cenobi no limités el seu paper reorganitzador a la zona del Ripollès, sinó que també es fes partícip de la reestructuració d'altres territoris, quelcom que, molt possiblement, implicaria enviar-hi monjos que contribuïssin a establir-hi parròquies des d'on assentar i consolidar l'autoritat comtal sobre la regió circumdant.

El mateix es pot dir de Sant Joan, ja que, si bé no consten en la seva dotàlia, per un precepte de l'any 899 i un decret sinodal del 906,³² sa-

30 DMR I, doc. 11C, p. 94-97 (FALS 888). Malgrat que aquesta gesta s'ha de considerar un document espuri i és evident que fou confeccionada anys després de la dotació del cenobi, els darrers estudis realitzats conclouen que hauria estat ordida abans del 939 per sintetitzar totes les donacions que, un cop feta la dotàlia inicial, el comte Guifré havia anat incorporant al monestir (ORDEIG 2015: 53-54). No en va, s'han conservat alguns dels documents que s'haurien utilitzat per elaborar-la i coincideixen plenament en el contingut: CC VIII, doc. 93, p. 178-180 (890). En conseqüència, és de creure que gran part de les donacions que consigna realment van tenir lloc, si bé en tot moment haurem de tenir present la possibilitat que també inclogui alguna interpolació posterior.

31 Per a una aproximació monogràfica a cada una de les cèl·lules religioses que hi consten, es pot recórrer a l'acurat treball que els dedicà Ramon Ordeig (2001: 96-106).

32 CC II, Sant Joan de les Abadesses, doc. 1, p. 215-217 (899); CC IV, doc. 69, p. 114-116 (906).

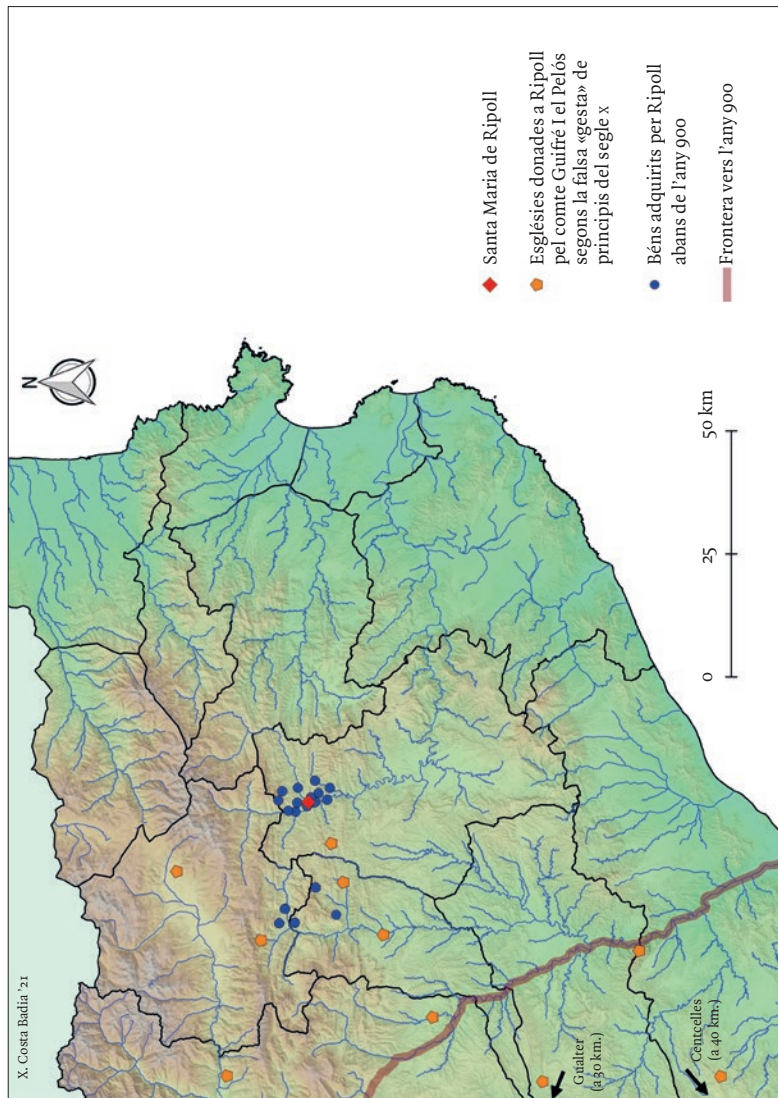

Fig. 9: Béns adquirits pel monestir de Santa Maria de Ripoll abans de l'any 900 segons la documentació conservada i la falsa gesta de principis del segle x.

bem que en aquells moments també tenia adscrits un gran nombre de cel·les i esglésies tant en zones properes com a la frontera (fig. 10).³³ A més, en aquest cas, tenim evidències tangibles de la implicació activa del monestir en la reorganització d'alguns d'aquells centres, car, l'any 898, al mateix temps que sol·licitava al bisbe Gotmar de Vic que li concedís l'església de Sant Quirze de Besora, trobem l'abadessa Emma impulsant la consagració de la cel·la de Sant Martí del Congost, fundada pel seu tiet Sunifred.³⁴ Fins i tot, potser hauríem de considerar la participació d'Emma en la consagració de les esglésies vallesanes de Sant Genís de l'Ametlla i Sant Sadurní de la Roca l'any 932 com un vestigi d'aquesta implicació inicial del cenobi en la reestructuració de territoris llunyans, cosa que aportaria una mica de llum al perquè d'aquelles dues intervencions abacials en uns indrets on, que sapiguem, Sant Joan mai reuní cap domini fundiari.³⁵

A la llum de les evidències anteriors, podem concloure que les donacions que el comte Guifré el Pelós feu a les seves fundacions durant

33 Respecte a la identificació d'aquestes esglésies i a la seva història particular, em remeto de nou a les detallades monografies que n'ofereix Ramon Ordeig (2001: 106-116).

34 CC IV, doc. 35, p. 93-94 (898); CC IV, doc. 37, p. 95-97 (898).

35 CC VII, doc. 178, p. 268-271 (932); CC VII, doc. 179, p. 271-274 (932). Tenint en compte la divergència entre l'emplaçament d'aquestes esglésies i l'àrea d'expansió econòmica del monestir, alguns autors han apuntat que aquestes consagracions podrien haver estat una empresa personal de l'abadessa Emma i no tenir una relació directa amb el seu cenobi (ABADAL 1958: 146-147; JUNYENT 1976: 15-16; PLADEVALL 1987: 355). D'altres, per contra, han posat l'accent en la importància que hauria tingut el monestir en la reorganització d'aquells territoris, fins al punt de plantejar una aportació directa de població vinguda des de la vall de Sant Joan (FELIU 1984: 129-135). La meua proposta, per tant, se situa en un punt intermedi, car, sense negar la possibilitat que Sant Joan hagués tingut un major pes al Vallès del que ens mostren les fonts conservades, planteja que l'actuació d'Emma en aquelles esglésies seria una darrera conseqüència de les atribucions que el comte Guifré el Pelós havia conferit al seu monestir com a motor de la reestructuració parroquial dels dominis que acabava d'incorporar.

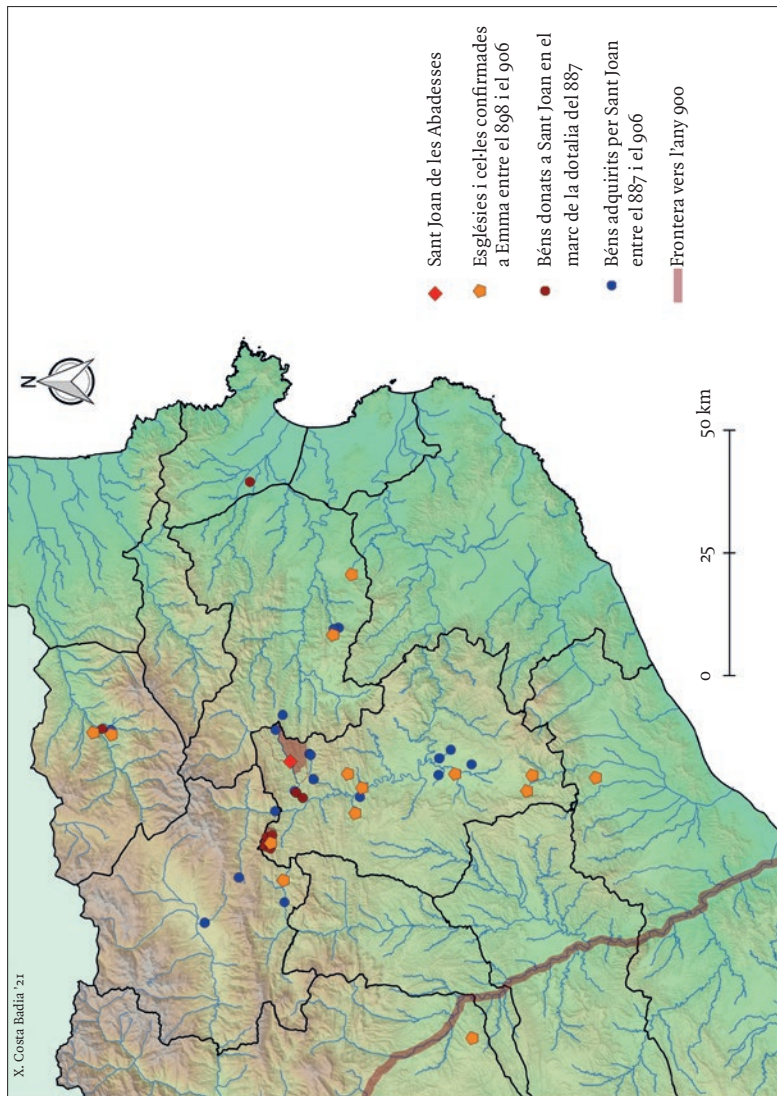

Fig. 10: Béns adquirits pel monestir de Sant Joan durant els seus primers anys d'existència i que li foren confirmats, en la majoria de casos, a través del precepte reial del 899 i del decret sinodal del 906.

l'últim quart del segle IX conjuguen perfectament la voluntat de dotar aquells cenobis d'una base econòmica forta, sobre la qual sustentat tota l'expansió posterior, i, al mateix temps, involucrar-los en el seu projecte de reorganització territorial, tant dins com fora del Ripollès. Per tant, se'ns fa evident la complexitat d'unes institucions i d'uns dominis monàstics que responien a lògiques de naturalesa molt diferent, però alhora profundament interrelacionades.

Capítol 3

Els hereus de Guifré el Pelós i la consolidació del monacat ripollès (c. 897-c. 942)

Després de veure les circumstàncies en què es produí la fundació dels monestirs de Ripoll i Sant Joan, així com el seu paper primordial en la geopolítica del comte Guifré el Pelós, hem de passar a veure com aquests centres s'adaptaren a la nova situació que s'obrí en el moment de la mort del seu fundador. Així mateix, caldrà aprofundir en l'evolució dels seus dominis, car, sobretot en el cas de Sant Joan, fou en aquests anys quan visqueren un augment més considerable.

LA MORT DE GUIFRÉ EL PELÓS I LA REDEFINICIÓ D'ALIANCES

La mort del comte Guifré el Pelós marcà un punt d'inflexió en l'evolució històrica dels comtats catalans, ja que, com és ben sabut, per primera vegada es trencà el sistema de nomenament electiu dels comtes per passar a un sistema hereditari. Així, a la mort del pare, tots els seus fills homes no dedicats a la religió, Guifré Borrell, Miró, Sunifred i Sunyer, assumiren el cogovern dels seus dominis i cadascun d'ells s'ocupà d'una zona d'influència, si bé jurídicament l'honor comtal es mantingué indivís (fig. 11).¹

1 Respecte a les causes que motivaren l'establiment d'un sistema hereditari en els comtats catalans i la forma com es produí la successió del comte Guifré, amb un heretament de tots els seus honors de manera conjunta i indivisa per part dels seus quatre fills, segueix sent de consulta obligada l'obra de Josep M. Salrach (1978b: 141-157). Així mateix,

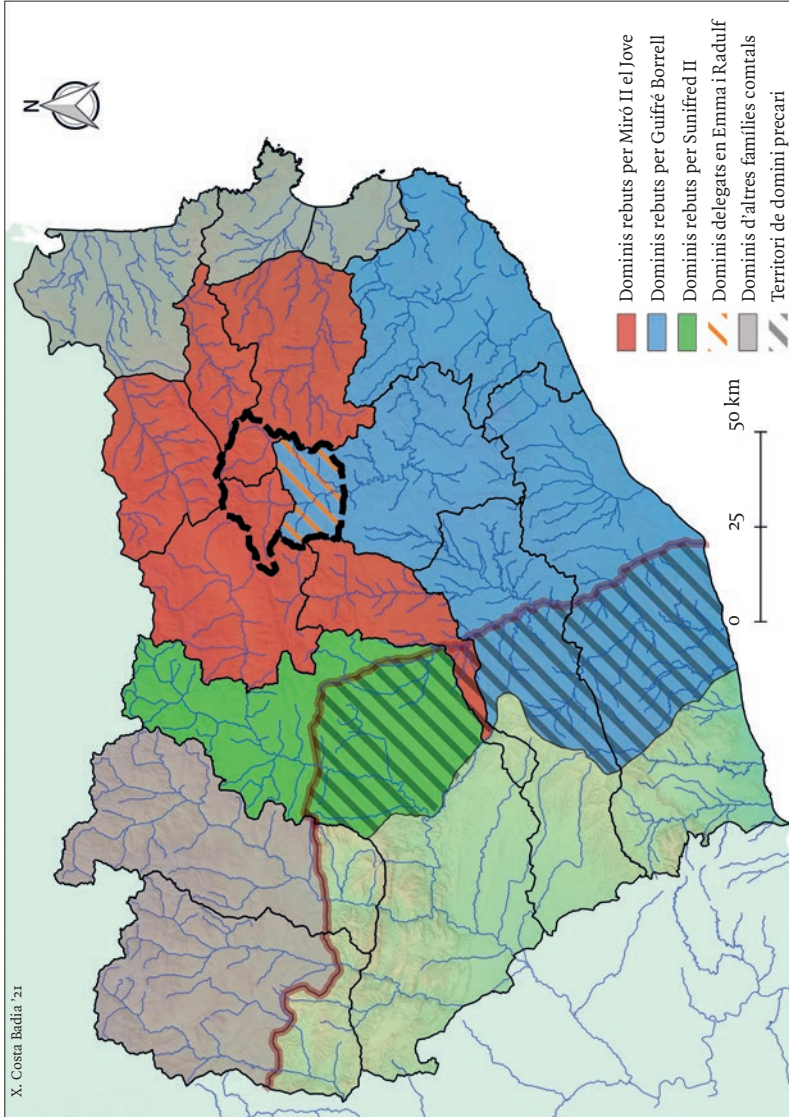

Fig. 11: Zones d'influència en què els fills de Guifré el Pelós es distribuïren els comtats del seu pare.

Centrant-nos en el tema que ens pertoca, sembla que la mort del comte Guifré tingué un impacte bastant notable sobre els monestirs ripollesos. No en va, a través de diversos judicis de la primera meitat del segle X, sabem que Ripoll i Sant Joan es trobaren amb problemes a l'hora de fer valdre alguns dels drets que els havia cedit el seu fundador, sobretot en aquelles zones més allunyades. Així, per exemple, constatem que els habitants de Santa Maria de Borredà i Sant Vicenç d'Obiols, dues de les esglésies comptades entre els béns lliurats al monestir pel comte,² no reconegueren realment la seva autoritat fins als anys 919 i 921, respectivament.³ En alguns casos, fins i tot, és de creure que mai aconseguiren imposar-la, car, prenent l'exemple de Sant Joan, ens adonem que alguns dels dominis que li reconeixien el precepte reial del 899 i les disposicions sinodals del 906 mai tornaren a aparèixer en la seva documentació.⁴

Aquesta darrera constatació no implica necessàriament que el monestir perdés el control sobre els béns en aquell moment precís i, de fet, la nostra visió podria estar condicionada per la pèrdua d'algunes fonts documentals *a posteriori*. En aquest sentit, és interessant recordar l'exemple de l'església de Santa Eulàlia i Santa Leocàdia de Vic, ja que, tot i desaparèixer de les fonts després de constar en el privilegi del 899, tornem a trobar-la al cap de dos-cents anys, encara vinculada a Sant Joan, en un document del 1131 (ORDEIG 2011: 329-330). En qualsevol cas, algunes possessions sí que es devien perdre en aquells moments

per entendre correctament aquesta forma tan particular de cogovern, és important partir de la base que, com ens previngué Stefano Cingolani (2011: 368), en aquells moments la família encara no s'havia convertit en un sistema vertical fonamentat en la genealogia, sinó que era un sistema horitzontal de relacions de parentesc molt més flexible.

2 DMR I, doc. 11C, p. 94-97 (FALS 888 [anterior al 939]).

3 CC VIII, doc. 195, p. 263 (919); CC VIII, doc. 209, p. 271 (921); CC VIII, doc. 215, p. 274 (921).

4 CC II, Sant Joan de les Abadesses, doc. I, p. 215-217 (899); CC IV, doc. 69, p. 114-116 (906).

de canvi i inestabilitat, ja que, per exemple, un dels béns que no tornem a trobar, la cel·la de Sant Vicenç de Colitzà, apareix deu anys més tard com a propietat del monestir de Sant Esteve de Banyoles.⁵ Per tant, tenim evidències suficients per considerar que la mort del comte Guifré hauria deixat els seus cenobis en una situació complicada; no necessàriament per una enemistat manifesta dels seus successors que hagués anat acompanyada d'una usurpació directa de béns, sinó, simplement, perquè, mancats d'un patró fort que servís de reclam per voler mantenir viva la vinculació amb la institució, molts particulars devien prescindir de complir amb les obligacions a què s'havien compromès.

Tanmateix, com ha apuntat Cullen J. Chandler (2009: 25-26), la pèrdua de terres també implicava la pèrdua de poder i capacitat d'influència en l'àmbit local, quelcom que agreujava la situació i podia fer caure els cenobis en una espiral perillosa. Les institucions, per tant, hagueren de reaccionar per consolidar la seva posició i assegurar la seva continuïtat un cop desapareguda la figura del fundador. Això és evident sobretot en el cas de Sant Joan, car fou just després de la mort de Guifré quan la seva filla, l'abadessa Emma, buscà el precepte del rei Carles el Simple mencionat anteriorment i acudí a dos sínodes provincials per tal que tots els bisbes de la *Narbonense*, però molt especialment el de Vic, li garantissin protecció i li reconeguessin la seva autoritat sobre les esglésies que el seu pare li havia atorgat (ORDEIG 1995: 367-373). Fins i tot, es podrien interpretar en aquest sentit els tantes vegades esmentats judicis que les monges de Sant Joan, amb l'abadessa Emma al capdavant, protagonitzaren el 15 de juny de 913 contra el comte Miró II de Cerdanya i gairebé cinc-cents habitants de l'alou central del cenobi, que en aquells moments ja comptava amb vint-i-un vilars.⁶

5 CC II, Banyoles, doc. 5, p. 62-64 (916).

6 CC IV, doc. 119, p. 153-159 (913); CC IV, doc. 120, p. 159-160 (913). Els límits d'aquest alou a principis del segle x i la identificació dels vint-i-un vilars que ja hi havia

No en va, com reconeix Josep M. Salrach (2013: 85-87) en el seu estudi sobre la justícia altmedieval a Catalunya, es fa difícil assegurar si ambdós processos respongueren a un conflicte real o si, per contra, com ha defensat amb solvència Jonathan Jarrett (2003: 235-248), s'utilitzà la pompa pròpia d'un acte jurídic per tal que el poder comtal i els mateixos veïns del lloc, els dos actors que faltaven, formalitzessin el seu reconeixement de l'autoritat d'Emma sobre els dominis que el seu pare li havia lliurat el 887.

Fos com fos, sumades totes les evidències, no hi ha dubte que després de la mort del comte Guifré hi hagué un esforç actiu per part de la comunitat de Sant Joan i la seva abadessa Emma per consolidar la posició del monestir i seguir tenint un paper clau en la representació dels interessos de la família comtal a les comarques on tenien drets, quelcom que, com veurem, sens dubte aconseguiren. Més difícil és intuir aquest procés en el cas de Ripoll, car, si bé ja he comentat l'existència de diversos judicis pels quals anà fent valdre els seus drets sobre els béns més llunyans, la documentació és molt fragmentària i, com ha apuntat Ramon Ordeig (2014b: 53-54), no s'ha de descartar la possibilitat que hagués obtingut un precepte reial a la mateixa època que Sant Joan, tot i que el primer que s'ha conservat és del 939.⁷ En qualsevol cas, malgrat que vers l'any 900 també podria haver-se ressentit de l'abandó de la comunitat per part de Radulf, emportant-se amb ell el seu dot,⁸ no hi ha dubte que amb el temps, i especialment

han estat estudiats per Antoni M. Badia (1958; 1961), que n'ofereix una proposta ben argumentada.

7 CC II, Ripoll, doc. 1, p. 159-165 (939).

8 La biografia de Radulf és molt particular, ja que, després de deixar la comunitat de Ripoll, el documentem duent vida secular, casat i amb fills; però, a principis del segle x, decidí reprendre la carrera religiosa i acabà sent escollit bisbe d'Urgell (ROVIRA 1980). Quant al seu dot, fou retornat al monestir pels seus fills després de la seva mort: CC IV, doc. 627, p. 486 (948).

sota l'abadiat d'Ennegó, que s'allargà entre el 919 i el 949, Ripoll acabaria tenint un paper molt semblant al del seu monestir germà.

Considerant les apreciacions anteriors podem concloure que, tot i la inesperada mort del seu fundador, quelcom que tingué un important impacte sobre les dues grans abadies ripolleses, aquestes pogueren establir amb relativa rapidesa la seva situació i consolidar, amb el vistiplau dels hereus de Guifré, el rol articulador del territori que ja apuntaven a finals del segle IX. Ara bé, això ho veurem molt millor analitzant com evolucionaren els dominis d'aquests cenobis fins a la dècada dels anys quaranta del segle X, quan el Ripollès es veié immers en un amarg conflicte entre les diferents branques del Casal de Barcelona que afectà profundament els seus monestirs.

L'EXPANSIÓ TERRITORIAL DELS MONESTIRS RIPOLLESOS A PRINCIPIS DEL SEGLE X (C. 900 – C. 942)

Entrant a veure l'evolució dels dominis monàstics durant les quatre primeres dècades del segle X, cal insistir de nou en la diferència de dades disponibles per a cada monestir, ja que, mentre que per a Sant Joan comptem amb gairebé cent-cinquanta diplomes relatius a aquest període, quelcom que permet fer-ne un estudi particularment acurat,⁹ per a Santa Maria de Ripoll no arriben a la cinquantena. En conseqüència, les fonts obliguen a aprofundir primer en la gestió patrimonial de Sant Joan i, posteriorment, a veure si Ripoll reproduí o no els mateixos patrons de comportament.

9 Recentment, he tingut l'oportunitat d'estudiar de manera monogràfica el desenvolupament patrimonial de Sant Joan de les Abadesses durant l'abadiat d'Emma, un treball en què analitzo amb molt més detall la conformació del domini d'aquest primer cenobi femení dels comtats catalans (COSTA 2019b).

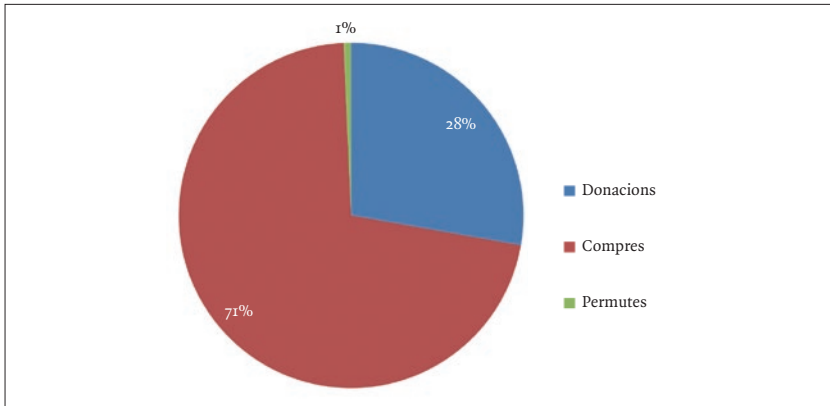

Fig. 12: Distribució de les transaccions econòmiques que beneficiaren el monestir de Sant Joan entre els anys 898 i 942 segons la seva tipologia.

Fixant-nos en el cas particular de Sant Joan, cal fer encara una segona advertència, i és que la majoria de les transaccions que s'han conservat són compres fetes a particulars per part de l'abadessa Emma, sense esmentar en cap moment la comunitat que regia (fig. 12). Aquest fet, poc habitual en una concentració tan elevada, no ha passat desapercebut als diferents autors que han treballat aquest cenobi amb anterioritat i molts s'han qüestionat si, en realitat, Emma no estava actuant en aquestes transaccions com a particular, administrant privadament el dot que li hauria llegat el seu pare (ABADAL 1958: 145-146; JUNYENT 1976: 26-27; VADILLO 1984: 1030; JARRETT 2003: 251).¹⁰ A favor d'aquesta hipòtesi hi ha el fet que, a diferència de les compres, les donacions *pro anima* sempre van dirigides al conjunt de la comunitat i també que, en alguns documents, es distingeix amb claredat si una terra afrontava

¹⁰ Una opinió radicalment diferent, que qüestiona la possessió per part de l'abadessa Emma de cap mena de bé al marge de la seva comunitat, l'ha defensat Martí Aurell (1998: 172-174; 2012: 43-45).

amb una propietat del monestir o d'Emma.¹¹ Així mateix, tot i presentar molts problemes de transmissió i d'interpretació, no podem obviar l'existència d'un lacònic regest del *Llibre de Canalars* que sembla indicar que, el 8 de setembre de 921, més o menys a la meitat del seu abadiat, Emma hauria donat tots els seus béns al cenobi.¹² Per tant, és lícit preguntar-nos fins a quin punt les compres realitzades per aquesta abadesa, que representen més d'un 70% del total de transaccions relatives a Sant Joan, involucraren tota la comunitat.

La resposta a aquesta pregunta només ens la pot donar un estudi acurat del seu contingut i la seva comparació amb les donacions que, paral·lelament, també s'anaven produint. Començant per analitzar les compres, ens mostren un programa d'adquisicions bastant ben definit, centrat sobretot en els territoris immediats al domini central (fig. 13). No en va, un 34% dels béns comprats per Emma estaven ubicats a Vallfogona del Ripollès, un 16% al terme de Segúries, un 10% a la vall de Ripoll, sobretot en la seva part més pròxima a Sant Joan, i un 7% al terme de Llaés. Quant al 33% restant, hi trobem béns més dispersos, alguns realment força aïllats, com ara les cases i les terres que Emma adquirí al Vallespir entre el 923 i el 927.¹³ Tanmateix, la majoria estaven concentrats a l'entorn de Montgrony, on el cenobi posseïa des del segle IX la cel·la de Sant Pere, i s'estenien per la zona de la vall de Lillet, Castellar de n'Hug, la vall de Ribes i, menys intensament, Gombrèn. Així doncs, sembla que la dotació inicial de Sant Joan per part del comte Guifré condicionà molt notablement les adquisicions posteriors

11 «Ipse campus qui est in ipsa serra afrontat: de I parte in terra Eriberto et de alia parte in terra de Golderigo et de III parte in terra Emmone abbatissa et de IIII parte in alode de domnum Sancti Iohannis monasterii»: CC IV, doc. 317, p. 281-282 (927).

12 «Donacio omnium bonorum et alodiorum quam facit domina Emmo abbatissa huius monasterii domui et monasterio Sancti Iohannis et debuerunt esse multa bona et multa alodia sed nulla sunt in hoc instrumento designata seu expressa preterquam comitatus in quibus alodia sita erant. VIº ydus septembris, anno XXIIIº regnante Karolo rege, filio Ludovici»: CC IV, doc. 230, p. 227-228 (921).

13 CC VI, doc. 200, p. 223-224 (923); CC VI, doc. 207, p. 229 (927).

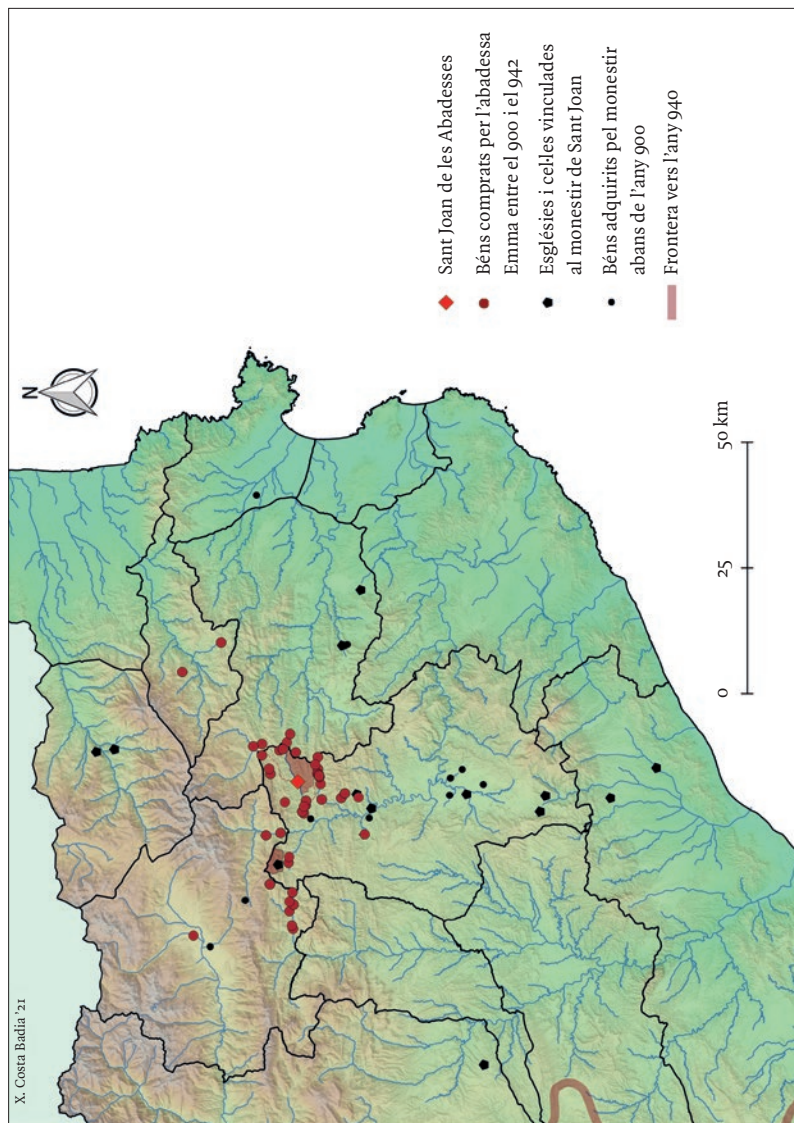

Fig. 13: Mapa dels llocs on l'abadessa Emma realitzà compres durant els anys que dirigí el monestir de Sant Joan (c. 900-c. 942).

d'Emma, que comprà béns en espais on, segons el precepte del 889 i les disposicions sinodals del 906, el cenobi ja tenia propietats.

Passant a veure les quaranta-una donacions registrades per aquest període, que inclouen una professió monàstica, una oblació, set lleixes testamentàries i disset cessions *pro anima*, cal puntualitzar que totes, menys dues,¹⁴ van dirigides al conjunt de la comunitat monàstica, cosa que deixa fora de dubte que repercutiren en les arques de la institució estudiada. Les diferències, per tant, són clares *a priori*. Ara bé, si estudiem la ubicació d'aquests béns rebuts per donació, veiem que, excepte els procedents del testament del comte Miró II de Cerdanya, situats al Berguedà i al Rosselló,¹⁵ la immensa majoria estaven ubicats a la mateixa zona on Emma també estava comprant béns en aquells moments (fig. 14). Així, per exemple, Vallfogona fou el lloc on reberen més propietats, concretament un 47% del total, seguit per la vall de Ripoll i el terme de Llaés. Només podem apuntar com a diferència la construcció de dos dominis notables a Planés i Planoles, fruit de dues donacions individuals,¹⁶ i el fet que no es rebé cap bé als termes de Segúries i Lilet, dos dels llocs on més comprà Emma.

Evidentment, a part de les compres i donacions esmentades, tant Emma com el monestir de Sant Joan degueren adquirir i posseir molts altres béns que la pèrdua de documentació no ens permet copsar amb detall. Així ens ho recorda una venda entre particulars l'any 921 en què se citen com a afrontacions unes terres d'Emma situades prop del castell de Lluçà, lloc on no ens consta que adquirís mai cap propietat;¹⁷ o la referència a diversos béns del cenobi a la zona de Gurb, un espai on tampoc tro-

14 CC IV, doc. 346, p. 297 ([898-929]) = PACB II, doc. 3, p. 161-162 ([898-916]); CC IV, doc. 328, p. 287 (927) = CC V, doc. 208, p. 204 (927).

15 CC VIII, doc. 229, p. 283-285 (925).

16 CC VIII, doc. 226, p. 281 (924); CC VIII, doc. 293, p. 321-323 (938).

17 CC IV, doc. 274, p. 257 (921).

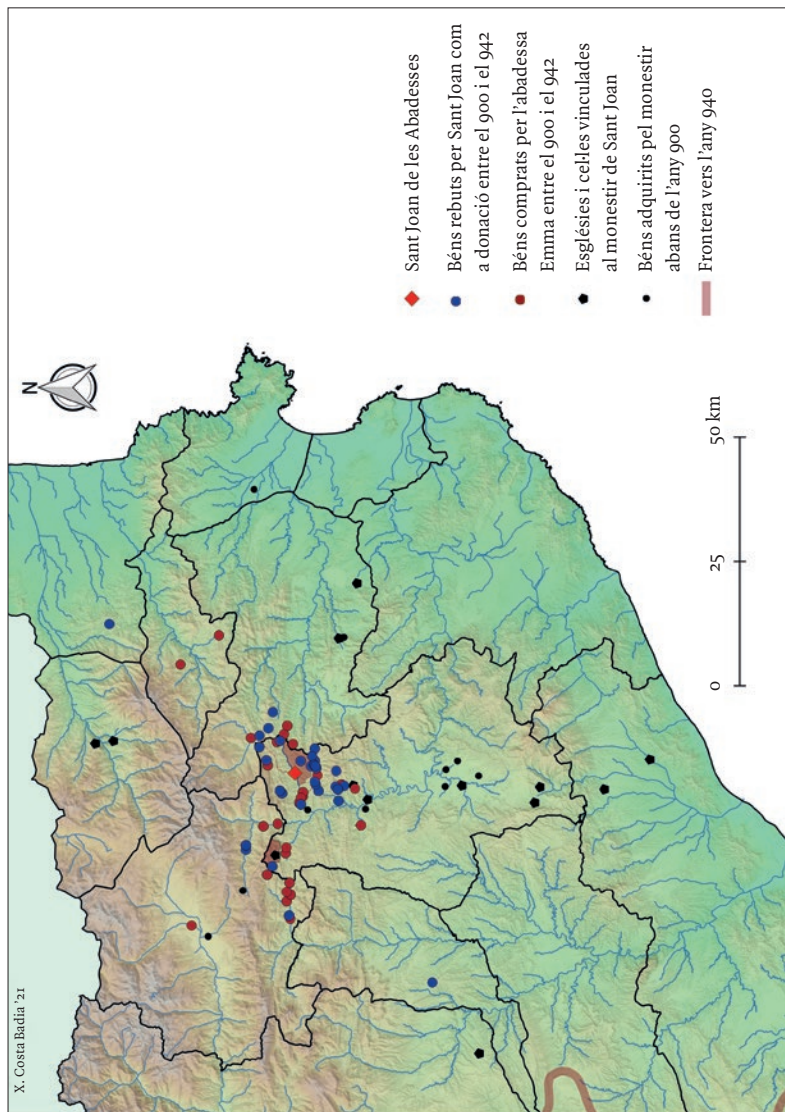

Fig. 14: Mapa dels llocs on el monestir de Sant Joan rebé donacions durant el període que fou regit per l'abadessa Emma (c. 900-c. 942).

bem mai cap donació.¹⁸ Ara bé, és de creure que els gairebé 150 documents conservats per aquest període de quaranta anys són una mostra representativa del total i, per tant, són suficients per constatar que les compres fetes per Emma sense esment de la comunitat i les donacions piadoses fetes a Sant Joan seguiren un mateix patró de distribució.

Tenint en compte aquesta concordança, se'ns fa evident que, existís o no una mensa abacial més o menys diferenciada, Emma i el seu monestir participaven d'un mateix projecte de consolidació i expansió dels seus dominis que maldava per reforçar la seva implantació territorial i social sobre l'entorn. Ara bé, això no implica negar la possibilitat que la filla de Guifré, al mateix temps que exercia com a abadessa, seguís actuant també com a membre de la família comtal i, com a tal, participant d'una empresa conjunta amb els seus germans per tal d'enfortir la influència sociopolítica del Casal de Barcelona sobre el territori i concloure el procés d'empoderament comtal endegat pel seu pare (JARRETT 2019: 97-98). Al contrari, crec que la complementarietat que mostren les compres d'Emma i les donacions al monestir deixen entreveure que aquesta institució, lligada als fills del Pelós per profunds llaços de patronatge, hauria actuat com un membre més de la família, contribuint amb la seva política patrimonial a reforçar el seu poder sobre extenses àrees del Ripollès.

En aquest sentit, com ja ha apuntat per al cas que ens ocupa Cullen J. Chandler (2009: 21-26), cal tenir present que les compres i donacions que protagonitzaren els cenobis, més enllà del seu significat econòmic com a transferències de propietats que els enriquien, incrementaven el seu atractiu social i generaven cada cop més transaccions, també te-

¹⁸ CC IV, doc. 419, p. 347-349 (936). En relació amb aquests béns, potser caldria identificar-los amb els alous que, segons el privilegi reial del 899, el monestir posseïa a diferents llocs de la plana de Vic: CC II, Sant Joan de les Abadesses, doc. 1, p. 215-217 (899). En qualsevol cas, són propietats de les quals no sabem el moment en què entren a formar part del domini monàstic.

nien una clara funció sociopolítica, ja que creaven una relació informal de col·laboració entre les parts implicades, que incloïen el donador i el monestir, però també els sants que s'hi veneraven i els seus patrons laics.¹⁹ Així doncs, a mesura que Emma anava comprant terres en les valls veïnes i que els seus habitants, veient el seu poder i les possibilitats que els oferia com a patrona, optaven per cedir-n'hi de noves, s'anava creant una complexa xarxa clientelar que involucrava els membres de les comunitats locals, Sant Joan entès com a intercessor davant de Déu i la seva abadessa, que, al final, encarnava la representació del poder comtal a la comarca. Per tant, en concordança amb el que ja s'ha comentat en parlar de la seva intervenció en la consagració d'esglésies a la zona del Vallès,²⁰ sembla evident que aquesta abadia hauria seguit actuant com un agent comtal en la seva política de redibuixar les xarxes de poder locals per tal d'incloure-hi un nou actor com era el dipositari de l'autoritat carolíngia.

Bona prova d'aquesta hipòtesi és que, com demostrà àmpliament en la seva tesi doctoral Jonathan Jarrett (2010b: 49-62), a mesura que s'anaren vinculant al monestir, molts benefactors començaren a interactuar-hi de manera oberta en contextos molt diversos, fet que evidència la creació d'una relació complexa entre ells. Així mateix, és interessant apuntar que es documenten molts casos de persones que, en actes successius, anaren incrementant els béns cedits al cenobi, sent-ne un cas paradigmàtic el dels esposos El-loard i Margarida, ja que,

19 Aquesta proposta té el seu origen en el ja citat estudi de Barbara H. Rosenwein (1989) sobre les relacions de Cluny amb el seu veïnatge, si bé, els darrers anys, treballs centrats en altres regions de l'imperi carolíngi han arribat a conclusions similars (INNES 2000: 13-50; COSTAMBEYS 2007: 48-55). De fet, els comtats catalans no n'han estat una excepció i, malgrat el seu limitat impacte en la historiografia local, ja fa més de vint-i-cinc anys Chris Wickham (1995: 514-515) plantejà que les compravendes conservades als arxius de Gerri i Alaó podien ser degudes més a raons socials que no pas econòmiques.

20 CC VII, doc. 178, p. 268-271 (932); CC VII, doc. 179, p. 271-274 (932).

després de dues vendes i dues donacions de petites peces de terra dutes a terme entre els anys 910 i 917, el 918 li acabaren donant tot el que tenien a la vall de Vallfogona.²¹ No hi ha dubte, per tant, que les cessions no comportaven des de bon principi el lliurament de totes les propietats que els donadors tenien a la seva disposició, ni tampoc la seva conversió automàtica en tinentes del cenobi, sinó que servien per teixir una relació molt més complexa que s'havia d'anar reforçant i renovant amb noves concessions.

Quant a les persones que establien aquests llaços socials amb el monestir, és difícil donar-ne un perfil precís, ja que les fonts aporten molt poca informació al respecte. Tanmateix, sembla que majoritàriament estaríem davant de petits propietaris lliures que, a través de la seva vinculació al cenobi, podien buscar tant ajuda material en moments d'adversitat com progrés social per tal de consolidar una posició més o menys preponderant dins de l'àmbit local. No en va, tot i que entre els interlocutors del monestir hi detectem alguns membres especialment significatius de les comunitats rurals, com seria el cas dels esposos Esclua i Ingiberta, que li vengueren per deu eugues i una mula el castell de Madeixone, prop de Castellar de n'Hug,²² hi predominen clarament les cessions de petites propietats,

21 CC IV, doc. 93, p. 135-136 (910); CC IV, doc. 98, p. 138-139 (911); CC IV, doc. 131, p. 166-167 (914); CC IV, doc. 164, p. 191-192 (917); CC IV, doc. 179, p. 199-200 (918). Respecte a aquestes cinc transaccions, tot i veure'm incapaç d'explicar-ne les causes de manera definitiva, voldria posar de manifest la coincidència en el dia i el mes que s'observa en algunes d'elles, ja que les dues primeres compres foren fetes el 19 i el 16 de febrer dels anys 910 i 911 respectivament, mentre que les dues darreres donacions es produïren un 28 d'abril d'anys també consecutius, cosa que fa pensar que darrere d'alguns d'aquests actes que servien per reforçar la relació dels donants amb el cenobi hi podria haver tingut algun paper la commemoració d'algunes dates i/o esdeveniments que, desgraciadament, se'ns escapen.

22 CC VIII, doc. 296, p. 324-325 (938). També es podrien considerar membres de les elits els autors de la donació de l'alou de Planés feta l'any 924, que incloïa l'església

sobretot peces de terra i senzilles construccions com cases, casals o corts (fig. 15).

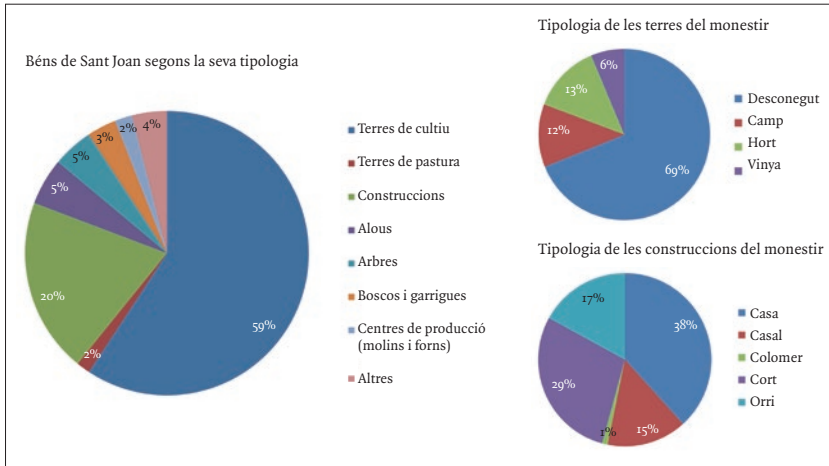

Fig. 15: Tipologia dels béns adquirits pel monestir de Sant Joan durant l'abadiat d'Emma (c. 898-c. 942).

En qualsevol cas, el que sembla fora de dubte és que la majoria de les cessions registrades, *de facto*, suposarien només un traspàs de rendes, ja que es fa evident que la comunitat monàstica, amb totes les exigències regulars i litúrgiques a què estava sotmesa, no podia assumir l'explotació directa de tots els béns que anava acumulant, menys encara tenint en compte que molts d'ells estaven a quilòmetres de distància. A més, malgrat que la conservació diferencial de les fonts podria resultar enganyosa en aquest punt per prioritzar els títols de propietat sobre altres tipologies documentals, no s'observa una tendència per part de Sant Joan ni per cap altre dels cenobis estudiats a establir nous pagesos en les terres que anaven adquirint. De fet, abans del segle XI,

de Sant Marcel, si bé el regist on consta la transacció no ens informa del seu nom: CC VIII, doc. 226, p. 281 (924).

amb només tres exemples, els establiments emfitèutics són uns documents extremament poc representats en els fons analitzats.²³ Per tant, en realitat, tot i que no ho especifiquen, la majoria de donacions i compravendes només devien implicar el traspàs de la propietat directa sobre la terra; és a dir, del dret de percebre'n un cens, generalment la tasca, que corresponia a una onzena part de la producció.

Saber qui detenia el domini útil sobre aquestes propietats i les treballava, però, resulta encara més problemàtic, ja que les fonts són extremament parques. Ara bé, la lògica permet suposar que es devien donar dues situacions paral·leles i complementàries. Per una part, ens trobaríem amb el cas de petits propietaris que, després de cedir els títols de propietat sobre els seus béns per introduir-se en la xarxa clientelar del cenobi, seguirien explotant-los ells mateixos, amb l'única diferència que, a partir de llavors, ja no ho farien en nom propi, sinó del seu nou patró, a qui pagarien el cens predit. Per altra banda, en el cas dels grans propietaris que ells mateixos ja formaven part d'una elit rendista, és de creure que els béns cedits portarien aparellats els tinents que els treballaven, els quals no tenien capacitat d'aparèixer a les fonts per si sols. Una bona prova de l'existència d'aquestes capes inferiors de la societat altmedieval tan mal conegudes, tot i ser una mica posterior al període tractat en aquest punt, és una donació de l'any 957 en què un levita, de nom Eldric, donà tres masos al monestir de Sant Joan indicant per a cadascun d'ells qui els tenia en benefici.²⁴ En conseqüència, malgrat que en la majoria de casos no podem concretar si es donà una

23 CC IV, doc. 221, p. 221 (921); CC IV, doc. 729, p. 560 (955); DMR I, doc. 260, p. 286-287 (980).

24 «In supranominata villa Lazesse est massus unus cum cassas et curte et terras cultas et incultas et exiis et regressis et tenet ipsu masu Balderedus, abet ibi oreos II. Et alius massus que tenet Galito cum cassas et curte et palomario et orto et arbores et terras cultas et incultas. Et in iamdicta villa Ioianeto est massus unus que tenet Teudebertus cum cassa et curte et oreo et orto et arbores et terras et vineas cultas et incultas cum exiis et regressis. Hec omnia superius nominata sic dono adque trado ad domum Sancti Ioannis totum ab integrum»: CC IV, doc. 778, p. 592 (957).

situació o l'altra, ens podem fer una idea força aproximada de com s'explotaven els dominis monàstics i de la gran quantitat de persones que es veieren involucrades en la seva configuració.

Finalment, en relació amb les persones que entraren en contacte amb el monestir, voldria posar de manifest la poca presència que hi tingueren els fills de Guifré el Pelós, una imatge que, *a priori*, podria semblar contradictòria amb la hipòtesi que defensa el paper de Sant Joan com un element clau del seu projecte de consolidació dinàstica. De fet, més enllà dels famosos judicis del 913, pràcticament no tenim cap altre document que mostri un comte actuant en aquella institució.²⁵ Ara bé, com ja han apuntat alguns autors com Jonathan Jarrett (2003: 246-247), no sembla que les relacions fossin gens dolentes, car, sense anar més lluny, Emma fou designada marmessora del comte Miró II de Cerdanya, que no dubtà a referir-s'hi com a «*dilectissima sorore mea*».²⁶ Per tant, m'inclino a creure que l'aparent falta de col·laboració no seria producte d'un distanciament real, sinó del fet que, en el marc dels acords tàcits a través dels quals els fills de Guifré es repartiren l'honor patern en diversos àmbits d'influència, Emma i el monestir de Sant Joan també haurien rebut el seu espai d'acció particular en el qual els altres haurien evitat interferir al màxim possible per prevenir uns conflictes que, al final, serien inevitables.

Passant a veure breument el cas de Santa Maria de Ripoll, sembla que hauria tingut un paper molt semblant al del seu monestir germà dins del projecte de consolidació i afermament territorial del Casal de Barcelona, ja que també s'intueix la seva participació en l'articulació social, política i eclesiàstica de l'entorn més immediat i d'aquells territoris que li havien estat confiats en la seva dotàlia. No en va, tot i disposar de dades més fragmentàries i haver de lamentar la pèrdua de bona part del seu arxiu, constatem que també adquirí la majoria dels seus béns al voltant del seu

25 CC IV, doc. 119, p. 153-159 (913); CC IV, doc. 120, p. 159-160 (913).

26 CC VIII, doc. 229, p. 283-285 (925).

alou central i, sobretot, d'algunes de les esglésies que li havia lliurat Guifré el Pelós, com per exemple Sant Andreu de Gréixer, que esdevingué un dels perns sobre els quals articulà el seu domini (fig. 16). El mateix es pot dir de la muntanya de Montserrat, entorn de la qual seguí rebent nous béns;²⁷ i de la vall de les Lloses, on reforçà notablement la seva posició amb l'adquisició dels drets parroquials sobre les esglésies de Sant Martí de Vinyoles i Sant Sadurní de Noya.²⁸ Ara bé, no deixà tampoc d'obrir progressivament noves línies d'expansió com les que es dibuixen al voltant del castell de Torelló, del terme d'Aiguafreda i, molt especialment, dels comtats de Cerdanya i Berga, on els dirigents d'aquella regió li cediren nombroses parròquies.²⁹

La dinàmica general, per tant, recorda molt la de Sant Joan, monestir amb el qual, i això és interessant tenint en compte la seva proximitat, sempre es respectaren mútuament els espais d'expansió, potser amb l'única excepció de la zona de la vall del Congost. Tanmateix, també s'acusen diferències notables, sobretot en la forma d'adquirir els béns, car en aquest cas s'observa un predomini gairebé total de les donacions sobre les compres, que queden reduïdes a només tres exemples (fig. 17).³⁰ Això fa pensar que, tot i contribuir a articular una evident xarxa social al seu entorn, la seva implicació hauria estat molt més passiva que en el cas de Sant Joan, on Emma constantment procurà reinvertir els guanys adquirits en incrementar les seves possessions, guanyar més força i prestigi sobre el territori i, així, seguir augmentant el seu capital i les persones que es posaven sota la seva protecció. En conseqüència, amb totes les precaucions que

27 CC IV, doc. 284, p. 263 (925); CC IV, doc. 390, p. 327-328 (933); DMR I, doc. 99, p. 169 (940).

28 CC IV, doc. 283, p. 262-263 (925); CC IV, doc. 284, p. 263 (925).

29 CC VIII, doc. 241, p. 292 (927); CC IV, doc. 446, p. 369 (938); CC VIII, doc. 304, p. 329 (940); CC VIII, doc. 315, p. 336-337 (941); CC VIII, doc. 320, p. 339 (942).

30 CC IV, doc. 26, p. 87-88 (893); CC VIII, doc. 101, p. 188 (893); CC VIII, doc. 116, p. 200 (899).

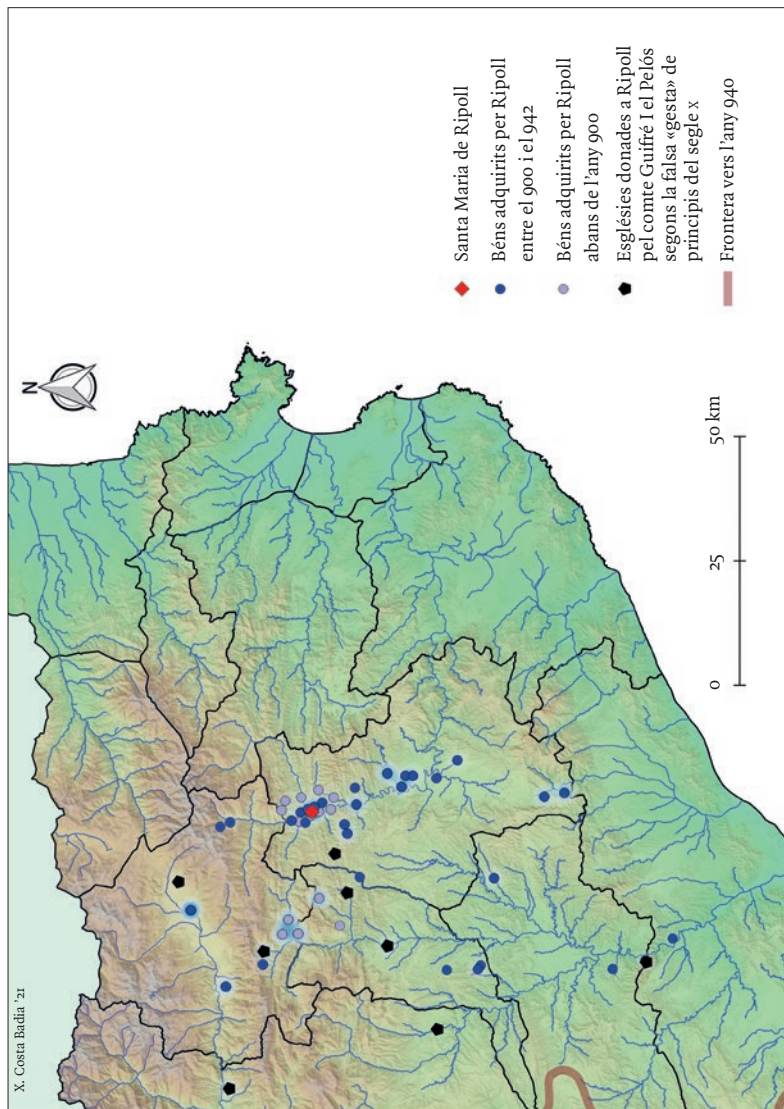

Fig. 16: Distribució dels dominis patrimonials del monestir de Ripoll l'any 942, posant l'accent en les diferències que s'hi aprecien respecte a la situació de principis d'aquella centúria.

obliga la falta de fonts, es pot plantejar la possibilitat que, en el cas de Ripoll, s'acusés la manca d'un líder amb el compromís i el carisma d'Emma, més encara si ens adonem que les tres compres adduïdes es feren abans de l'any 900, encara sota l'empenta inicial de l'abat Daguí de Gréixer.

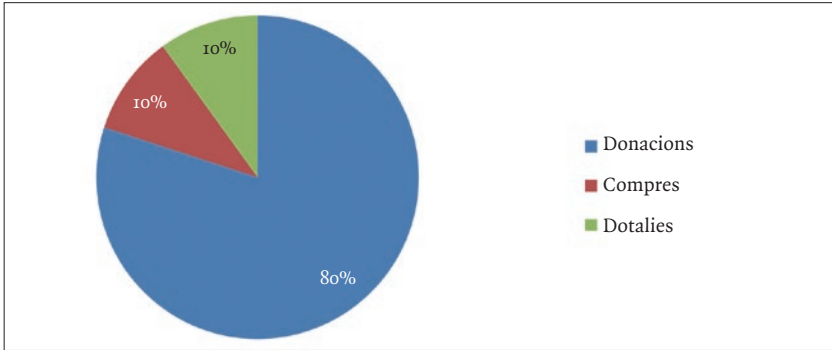

Fig. 17: Distribució de les transaccions econòmiques que beneficiaren el monestir de Ripoll entre els anys 880 i 942 segons la seva tipologia.

Una darrera diferència que cal ressaltar, com ja he insinuat anteriorment, és la participació molt més activa dels diferents hereus de Guifré en la seva promoció, ja que no només l'inclogueren en el seu testament Guifré Borrell de Barcelona i Miró II de Cerdanya,³¹ sinó que tant els successors de l'un com de l'altre li feren diverses donacions en vida (fig. 18). A més, els trobem implicats en l'embelliment i expansió de la seva fàbrica monàstica, ja que, si el 925 documentem el comte Sunyer I de Barcelona dotant l'església de Sant Salvador, ubicada dins del recinte monàstic,³² el 935 el tornem a trobar, aquest cop al costat de Sunifred II

³¹ CC IV, doc. 155, p. 185-186 (916); CC VIII, doc. 229, p. 283-285 (925). Del testament del comte Miró II, a més, s'ha conservat la seva execució de dos anys més tard: CC VIII, doc. 241, p. 292 (927).

³² CC IV, doc. 283, p. 262-263 (925). Respecte a aquesta desconeguda església i la seva dotàlia, cal referir els comentaris recents de Ramon Ordeig (2014b: 63-68).

d'Urgell i Sunifred II de Cerdanya, dotant l'església principal de Santa Maria, que ell i el comte Miró II havien fet reformar.³³ No hi ha dubte, per tant, que els descendents del comte Guifré exerciren un patronatge molt actiu sobre el cenobi, quelcom que contrasta amb l'escassa relació que hem pogut constatar amb Sant Joan, on residia Emma, la seva germana i tieta.

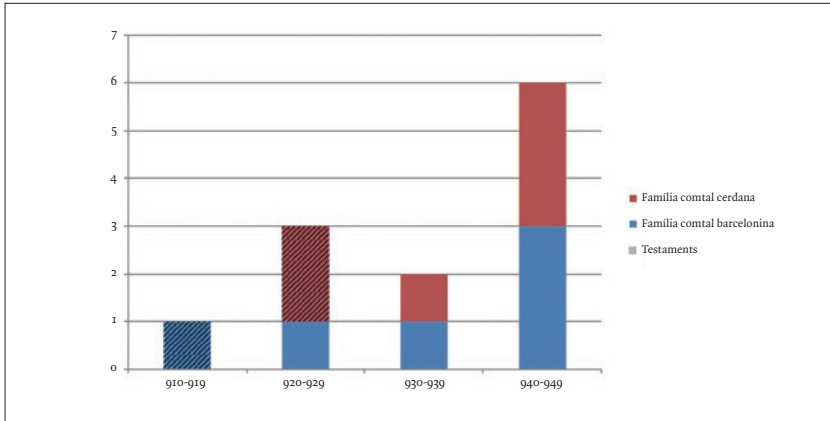

Fig. 18: Evolució de les donacions que les diferents branques del Casal de Barcelona feren a Ripoll durant la primera meitat del segle X.

Aquesta divergència, fins a cert punt, podria estar vinculada a l'abandó de la comunitat de Ripoll per part de Radulf a principis del segle X, quelcom que hauria deixat el monestir sense un vincle tangible amb la família fundadora i, en conseqüència, hauria obligat a refer-lo per mitjà de noves donacions i actes performatius de patronatge. Ara bé, en un sentit contrari, m'inclino més per creure que s'hauria de relacionar amb el fet que Ripoll, lloc de sepultura del comte Guifré, ràpidament es convertí en un espai de memòria i font de legitimitat per part del Casal de Barcelona (TO 2005: 305-309), de tal manera que, ce-

33 CC IV, doc. 414, p. 344-345 (935).

dint-li grans predis i ajudant a enriquir la seva fàbrica, a part de contribuir a la salvació de l'ànima del fundador, els seus hereus aconseguien legitimar-se com a successors seus i fer-se partícips del seu prestigi. No en va, tot eren actes públics que els permetien mostrar-se actuant com el seu antecessor, reproduint exactament les mateixes accions, en els mateixos indrets i amb els mateixos actors.³⁴

Evidentment, es tracta d'una hipòtesi arriscada i molt difícil de demostrar. No obstant això, em sembla significatiu que, en aquells mateixos anys, els membres del Casal de Barcelona prenguessin també l'abadia de Santa Maria de la Grassa com a centre de culte familiar i li fessin importants donacions de béns, ja que aquest fet s'ha interpretat com una estratègia per reivindicar els seus vincles de parentiu amb el fundador d'aquell cenobi, el comte Bel·ló de Carcassona, que era el primer del seu llinatge a haver estat comte i, per tant, una font de legitimitat per a tots els que el succeïren, quelcom especialment important en un moment en què la successió hereditària s'imposava a l'electiva (SALRACH 1995: 108-113; CHANDLER 2009: 18-19). Per tant, malgrat que només en tinguem proves circumstancials, no seria gens estrany que aquells mateixos comtes que s'esforçaven per vincular-se al monestir on estava enterrat el seu rebesavi per tal de legitimar *ad antiquitatem* la seva posició de poder, fessin el mateix amb el lloc de sepultura del seu pare i avi, el primer a reunir sota la seva autoritat tots els dominis que posseïen.

Arribats en aquest punt, podem concloure que la configuració dels dominis monàstics se'ns presenta com un procés extremament complex en què, de manera del tot inextricable, s'hi mesclaren interessos

34 Aquesta manera de procedir, basada a reproduir les accions dels predecessors com a forma de marcar continuïtat i legitimitat per part d'un nou poder, recorda vivament la pràctica, ben constatada entre els monarques carolingis, de concedir privilegis a les mateixes institucions que havien promogut els seus antecessors, sovint el mateix dia i copiant exactament les mateixes paraules (KOZIOL 2012: 97-118).

econòmics, religiosos, polítics i socials. Ara bé, a partir del cas particular de Ripoll i Sant Joan, se'ns ha fet especialment evident el paper que els centres monàstics van tenir en la consolidació i la integració territorial del poder comtal i, sobretot, del Casal de Barcelona. No en va, al mateix temps que Ripoll esdevenia un actor clau en la legitimació de la memòria dinàstica, ambdós monestirs, i molt especialment Sant Joan de les Abadesses, es perfilaren com a vertaders agents comtals encarregats de bastir ponts amb les comunitats locals i reestructurar en nom de la família les valls on s'assentaven i altres espais que se'ls havia confiat. D'aquesta manera, contribuïren activament a la definitiva desaparició de la «terra de ningú».

Capítol 4

El trencament de la pau entre els descendents de Guifré el Pelós i els seus efectes sobre el monacat ripollès (c. 942 – c. 949)

Al llarg del capítol anterior, hem vist com els dos grans monestirs ripollesos formaven part d'un projecte familiar que involucrava tots els membres del Casal de Barcelona i que partia de la idea d'un honor comtal indivís en què tots participaven conjuntament de la seva gestió. L'entesa entre els descendents de Guifré el Pelós que havia permès aquest marc de col·laboració, però, s'anà afeblint al llarg de tota la primera meitat del segle x i acabà culminant en un conflicte obert entre el comte Sunyer I de Barcelona i els seus nebots Sunifred II de Cerdanya i Guifré II de Besalú. Així, s'obria una nova etapa per al monacat ripollès.

LES LLUITES EN EL SI DEL CASAL DE BARCELONA I EL TRENCAMENT DE LA FRÀGIL ESTABILITAT RIPOLLESA

Entrant breument en les causes del conflicte, hem de tenir present que, com sintetitzà Josep M. Salrach (1978b: 154-157), al llarg del segle x, a mesura que els fills de Guifré el Pelós anaren morint i pujaren al poder els seus nets, amb una tendència evident a la patrimonialització dels espais d'influència regits pels seus pares, l'herència indivisa de l'avi s'anà fragmentant i començaren a perfilar-se diferents branques de la família comtal amb uns espais de sobirania geogràficament ben delimitats.

Aquest procés de fragmentació de l'honor comtal tingué un dels seus moments més importants l'any 927, quan morí el comte Miró II el Jove i, d'una forma gairebé natural, fou succeït al capdavant dels comtats de Cerdanya i Besalú pels seus fills, que ja no reconeixerien cap autoritat al seu tiet, Sunyer I de Barcelona. No en va, mort Guifré Borrell sense descendència masculina, el seu pare era el primogènit de la dinastia i, per tant, el pern sobre el qual s'haurien hagut de reintegrar tots els dominis de la família si s'hagués seguit el mateix criteri que observaren els germans del Pelós una generació abans. Avançat el segle x, però, el comte Sunyer tampoc semblava disposat a renunciar a cap de les seves prerrogatives, potser apel·lant al fet d'haver estat afillat pel comte Guifré Borrell i, per tant, ser el seu hereu a tots els efectes.

Fos com fos, com ha estudiat recentment el mateix Josep M. Salrach (2019: 227-229), no hi ha dubte que a partir del 927 la tensió va anar en augment fins a arribar als seus màxims vers el 940, segurament per causa de la mort de dos dels fills mitjans del Pelós, ambdós sense descendència i, per tant, amb uns béns pertanyents a la família que tant els comtes de Cerdanya-Besalú com el de Barcelona devien reclamar. L'ordre de les morts no està clar, però un fou el comte Sunifred II d'Urgell, documentat per darrer cop el 939;¹ i l'altra l'abadessa Emma de Sant Joan, identificada per última vegada al capdavant de la comunitat el 942.² Així doncs, no només s'obrí un període de conflicte entre els patrons dels cenobis estudiats, sinó que el Ripollès es convertí en un dels camps en què es dirimí la batalla, com ho demostra el fet que, segons ens informa l'acta d'elecció de la successora d'Emma l'any 949, el comte Sunyer aprofità la mort de la seva germana per assolir il·legítimament el control del seu monestir.³

1 CC VIII, doc. 300, p. 326 (939).

2 CC IV, doc. 523, p. 417-419 (942).

3 «Post discessum vero illius Suniarius comes, cupiditate ductus, misit per vim quendam manum huic ordini omnimodis non aptam quod postea claruit»: CC IV, doc. 645, p. 498-499 (949).

No cal dir que, darrere d'aquesta operació per part del comte de Barcelona, hi hauria l'intent d'apropiar-se de tota la xarxa clientelar que Emma havia bastit durant els quaranta anys anteriors, quelcom que, col·locant una persona afí en el seu lloc, li hauria donat el control total sobre la vall de Sant Joan, ubicada a l'extrem septentrional dels seus dominis. Ara bé, els comtes germans de Cerdanya i Besalú devien veure aquesta acció com un atac directe, car, si es trencava el copatronicatge que havien exercit fins llavors sobre el cenobi, perdien el domini sobre un punt de pas que els era d'extrema necessitat. No en va, després que el Rosselló hagués caigut en mans empordaneses a finals del segle IX (PONSICH 1995a), creuar transversalment el Ripollès era l'única manera que tenien d'unir amb rapidesa els seus dominis i moure entre ells contingents humans mínimament importants (fig. 19). Per tant, si bé en desconeixem els detalls, podem suposar que la ingerència del comte Sunyer sobre Sant Joan, sumada a la presa del comtat d'Urgell per part d'ell mateix, devia conduir a alguns episodis de violència, entre els quals destaquen la batalla de Baltarga, on morí el comte Ermengol d'Osona, primogènit de Sunyer;⁴ i la incursió de Sunifred II de Cer-

Respecte a la traducció i interpretació d'aquesta frase s'ha generat una certa controvèrsia historiogràfica, ja que, mentre alguns autors hi han vist una prova fefaent que el comte de Barcelona hauria imposat una abadessa no apta per regir la comunitat, arribant a plantejar la possibilitat que fos una amistançada seva (UDINA 1951: XXI-XXII; ABADAL 1958: 147), altres entenen que només demostra que el comte Sunyer s'apropià del monestir, sense especificar com (AURELL 1998: 174-175). Es tracta d'una qüestió difícil de resoldre, tot i que, d'acord amb la correcció de *manum* per *anum* suggerida sobre l'original per una mà posterior, els darrers estudis s'inclinen per la primera opció, però sense posicionar-se respecte a la identitat de l'abadessa escollida (ALTURO, ALAIX 2021: 203-204). Fos com fos, per a la meua argumentació, aquest debat té unes implicacions limitades, car no hi ha dubte que la branca barcelonina de la família procurà prendre el control exclusiu d'aquella institució.

4 Habitualment, a conseqüència de l'estudi que en feu Albert Benet (1982), s'ha considerat que el comte Ermengol d'Osona, mort a la batalla de Baltarga, havia caigut en combat contra una horda magiar que es batia en retirada des de territori andalusí.

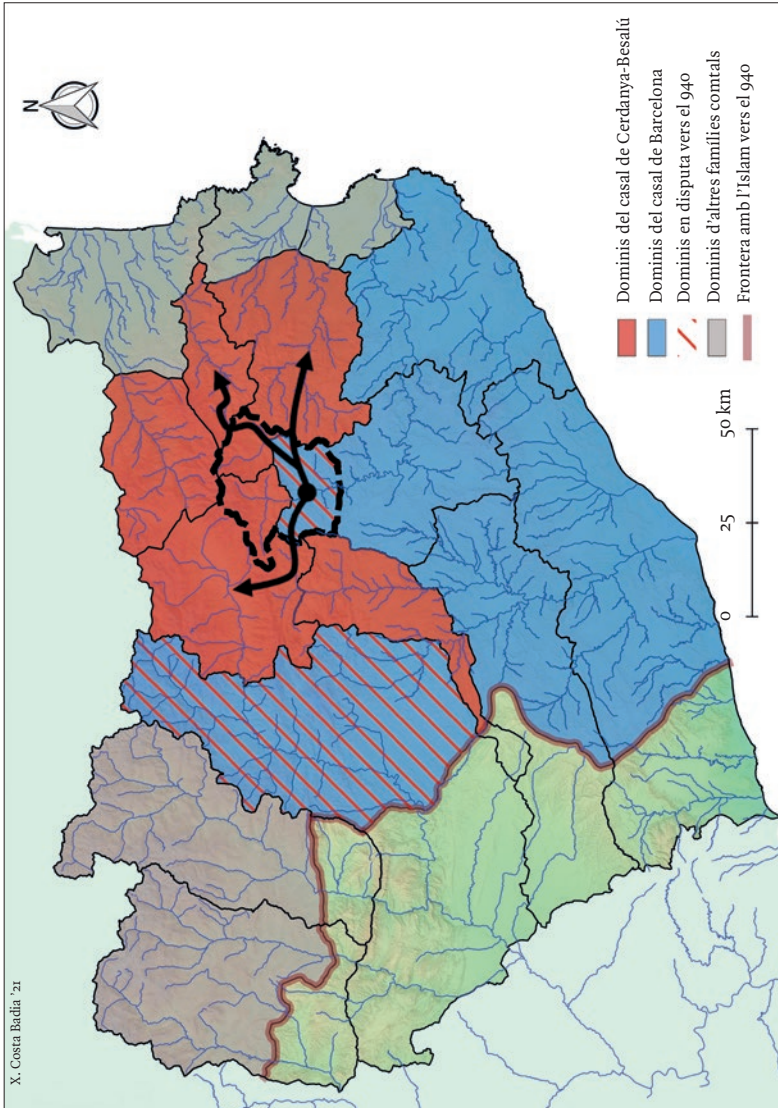

Fig. 19: Mapa del repartiment dels comtats catalans vers l'any 940, en què es ressalten les principals vies de comunicació entre els dominis dels comtes de Cerdanya-Besalú.

danya sobre les esglésies urgel·litanes de la vall de Lord que reporta un capbreu de finals del segle x.⁵

Tenint en compte tot això, cal interpretar la dècada dels anys quaranta del segle x com un moment de gran inestabilitat política, sobretot a l'àrea del Ripollès, quelcom que sens dubte afectà els monestirs que hi havia fundats i que, indirectament, comportà l'aparició d'un nou actor en el joc: Sant Pere de Camprodon.

SANT PERE DE CAMPRODON, UN MONESTIR NASCUT DEL CONFLICTE

Els orígens del monestir de Sant Pere de Camprodon són bastant confusos, ja que la majoria dels documents que es refereixen als seus primers anys presenten greus problemes de transmissió o, directament, han de ser considerats espuris. A més, els dos diplomes més solvents que s'han conservat, un precepte atorgat pel rei Lluís d'Ultramar al seu primer abat l'any 952 i una acta d'elecció abacial del 962, ofereixen dues versions dels fets no sempre coincidents.⁶ Tanmateix, com conclogué

Ara bé, amb anterioritat, Josep M. Salrach (1973: 7) ja havia apuntat la possibilitat que en realitat morís lluitant contra les hosts del seu cosí, el comte Sunifred II de Cerdanya, en el marc del conflicte que estem comentant, una opinió que darrerament ha comptat amb adhesions importants (PLADEVALL 2012: 24-25; VERGÉS 2018: 901-923).

5 CC VIII, doc. 796, p. 658-660 ([991]). La identificació del comte Sunifred que apareix en aquest document amb Sunifred II de Cerdanya, i no amb el seu tiet Sunifred II d'Urgell com es considerava tradicionalment, ha estat argumentada recentment per Oliver Vergés (2018: 916-917).

6 CC II, Camprodon, doc. 1, p. 77-79 (952); CC V, doc. 351, p. 316-318 (962). Les diferències entre ambdós relats es deuen al fet que, mentre el precepte del 952 explica que el monestir havia estat fundat amb anterioritat a l'expedició d'aquell privilegi, l'acta d'elecció abacial del 962 afirma que el cenobi no s'havia establert fins després d'haver rebut el permís reial, quelcom que implica una clara contradicció.

Miquel dels Sants Gros (1995: 72-76), tot indica que el procés fundacional d'aquest cenobi, impulsat pel comte Guifré II de Besalú sobre una església preexistent,⁷ s'hauria iniciat a mitjans de la dècada dels anys quaranta del segle X, quan comença a aparèixer amb més freqüència a les fonts,⁸ i s'hauria conclòs a principis de la dècada següent amb l'obtenció del ja esmentat precepte del rei Lluís d'Ultramar.

Aquest monestir, per tant, fou fundat en un context de conflicte obert entre les diferents branques del Casal de Barcelona. A primer cop d'ull, la constatació pot semblar sorprenent i, fins i tot, il·lògica. Ara bé, tot apunta que el projecte nasqué precisament per causa d'aquelles bel·licositats com a resposta dels comtes de Cerdanya-Besalú a la presa de Sant Joan per part del comte Sunyer de Barcelona. No en va, la pèrdua de capacitat d'acció sobre aquella abadia, des de la qual s'articulava a nivell polític, social i religiós bona part de l'alta vall del Ter, devia representar un cop molt dur per a Guifré II de Besalú, que veia molt limitades les seves possibilitats de fer-se present a les valls de Llanars i Camprodon, uns dominis que, tot i pertànyer-li de iure, es trobaven separats de la resta del seu comtat per diversos colls de muntanya que els

7 La preexistència de Sant Pere de Camprodon com a església secular està ben testimoniada documentalment, ja que s'ha conservat l'acta de la seva consagració l'any 904: CC V, doc. 116, p. 142-143 (904). De fet, també ens ha arribat una pretesa permuta per la qual el comte Guifré II de Besalú hauria adquirit aquella església de mans del bisbe Gotmar II de Girona l'any 948, si bé tant les clàusules que conté com el tipus de moneda que esmenta conviden a considerar-la com una falsificació posterior, segurament motivada perquè el monestir no posseïa cap document que acredités els drets del comte sobre l'església que els havia cedit: CC V, apèndix, doc. III, p. 535-536 (FALS 948).

8 CC VI, doc. 278, p. 282 ([944]); CC V, doc. 268bis, p. 247 (946). Malauradament, aquests dos documents només s'han preservat a través de registres posteriors, quelcom que impedeix assegurar que en aquells moments Sant Pere de Camprodon ja fos un monestir. No obstant això, tenint en compte la seva coincidència en el temps, la proximitat cronològica amb el precepte del rei Lluís i que no s'ha conservat ni una sola donació anterior, m'inclino a creure que assenyalen l'inici de la vida comunitària.

feien molt més accessibles venint del sud, des del comtat d'Osona. En aquest context, per tant, fundar-hi un nou monestir devia veure's com una bona manera d'incrementar els vincles d'aquella regió amb el comte i frenar una previsible pèrdua d'influència que, en un moment de confrontació, era particularment perillosa.

Aquesta hipòtesi, tot i l'escassetat de dades, encaixa amb el que es desprèn de les primeres fonts conservades, car, a part de rebre alguns béns més llunyans a la zona del Conflent i Maçanet de Cabrenys,⁹ el nou monestir ràpidament aconseguí importants propietats i drets a les zones més properes (fig. 20). De fet, com ja apuntà Jordi Bolòs (2000: 141), sembla que en molt pocs anys l'abat de Camprodon assumí bona part de les atribucions del poder comtal i exercia l'alta jurisdicció sobre el conjunt de la vall. No en va, el 952, el rei Lluís d'Ultramar ja li reconeixia la seva immunitat i prohibia que «*nullus iudex publicus vel quaelibet iudicialia potestas*» irrompés en els seus dominis per impartir justícia o recaptar cap mena de tribut.¹⁰ Per tant, no hi ha dubte que el comte Guifré II, el peticionari d'aquell precepte, volia crear en aquell indret un cenobi que exercís com a representant seu a tots els efectes.

Així doncs, Sant Pere de Camprodon se'ns presenta com un monestir nascut d'un context molt particular i amb uns objectius politicoreligiosos molt determinats que, en gran mesura, derivaven de la pèrdua de control sobre l'abadia veïna de Sant Joan que havien experimentat els membres de la família comtal besaluenca. Tanmateix, encara que el context tornà a canviar i el conflicte revertí, aquell cenobi ja no desapareixeria fins al segle XIX, la qual cosa ens deixa amb un nou actor monàstic, també fortament vinculat al poder comtal, que haurem de seguir treballant en les pàgines següents.

⁹ CC VI, doc. 278, p. 282 ([944]); CC V, doc. 296, p. 276-277 (951); CC V, doc. 301, p. 278-279 (953).

¹⁰ CC II, Camprodon, doc. I, p. 77-79 (952).

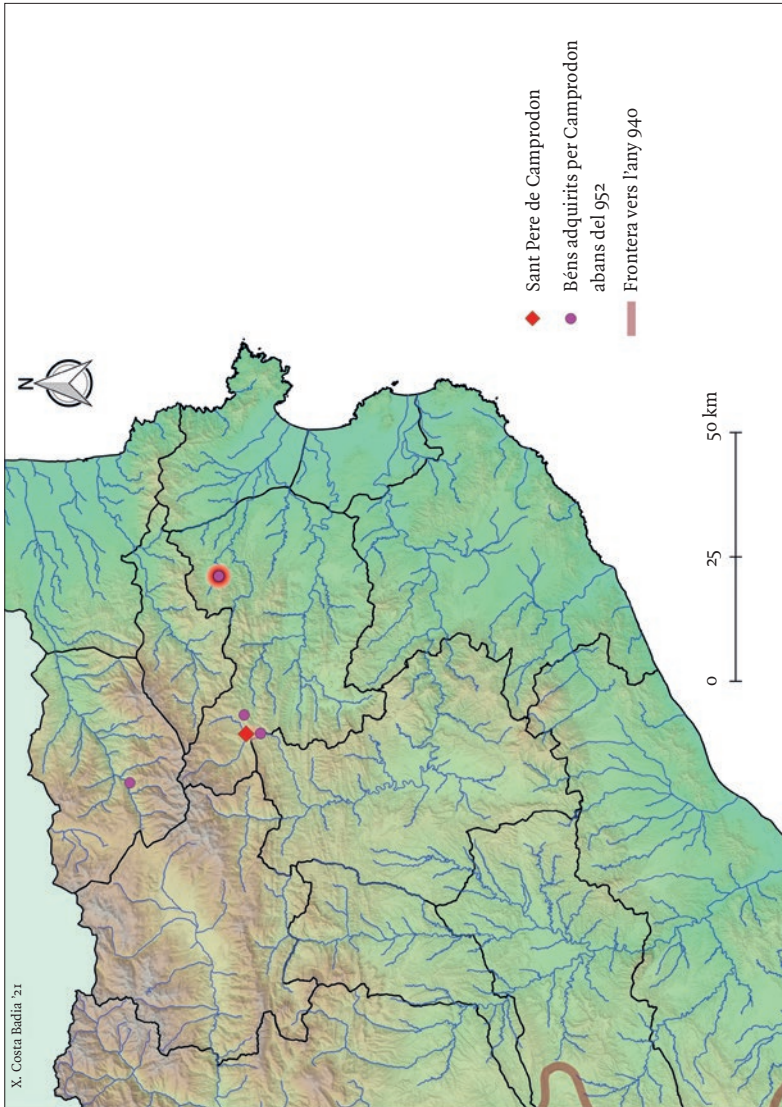

Fig. 20: Primeres adquisicions patrimonials del monestir de Sant Pere de Camprodon (c. 944-952).

ELS EFECTES DE LES DISPUTES COMTALS
SOBRE RIPOLL I SANT JOAN, DUES SITUACIONS
DIAMETRALMENT OPOSADES

Vista aquesta primera conseqüència de les lluites sobrevingudes a mitjan segle x entre els descendents de Guifré el Pelós, cal que passem a valorar els efectes, no necessàriament negatius, que tingueren sobre els cenobis de Ripoll i Sant Joan.

Començant pel cas de Santa Maria de Ripoll, cal reconèixer que, d'acord amb les fonts conservades, res fa pensar que aquells anys fossin un moment especialment difícil per a la comunitat. És cert que, al cap de molt poc temps, el 957, el monestir hagué de vendre al comte Borrell II de Barcelona un important domini a la zona del castell d'Oló per l'equivalent de dos mil sous «*propter necessitatem monasterii nostri*». ¹¹ No obstant això, connectar ambdós esdeveniments es fa certament difícil i, com ha apuntat Ramon Ordeig (2014b: 91), la necessitat a què es referia l'abat Arnulf podria estar vinculada a la renovació de la fàbrica monàstica que en aquells moments s'estava endegant. A més, inesperadament, els anys quaranta del segle x són un dels períodes en què trobem un major nombre de donacions a favor d'aquell cenobi, tant per part de petits propietaris de l'entorn, que seguien contribuint a la configuració del seu domini fundiari, com de les dues branques de la família comtal que just llavors, en principi, estaven enfrontant-se al camp de batalla. ¹² La imatge, sens dubte, és sorprenent, però, si s'analitza amb detall, en-

¹¹ CC IV, doc. 790, p. 602-603 (957).

¹² Respecte a les donacions de la família comtal cerdana, vegeu: CC VIII, doc. 304, p. 329 (940); CC VIII, doc. 315, p. 336-337 (941); CC VIII, doc. 320, p. 339 (942). Quant a les de la branca barcelonina de la família, vegeu: CC IV, doc. 535, p. 427-428 (943); CC IV, doc. 539, p. 430 (943); CC IV, doc. 551, p. 440-441 (945). A part, encara hi trobem les deixes fetes amb motiu de la mort dels dos fills menors de Guifré, el bisbe Radulf d'Urgell i la *dedicata* Quíxol, dedicats a la vida religiosa: CC IV, doc. 544, p. 435-436 (944); CC IV, doc. 627, p. 486 (948).

caixa a la perfecció amb el paper com a lloc de memòria i font de legitimitat que s'ha atribuït al monestir de Ripoll anteriorment, car, en un moment de conflictivitat dinàstica com aquell, devia ser especialment important tant per als uns com per als altres mostrar-se com els hereus de Guifré el Pelós i els continuadors de la seva obra.

Per al cas de Sant Joan, en canvi, la situació que trobem és molt diferent, ja que, segons es desprèn de la documentació conservada, aquest període d'enfrontaments li comportà la pèrdua d'alguns dominis importants que, només en uns quants casos, es van poder recuperar. En aquest sentit, cal tenir present que, com apuntà molt encertadament Jonathan Jarrett (2010b: 64-66), molts dels béns que el monestir obtingué al llarg de les dècades següents sembla que es poden identificar amb propietats que ja li havien pertanyut en el passat i que, per tant, li devien haver estat arrabassades durant aquest període de crisi. Aquest seria el cas, seguint el mateix autor, de l'alou que l'abadessa Ranlo permutà amb el comte Sunifred II de Cerdanya-Besalú el 960, ja que les seves afrontacions coincideixen exactament amb les d'un alou que la *devota* Osesa havia lliurat al cenobi l'any 939.¹³ Així mateix, potser també hauríem de situar en aquest context la usurpació de l'alou de Montgrony pels habitants de Gombrèn, car, tenint en compte que el 987 Sant Joan només pogué reclamar-ne la propietat apel·lant a la seva tinença per part de l'abadessa Emma, se sobreentén que des de la seva mort no s'hauria seguit explotant, cosa que hauria permès als seus veïns apropiar-se'n.¹⁴

Aquestes observacions, a part de permetre'ns intuir la complicada situació en què quedà el monestir santjoaní a la mort de la seva primera abadessa, ens recorden, i és important posar-ho de manifest, que els mapes acumulatius d'un domini monàstic, malgrat ser eines molt útils per estudiar on es dirigiren els seus interessos i quines eren les

13 CC VIII, doc. 293, p. 321-323 (938); CC V, doc. 337, p. 306-307 (960).

14 CC IV, doc. 1526, p. 1089-1090 (987).

seves estratègies d'expansió, a voltes poden resultar enganyosos. Així ho advertí també Barbara H. Rosenwein (1989: 4) en el seu estudi sobre el patrimoni de Cluny, on concloué que aquests només indiquen «*the places where the monastery and the world outside clearly intersected*». No en va, els béns dels cenobis, contra el que es pugui pensar, devien ser molt fluids i estar sotmesos a algunes usurpacions violentes, però també a canvis contextuals i interns de les mateixes comunitats, que minvariën la seva capacitat per fer valdre els seus drets sobre les propietats que *de iure* els pertanyien, sobretot quan aquestes eren molt allunyades del centre monasterial.

Deixant de banda aquesta qüestió, podem concloure que la crisi dinàstica dels anys quaranta del segle x tingué unes conseqüències molt notòries sobre el monacat ripollès, ja que, a part d'afavorir l'aparició d'un nou monestir, generà efectes molt dispars sobre els ja existents i en condicionà en gran mesura l'evolució posterior. No ens ha d'estranyar, per tant, que a partir de llavors ens trobem amb un monestir de Ripoll en expansió, fent camí per convertir-se vers l'any mil en el gran cenobi del Principat, i una abadia de Sant Joan molt debilitada que, tot i els esforços de les seves abadesses per retornar-li l'esplendor perduda, acabà desapareixent poc després.

Capítol 5

El monacat ripollès i els nets de Guifré el Pelós (c. 949 – c. 1000), entre el triomf de Ripoll i la desaparició de Sant Joan

La situació de conflicte descrita en l'apartat anterior sembla que començà a revertir a finals d'aquella mateixa dècada, quan el comte Sunyer renuncià als seus honors en favor del seu fill Borrell II i es retirà al monestir de la Grassa. De fet, com han apuntat alguns autors (JUNYENT 1976: 29-31; PLADEVALL 2012: 25), l'elecció de l'abadessa Adelaida de Sant Joan el 949, amb la qual es tancà el període d'incertesa iniciat a la mort d'Emma el 942, podria entendre's com la ratificació pública de la pau entre els cosins, car tant Borrell II com Sunifred II apareixen donant-hi el vistiplau i, per tant, reconeixent-se mútuament com a patrons del cenobi.¹ Així, s'obria una nova època per a les relacions entre els nets de Guifré el Pelós i per al monacat ripollès, els efectes de la qual

1 «Veniens vir reverentissimus Borrellus, comes hac marchio, cenobium Sancti Iohannis Babbiste [...], unacum consultu eiusdem comitatus episcopi Guadamiri et sancte sedis Gerundensis ecclesie, Gothmari seu eciam Sonifredi comitis seu ceterorum et fidelium laicorum, reformare volens prefate ecclesie ordinis statum»: CC IV, doc. 645, p. 498-499 (949). Respecte a la interpretació d'aquest document com un acte de ratificació de la pau entre els membres del Casal de Barcelona, cal també tenir en compte l'opinió d'Esteve Albert (1965: 21-25), que s'hi mostrà partidari, si bé, atenant a la manca de la firma del comte Sunifred II de Cerdanya en l'escatocol del diploma, puntualitzà que aquest podria haver-se retirat de l'acord a l'últim moment; una decisió comprensible si l'escollida per substituir Emma, Adelaida, realment era la germana de Borrell II i també l'abadessa de Sant Pere de les Puel·les. Ara bé, es tracta d'una hipòtesi molt difícil de demostrar, sobretot tenint en compte que, a partir d'aquell moment, realment s'aprecia una certa distensió entre els diferents nets de Guifré el Pelós que regien els comtats catalans.

haurem de passar a veure de manera individual per a cada monestir, ja que les situacions amb què ens trobarem seran molt dispers.

SANTA MARIA DE RIPOLL, L'ÚLTIM BASTIÓ
DE LA UNITAT FAMILIAR COMTAL

Entrant a veure el desenvolupament de Ripoll durant la segona meitat del segle X, ja he introduït anteriorment que aquest fou un període d'evident creixement per part del cenobi, tant culturalment com econòmicament, car, al mateix temps que es consolidava el seu *scriptorium*, les primeres traces del qual daten del 938 (ORDEIG 2014b: 77-78, 94-98, 115-117), incrementà molt notòriament els seus ingressos (fig. 21).

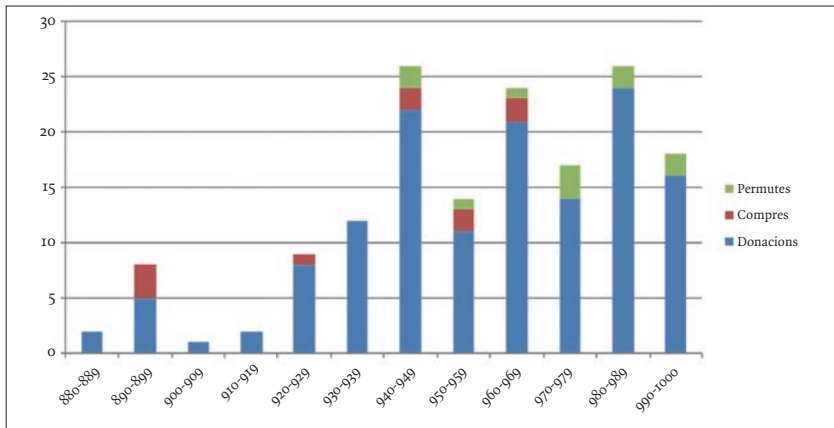

Fig. 21: Evolució cronotipològica de les transaccions econòmiques de què es beneficià el monestir de Ripoll els segles IX i X.

Aquest augment tan acusat de les transaccions que el beneficiaren, sobretot de les donacions piadoses, es va traduir en una clara expansió del seu domini, molt especialment sobre la vall més immediata, on consolidà definitivament la seva senyoria sobre terres, persones i àni-

mes (fig. 22). No en va, trobem nombroses cessions de petits propietaris de la zona que es posaren sota la protecció del cenobi, però també importants donacions de drets jurisdiccionals, tant civils com religiosos, fetes per membres de la família comtal. En aquest sentit, cal destacar dos documents, un del 975 i l'altre del 981, pels quals Borrell II de Barcelona i Oliba I de Cerdanya-Besalú autoritzaren respectivament als habitants d'algunes de les viles i vilars de la regió a cedir les seves propietats al monestir, prescindint, se sobreentén, d'algun domini banal o eminent que hi devien tenir com a comtes.² Per tant, tot i que el precepte que l'abat Sunifred rebé del rei Lotari l'any 982 li seguia atribuïnt el mateix alou central que li havia atorgat el comte Guifré a finals del segle IX,³ no hi ha dubte que aquesta abadia cada vegada exercia un control més ferri sobre el territori circumdant.

L'expansió de Ripoll, però, no es limità al seu entorn més immediat, sinó que en aquests anys també incrementà molt notablement els seus dominis dispersos per la resta dels comtats catalans. En la majoria de casos, aquests estaven concentrats en els comtats de Berga i, molt especialment, Cerdanya i Osona, llocs en què ja s'havien definit unes línies d'expansió molt clares des de la seva mateixa fundació per part del comte Guifré el Pelós. Tanmateix, és de destacar que, a partir de mitjan segle X, també observem una clara proliferació de béns en zones on fins llavors no ens consta la presència de cap propietat anterior, si bé aquesta imatge sempre pot estar condicionada per la pèrdua d'algun lligall del seu arxiu. Fos com fos, és indiscutible un augment de la presència del monestir en terres besaluenques, on s'apropià de nombrosos dominis al llarg de tota la vall del Fluvià, alguns dels quals sembla que no li haurien estat gens fàcils de retenir i gestionar. No en va, s'han conservat fins a cinc judicis relatius a aquell territori a través dels quals el poder comtal hagué de confirmar-li la propietat sobre di-

2 CC IV, doc. 783, p. 596 (957); CC IV, doc. 1331, p. 955 (981).

3 CC II, Ripoll, doc. 2, p. 166-174 (982).

versos alous en què no aconseguia fer-hi valdre els drets que li havien pervingut.⁴

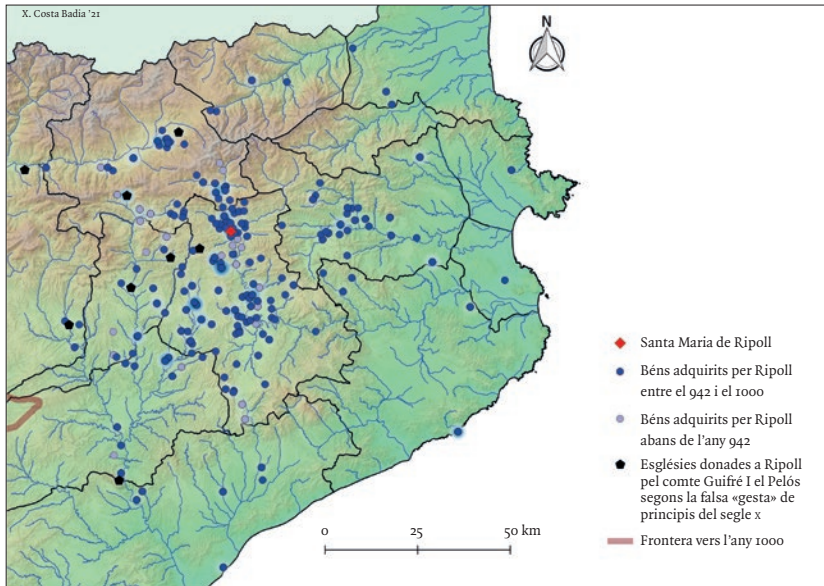

Fig. 22: Distribució dels dominis patrimonials del monestir de Ripoll a finals del segle x.

Centrant-nos en les lògiques que s'amaguen darrere d'aquestes línies d'expansió, Jordi Bolòs (2000: 135-137) ja posà l'accent en la importància que la ramaderia i el control de la xarxa viària podrien haver tingut per a aquest monestir en particular, car, si ens hi fixem (fig. 22), es constata una clara tendència a adquirir béns, no només en zones àmpliament transitades per unir les planes litorals amb les calmes d'alta muntanya, com la ja esmentada vall del Fluvià, sinó també prop dels límits entre els diversos comtats, aspecte en què resulten paradig-

⁴ CC V, doc. 324, p. 292-293 ([957]); CC VIII, doc. 597, p. 515 (971); CC V, doc. 461, p. 422-423 (980); DMR I, doc. 273, p. 297-298 (982); CC V, doc. 485, p. 436-437 (983).

màtics els béns que posseïa a Cardona, Navàs, Merlès, Centelles, la Pera i Bulatnera. Així mateix, no podem oblidar que, si el 941 ja havia rebut una partida de terra a Queralbs per portar-hi els ramats a pasturar,⁵ en el seu testament el comte Sunifred II de Cerdanya també li cedí diversos predis, com el de Meranges o el de Merolla, clarament vinculats amb les vies de pas i les terres de pastura.⁶ En conseqüència, no sembla agosarat considerar que Ripoll, que vers l'any 925 ja havia rebut ni més ni menys que la meitat dels ramats comtals,⁷ tindria en la pràctica ramadera una de les seves principals fonts de recursos.

Els interessos econòmics dels monestirs, però, eren molt variats i, per exemple, en el cas de Ripoll, al costat de les lògiques agropecuàries, també s'observa un interès molt acusat pel control dels recursos hídrics i, amb ells, de la pesca; un producte que, malgrat apareixer molt poc representat en les fonts, tenia una certa rellevància en la dieta monàstica benedictina (RIERA 1999). No ens ha d'estranyar, per tant, que tots els preceptes reials rebuts des del 939 fins al 982 procurassin confirmar-li les «piscationes quoque aquarum de Tezer, id est de Ripamala usque ad

5 CC VIII, doc. 308, p. 333 (941).

6 CC V, doc. 374, p. 334-337 (966) = DMR I, doc. 205, p. 239-240 (965); CC V, doc. 376, p. 338 (966) = DMR I, doc. 206, p. 241 (965).

7 CC VIII, doc. 229, p. 283-285 (925). Aquesta donació es troba inclosa, entre diversos béns immobles, en el testament del comte Miró II el Jove. Ara bé, és molt interessant apuntar que no apareix en l'execució testamentària que en feren els seus marcessors l'any 927, que només inclou les terres: CC VIII, doc. 241, p. 292 (927). No en va, ens demostra que posar per escrit la transferència de béns semovents es considerava quelcom superflu, ja que la seva naturalesa canviant i les seves característiques particulars haurien impedit que es pogués atorgar al document resultant cap valor com a títol de propietat, quelcom que explica per què la ramaderia apareix tan poc representada en la documentació escrita, mentre que l'arqueologia i l'etnografia ens la presenten com una de les principals fonts de riquesa que haurien explotat les comunitats rurals d'època altmedieval.

ipsa Spada, et de Freber, de molendinis Geminella usque in Tezer». ⁸ Ara bé, és molt probable que altres dominis més llunyans també estiguessin centrats en aquesta pràctica econòmica i, per exemple, no deixa de ser interessant constatar com l'abat Arnulf no dubtà a reclamar davant del tribunal de Sunifred II la possessió de les aigües del Segre en contra de les pretensions dels habitants de la vila cerdana de Set. ⁹ De fet, tenim indicis per pensar que, fins i tot, hauria participat en l'explotació de la pesca marítima, car no podem oblidar que el comte Miró I de Barcelona, en el seu testament, li llegà l'alou de Tossa de Mar «*cum ipsas piscaciones et ipsas venaciones sive ipsas aucellaciones*». ¹⁰

Deixant de banda aquesta qüestió, voldria tornar un moment al mapa vist anteriorment per posar en relleu com, malgrat el creixement que experimentà el domini de Santa Maria de Ripoll, aquest seguí respectant de manera exquisida els alous centrals de Sant Joan de les Abadesses i Sant Pere de Camprodon, incloses les seves àrees d'expansió natural, com són Vallfogona del Ripollès per al primer i l'alta vall del Ter per al segon. L'única excepció que s'observa a aquesta regla general és la tinença de béns per part de Ripoll a Santa Llúcia del Puigmal, on l'abadessa Emma ja havia mostrat que hi tenia alguns interessos, ¹¹ i, sobretot, la seva àmplia implantació a la zona de les valls de Lillet i Gombren, fins llavors articulades per Sant Joan des de la seva cel·la de Sant Pere de Montgrony. Ara bé, cal recordar que, segons explicita un judici del 987, el monestir santjoaní s'hauria vist privat d'aquell domini

⁸ CC II, Ripoll, doc. 1, p. 159-165 (939); CC II, Ripoll, doc. 2, p. 166-174 (982). També inclou aquestes pesqueres la butlla que el papa Agapit II donà al monestir l'any 951: CC IV, doc. 685, p. 524-526 (951).

⁹ CC VIII, doc. 518, p. 463-464 (961).

¹⁰ CC V, doc. 377, p. 339-340 (966). Aquesta donació va ser complementada pel comte Borrell II en el seu testament amb alguns alous i drets que retenia en aquella vila: CC VII, doc. 1214, p. 1090-1093 (993).

¹¹ CC IV, doc. 122, p. 161 (913).

vers el 940,¹² quelcom que explicaria per què el monestir de Ripoll hi començà a intervenir.

Passant a analitzar molt ràpidament qui foren els principals benefactors del cenobi al llarg de la segona meitat del segle x, cal destacar que, com és habitual, predominen per sobre de tot una gran massa de persones anònimes que som del tot incapaços d'identificar, i que inclouria des de petits propietaris, obligats per la necessitat, fins a membres més o menys poderosos de les elits locals que hi veien una via de promoció i consolidació social (fig. 23). N'és una bona prova la presència d'un nombre cada vegada més gran de preveres i levites que, en aquest cas sí, podem imaginar que devien tenir un paper important dins de les seves comunitats i actuar com a corretja de transmissió entre la població rural i el cenobi. En el mateix sentit, cal posar de manifest que, a mesura que avançà aquella centúria, comencem a trobar també importants membres de l'aristocràcia vescomtal i senyorial, com el vescomte Ennegó de Besalú o el noble Sunifred de Lluçà, participant obertament en la promoció del monestir de Ripoll, moltes vegades a través de lleixes testamentàries que devien buscar contribuir a la salvació de la seva ànima i, al mateix temps, mostrar poder econòmic i reforçar els seus vincles amb els patrons del cenobi, la família comtal, quelcom que sens dubte devia ajudar indirectament a consolidar la situació dels seus hereus.¹³ Per tant, les diferències socials entre els donadors són moltes, però en els seus objectius, poc o molt, sempre s'observa una mescla complexa i inextricable d'interessos religiosos, socials, econòmics i polítics.

¹² CC IV, doc. 1526, p. 1089-1090 (987).

¹³ CC IV, doc. 557, p. 444 (945); CC V, doc. 334, p. 303 (959); CC V, doc. 349, p. 313-315 (962); CC IV, doc. 1078, p. 782-783 (970); CC VIII, doc. 615, p. 525-527 (973); DMR I, doc. 256, p. 282-283 (979); CC V, doc. 506, p. 453-455 (986); CC IV, doc. 1508, p. 1077 (986); CC IV, doc. 1541, p. 1099-1101 (988); CC IV, doc. 1694, p. 1204-1205 (995).

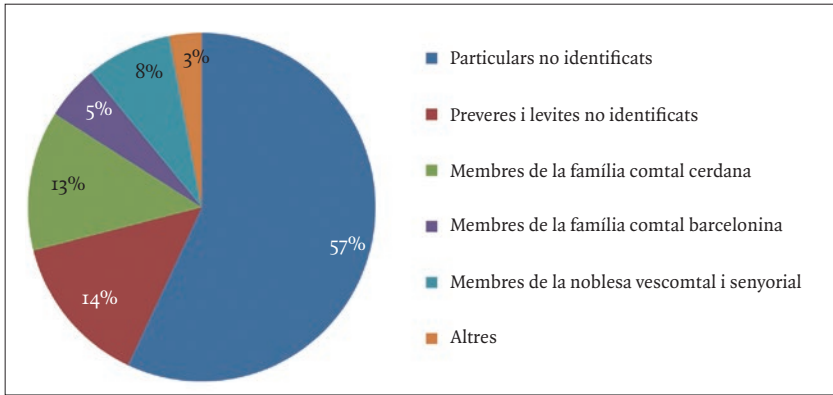

Fig. 23: Relació dels principals benefactors del monestir de Ripoll entre els anys 950 i 1000.

Finalment, no podem cloure aquest comentari sobre els patrons de Ripoll sense retornar al paper que els diferents descendents de Guifré el Pelós van tenir en la seva promoció. En aquest sentit, com mostra el gràfic anterior, cal destacar la gran quantitat de donacions que li feren els comtes de Cerdanya i Besalú, que superaren en molt les dels seus cosins Borrell II i Miró I de Barcelona.¹⁴ De fet, com ha apuntat recent-

¹⁴ Respecte a les donacions fetes pels membres de la família comtal de Cerdanya-Besalú, vegeu: CC VIII, doc. 460, p. 426-427 (957); CC V, doc. 333, p. 302-303 (959); CC VIII, doc. 484, p. 442 (959); CC V, doc. 343, p. 310 (961); CC V, doc. 374, p. 334-337 (966) = DMR I, doc. 205, p. 239-240 (965); CC V, doc. 376, p. 338 (966) = DMR I, doc. 206, p. 241 (965); CC IV, doc. 1015, p. 743 (966 o 967?); DMR I, doc. 216, p. 248-249 (968); CC IV, doc. 1026, p. 751-752 (968); CC IV, doc. 1046, p. 763-764 (969); CC IV, doc. 1095, p. 795-796 (971); CC IV, doc. 1195, p. 863-864 (975); CC V, doc. 453, p. 409-413 (979); CC IV, doc. 1331, p. 955 (981); CC VIII, doc. 722, p. 602-603 (984); CC VI, doc. 580, p. 466-467 (988); CC VIII, doc. 826, p. 681-682 (994); CC IV, doc. 1745, p. 1239 (996); CC VIII, doc. 861, p. 709 (997). Quant a les cessions fetes pels membres de la família barcelonina: CC IV, doc. 783, p. 596 (957); CC IV, doc. 790, p. 602-603 (957); CC IV, doc. 791, p. 603-604 (957); CC VII, doc. 523, p. 509 (966); CC V, doc. 377, p. 339-340 (966); CC VII, doc. 1214 (993); CC VIII, doc. 815, p. 672-673 (993); CC VIII, doc. 817, p. 674 (994); CC VIII, doc. 819, p. 676-677 (994); CC VIII, doc. 892, p. 734 (1000).

ment Ramon Ordeig (2014b: 89-91, 111-112, 138-140), podria arribar a semblar que els primers, com ja havia fet el seu pare, Miró II el Jove, s'haguessin atribuït el paper de principals patrons de la institució i haguessin procurat en tot moment significar-se en la seva protecció i enriquiment. No en va, en una nova dotalia de l'església de Santa Maria de Ripoll del 977, redactada pel comte-bisbe Miró Bonfill (SALRACH 1978c), es confereix un paper protagonista als comtes de Cerdanya-Besalú, i molt especialment a Oliba Cabreta, fins al punt que el comte Borrell II hi apareix representat gairebé com un mer espectador.¹⁵ Tanmateix, si bé és cert que els fills de Miró II el Jove foren els que més béns li lliuraren i els que van tenir un paper més actiu en la seva reconstrucció l'any 977, els comtes de Barcelona mai renunciaren a intervenir sobre aquell monestir, com així demostra el fet que, a part d'oferir-li també importants donacions, acompanyaren els seus cosins en totes les solemnitats que s'hi celebraren i l'utilitzaren repetidament com a panteó funerari.

Hem de tenir present que, com he avançat anteriorment, Ripoll era molt més que un simple cenobi, ja que, com a fundació i mausoleu de Guifré el Pelós, s'havia convertit en un lloc de memòria per a tots els seus successors. No és estrany, per tant, que cap d'ells volgués renunciar al prestigi i a la legitimitat que els donava mostrar-se com a continuadors de l'obra de l'avi i, en conseqüència, establissin una mena de cotutela sobre seu que, òbviament, es desenvolupà en els períodes en què les relacions entre les diferents branques del Casal de Barcelona eren més bones, però que, fins i tot, es respectà en els moments de més tensió. N'és una bona prova el fet que el comte Ermengol I d'Osona, mort probablement a mans de les hosts del seu cosí Sunifred II de Cerdanya, acabà reposant al costat d'aquest i, durant segles, tots dos foren recordats i commemorats conjuntament per aquella comunitat

¹⁵ CC IV, doc. 1242, p. 893-895 (977).

monàstica dedicada a preservar i honorar la memòria de tots els descendents del seu fundador per igual.¹⁶

Així doncs, a la llum de les evidències anteriors, crec poder afirmar que un dels trets diferencials del monestir de Ripoll respecte als altres cenobis veïns que veurem a continuació és que aconseguí esdevenir un símbol de la unitat del Casal de Barcelona, quelcom que, ben utilitzat pels seus savis abats, li permeté no només sobreviure a les diferents disputes que enfrontaren aquella nissaga de comtes, sinó adoptar un paper preponderant en la vida política, religiosa i cultural dels comtats catalans.

SANT PERE DE CAMPRODON,
UN MONESTIR DELS COMTES DE BESALÚ

El monestir de Sant Pere de Camprodon, com hem vist anteriorment, és una fundació de mitjan segle x i, per tant, durant la segona meitat d'aquella centúria, visqué el seu primer període de consolidació i expansió territorial, en el qual bastí un domini patrimonial més que considerable (fig. 24).

Entrant a veure la dispersió geogràfica dels béns que adquirí en aquest període, cal destacar que, si bé obtingué algunes propietats properes, quelcom que li permeté consolidar el seu poder sobre l'alta vall del Ter i les terres del seu entorn, la majoria de les donacions, i especialment les més quantioses, es concentraren en indrets força apartats del centre monàstic. No en va, en una dinàmica que recorda molt

¹⁶ Un exemple que demostra que les pràctiques commemoratives que es duïen a terme en el monestir de Santa Maria de Ripoll a finals del segle x incloïen el conjunt dels descendents de Guifré el Pelós és el poema en forma d'epitafis que l'abat Oliba, membre de la branca cerdana, dedicà a tots els comtes allí enterrats, ja que hi inclogué els de Barcelona i, fins i tot, el predit Ermengol I d'Osona: DELABO, *Textos Literaris d'Oliba*, doc. 2, p. 304-307 (abans del 1018).

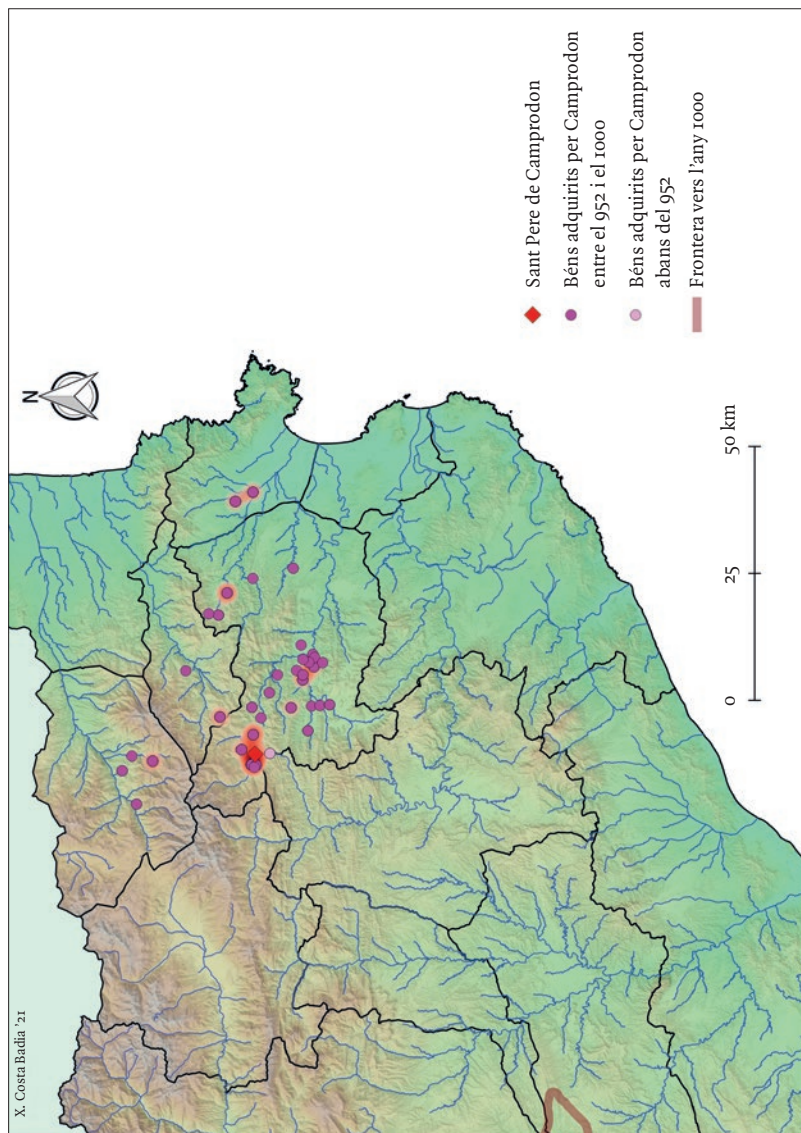

Fig. 24: Distribució dels dominis patrimonials del monestir de Camprodon a finals del segle x.

la comentada en el cas de Ripoll (fig. 22), trobem una important proliferació de noves adquisicions a la zona interior del comtat de Besalú, les quals dibuixaven una línia transversal que unia la vall de Camprodon amb els comtats litorals d'Empúries i Peralada, on també rebé algunes propietats.¹⁷ Tanmateix, tot i seguir una mateixa línia d'expansió i coincidir inevitablement en alguns punts, és interessant constatar que els espais d'influència de cada monestir es poden distingir perfectament, ja que el de Camprodon se centrà a les valls més occidentals i a les zones de Maçanet de Cabrenys i Lladó d'Empordà, mentre que Ripoll ho feu principalment a l'est del Llierca i al sud del Fluvià, espais on Sant Pere tingué una presència molt menor.

Quant a la lògica que hi ha darrere d'aquesta dinàmica d'expansió, a la qual podríem vincular també els béns adquirits a la zona central del Conflent, no cal dir que la ramaderia se'ns torna a presentar com un dels condicionants principals. Més encara quan Jordi Bolòs (2000: 141-143) ha demostrat una evident coincidència entre les propietats del monestir de Camprodon en època altmedieval i les principals carrerades i zones de pastura d'època moderna, fins al punt de poder plantejar la possibilitat que molts dels alous que trobem escalonats al llarg d'aquestes vies poguessin haver servit com a llocs de parada d'aquesta primerenca xarxa transhumant. Per tant, de nou, la imatge tradicional d'uns monestirs dedicats únicament a la pràctica agrícola se'ns desdibuixa i se'ns presenten com unes institucions amb uns interessos econòmics molt més complexos en què la ramaderia va tenir un paper capital.

Una conseqüència derivada d'aquesta activitat podria ser l'especial interès que l'abadia de Camprodon mostrà per la possessió de boscos i garrigues en els seus dominis, car, a part de trobar una inusual quantitat de mencions d'aquest tipus de béns en el seu fons documental (fig. 25), sabem que el seu abat Dodó entaulà un plet amb el seu homòleg de Sant Llorenç prop Bagà per la propietat de «*ipsa densicula quod et rustice nuncu*

17 CC V, doc. 428, p. 378-379 (975); CC V, doc. 528, p. 471 (990-991).

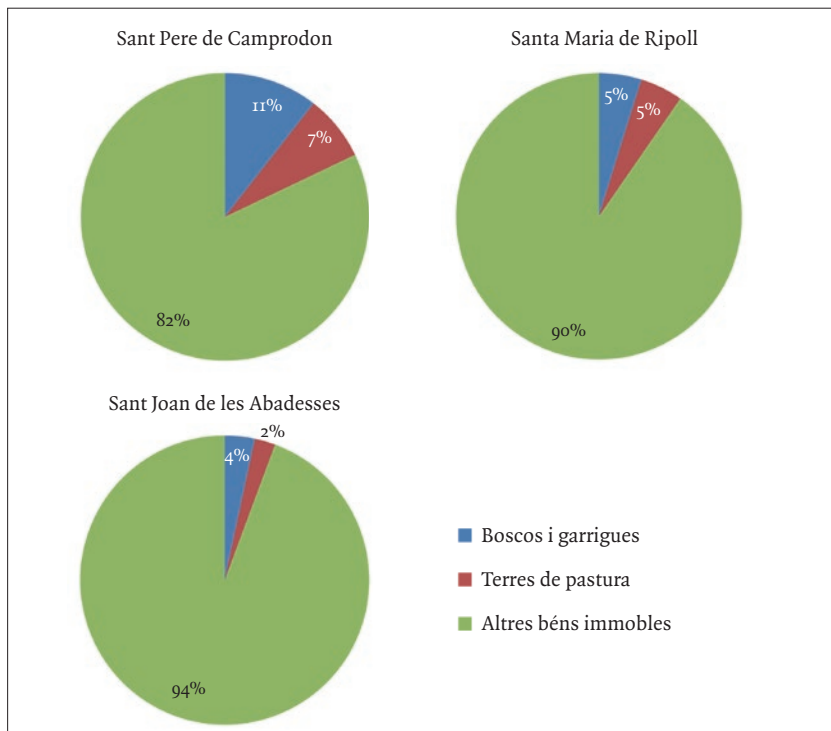

Fig. 25: Gràfic comparatiu del nombre de mencions a boscos, garrigues i terres de pastura que són presents en els fons documentals dels tres grans monestirs ripollesos.

patur bosco, qui sistitur infra termines de ipsa Oliva atque de Bestracano».¹⁸ El mateix es podria dir de les salines que, segons una butlla del 1017, el monestir havia adquirit amb anterioritat a la vila rossellonesa de Torrelles de la Salanca,¹⁹ ja que l'aportació d'aquest producte a les zones de pastura d'alta muntanya és essencial per tal que el bestiar pugui desenvolupar-se

¹⁸ CC V, doc. 512, p. 458-459 (987).

¹⁹ «Et in villa Torrilias ipsas salinas cum ipsas vineas»: MH, apèndix, doc. 175, col. 1002-1004 (1017).

i reproduir-se en condicions. Així doncs, tot indica que estariem davant d'un important centre ramader perfectament adaptat a les possibilitats econòmiques que ofería el paisatge en el qual havia estat fundat.

Passant a analitzar la manera com el cenobi aconseguí aquests béns, cal ressaltar la limitada presència que hi tingueren les compres en relació amb les donacions (fig. 26), quelcom que marca una clara diferència amb la majoria dels monestirs vistos fins ara, on, especialment en els seus inicis, hem observat unes comunitats bastant implicades a consolidar la seva presència sobre el territori, incentivant la rebuda de noves propietats a canvi de petites contraprestacions materials. Òbviament, aquesta imatge podria estar condicionada per la pèrdua de gran part de l'arxiu camprodoní. Ara bé, crec que es pot explicar perfectament per les particularitats de la seva fundació, ja que, no ho oblidem, es tracta d'un establiment bastant tardà que nasqué amb l'objectiu d'ajudar el comte Guifré II de Besalú a controlar els seus dominis a l'alta vall del Ter en un moment en què acabava de perdre la seva influència sobre la veïna abadia de Sant Joan.

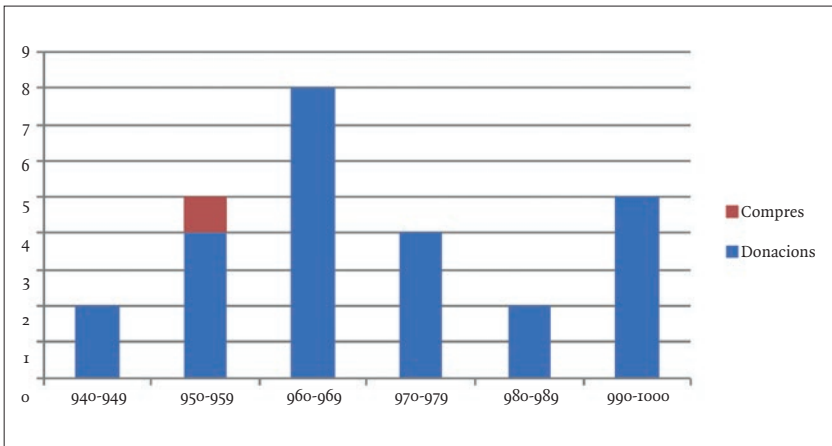

Fig. 26: Evolució cronotipològica de les transaccions econòmiques de què es beneficià el monestir de Camprodon al segle x.

Tenint en compte aquest plantejament, no sorprèn que els membres de la família comtal besaluenca fossin els màxims benefactors del cenobi i concentrassin en les seves mans gairebé la meitat de les donacions que rebé (fig. 27). A més, sovint detectem que ells foren els encarregats de marcar les línies mestres de l'expansió que el monestir

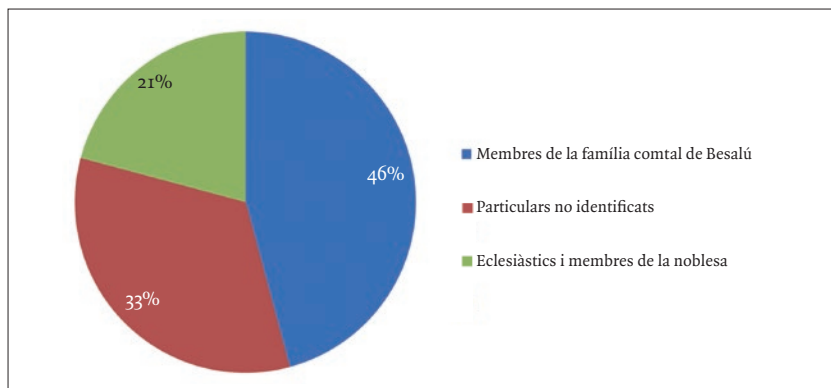

Fig. 27: Relació dels principals benefactors del monestir de Camprodon entre els anys 950 i 1000.

seguí a partir de llavors, de manera que la resta de donadors, majoritàriament petits propietaris i membres de les elits locals, es limitaren a cedir-li béns en indrets propers per, així, posar-se sota la seva protecció i entrar en la xarxa clientelar del poderós veí que, per voluntat comtal, havia entrat en escena. L'existència d'aquesta planificació per part de la família comtal besaluenca, de fet, podria explicar per què som capaços d'aproximar-nos amb tant detall a les lògiques econòmiques que s'amagaven darrere dels seus dominis. Tot i així, com en el cas de Ripoll, hem de destacar també algunes cessions, sovint en moneda o altres objectes de valor, fetes per la naixent aristocràcia senyorial que, en els seus testaments, intentava guanyar mèrits davant de Déu i dels patrons laics del cenobi per, d'aquesta manera, preparar el traspàs de

la seva ànima a la vida eterna, però també la successió dels seus hereus en el món terrenal.²⁰

El que no trobem en cap cas és la participació de membres de la família comtal barcelonina en la seva promoció. Tant és així que el comte Borrell II ni tan sols l'inclogué entre els dinou monestirs que beneficià en el seu extens testament l'any 993.²¹ No hi ha dubte, per tant, que estem davant d'una fundació lligada exclusivament als comtes de Besalú, sense cap interferència dels seus cosins de Barcelona, cosa que els permeté actuar sobre seu amb plena llibertat i servir-se'n de manera molt evident per als seus interessos polítics. En aquest sentit, és important recordar, com ha estudiat detalladament Miquel dels Sants Gros (1995: 77-87), que aquest cenobi, juntament amb l'abadia urbana de Sant Pere de Besalú, acabà integrant una sort de congregació monàstica, sovint amb abats compartits, que representà un primer intent d'articular eclesiàsticament el comtat besaluenc al marge de la seu gironina i, per tant, del comte barceloní, quelcom que havia de suplir els molts problemes que provocava la sempre lamentada manca d'un bisbat propi.

A la llum d'aquestes evidències, podem concloure que, si bé mai fou el cenobi més poderós de la zona, Sant Pere de Camprodon visqué a finals del segle x un important creixement econòmic propiciat pel fet de convertir-se en un senyal d'identitat per part de la família fundadora, però, sobretot, perquè s'articulà com un element clau per poder controlar a nivell politicoreligiós l'alta vall del Ter, un dels enclavaments dels comtes de Besalú més allunyats del centre dels seus dominis.

20 Són exemples d'aquesta naixent aristocràcia, amb una considerable capacitat econòmica, el noble Guillemó, mort a Barcelona lluitant contra els sarraïns el 985, i el prevere Delà, mereixedor d'un estudi monogràfic de Jordi Bolòs (1982): CC V, doc. 506, p. 453-455 (986); CC V, doc. 531, p. 471-473 (991).

21 CC VII, doc. 1214, p. 1090-1093 (993).

SANT JOAN DE LES ABADESSES,
UN MONESTIR EN DISPUTA

El monestir femení de Sant Joan de les Abadesses, com hem vist en l'apartat anterior, fou un dels principals damnificats de la crisi dinàstica que enfrontà els descendents de Guifré el Pelós a mitjan segle x, un fet que marcà l'evolució posterior del cenobi fins a la seva ràpida desaparició l'any 1017.

Malgrat l'asseveració anterior, però, seria un error reduir tot aquest període a un agònic procés de decadència predeterminat a l'extinció final de la comunitat. De fet, com he pogut estudiar recentment de manera monogràfica (COSTA 2019c), al llarg de la segona meitat del segle x s'observa una evident millora en la seva situació, fins al punt que es tornen a entreveure alguns indicadors de creixement. No en va, des del mateix moment de l'elecció de l'abadessa Adelaida l'any 949, un fet que, com hem vist, marcà la fi de les disputes entre els comtes de Barcelona i Cerdanya sobre el patronat del monestir, ja comencem a constatar com progressivament, al costat de petites donacions a la zona de Vallfogona que mai s'havien extingit del tot,²² tornà a ingressar algun predi important, com per exemple l'alou de l'Espunyola, amb el castell i l'església parroquial de Sant Cristòfol.²³ Per tant, malgrat les poques

22 CC IV, doc. 563, p. 448 (945); CC IV, doc. 620, p. 481-482 (948); CC IV, doc. 641, p. 495-496 (949); CC IV, doc. 699, p. 539 (953).

23 CC VIII, doc. 409, p. 393-394 (950). Aquesta important donació presenta la particularitat d'haver estat realitzada per «Adalaiz, comitissa, que vocant Bonafília, filiam Suniarium, comitem, et Richildis, chomitissam»; és a dir, la germana de Borrell II que, en principi, s'ha identificat com l'Adelaida escollida un any abans per regir la comunitat (ALBERT 1965: 27-30; JUNYENT 1976: 30-31; PLADEVALL 2012: 25; ROSILLO-LUQUE 2019: 168-169). Tanmateix, el fet que no s'intituli abbatissa, sinó comitissa, és certament difícil d'explicar i, tot i que es podria atribuir a una mala lectura de l'escrivà que copià el document al segle XIII o al fet que hagués tingut un mandat efímer, permet plantejar la possibilitat que no fossin la mateixa persona, quelcom que obligaria a replantejar

fonts relatives a aquests anys, sembla que ja hi hauria indicis de recuperació i que s'inicià una nova línia d'expansió vers el Baix Berguedà; una regió on, si acceptem la falsedat de la dotalia de Sant Joan de Montdarn del 922, el cenobi gairebé no tenia cap propietat.²⁴

El vertader revulsiu per al monestir, en qualsevol cas, sembla que arribà amb l'elecció abans de l'any 955 de l'abadessa Ranlo, filla del comte Delà d'Empúries (MARQUÈS 1962; ALBERT 1965: 31-38; ROSILLO-LUQUE 2019: 169), ja que, en el lustre en què la trobem al capdavant de la comunitat, aquesta incrementà de manera molt notable les donacions rebudes i, fins i tot, tornem a documentar la compra d'alguns béns (fig. 28). La majoria d'aquestes transaccions, excepte una a la vall de Brocà,²⁵ foren fetes a l'àrea d'influència natural del cenobi, sobretot a Vallfogona del Ripollès, espais on ja tenia, o havia tingut, un fort arrelament territorial. Tanmateix, són simptomàtiques d'una actitud activa per part de les monges santjoanines per recuperar la seva influència sobre aquelles zones en què hi tenien drets des d'antic. En aquest sentit, és molt revelador el fet que Ranlo, entre el 19

la identitat de la segona abadessa del monestir (AURELL 1998: 175-176). Així mateix, com volgué Eduard Junyent (1976: 31), tampoc es pot descartar del tot la possibilitat que aquesta cessió fos en realitat el dot entregat per la comtessa en prendre possessió del càrrec, cosa que explicaria el perquè de la seva intitulació secular. Sigui com sigui, es tracta d'una qüestió molt complexa que, de moment, caldrà deixar irresolta.

24 CC VIII, apèndix, doc. XVI, p. 775-777 (FALS 922). Tradicionalment, a causa de l'errònia identificació de Sant Joan de Montdarn amb la cel·la de Sant Joan de Bergús que apareix en el precepte del rei Carles el Simple del 899, aquest document havia estat considerat autèntic per la historiografia i, per tant, àmpliament utilitzat per estudiar els interessos del monestir santjoaní a la zona del Berguedà (JUNYENT 1976: 29; RIU 1974: 447-448). Ara bé, com ha argumentat recentment Ramon Ordeig (2020: 92-93) en editar el document, la seva redacció ha de situar-se a mitjan segle XI, quelcom que fa impossible saber si cent anys abans, al segle X, el cenobi ja tenia interessos en aquell territori o si, per contra, la falsificació respongué a unes necessitats particulars de la centúria següent.

25 CC VIII, doc. 449, p. 419 (954-955).

d'abril i el 3 de maig de 960, fes consagrar de nou les esglésies de Sant Hilari de Vidrà, Sant Bartomeu de Llaés, Sant Julià de Vallfogona i Sant Pere de Sora (fig. 29);²⁶ un projecte que, en aquells moments, ja no devia tenir l'objectiu únic d'estructurar eclesiàsticament el territori, sinó també de mostrar als seus habitants que el monestir seguia sent un actor social i econòmic dinàmic, capaç de mobilitzar recursos i emular els temps de l'abadessa Emma. Per tant, sembla evident que hem d'inscriure aquestes solemnitats en el procés de recuperació que se'ns va perfilant, ja que ajudaren clarament el cenobi a guanyar presència pública.

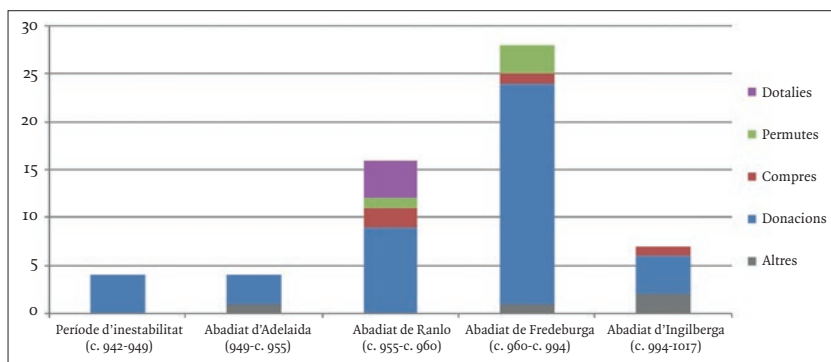

Fig. 28: Evolució cronotipològica dels documents del monestir de Sant Joan segons l'abadessa que governava quan foren expedits.

Quant als suports amb què comptà en aquests anys, la majoria seguien sent petits propietaris de l'entorn i alguns membres de les elits locals, com per exemple el levita Eldric, que li donà tres masos a les valls de Llaés i Sora, pels quals indicà per primera vegada el nom dels tinents que

²⁶ CC IV, doc. 856, p. 645-646 (960); CC IV, doc. 857, p. 646-647 (960); CC IV, doc. 858, p. 647-648 (960); CC IV, doc. 859, p. 648-649 (960).

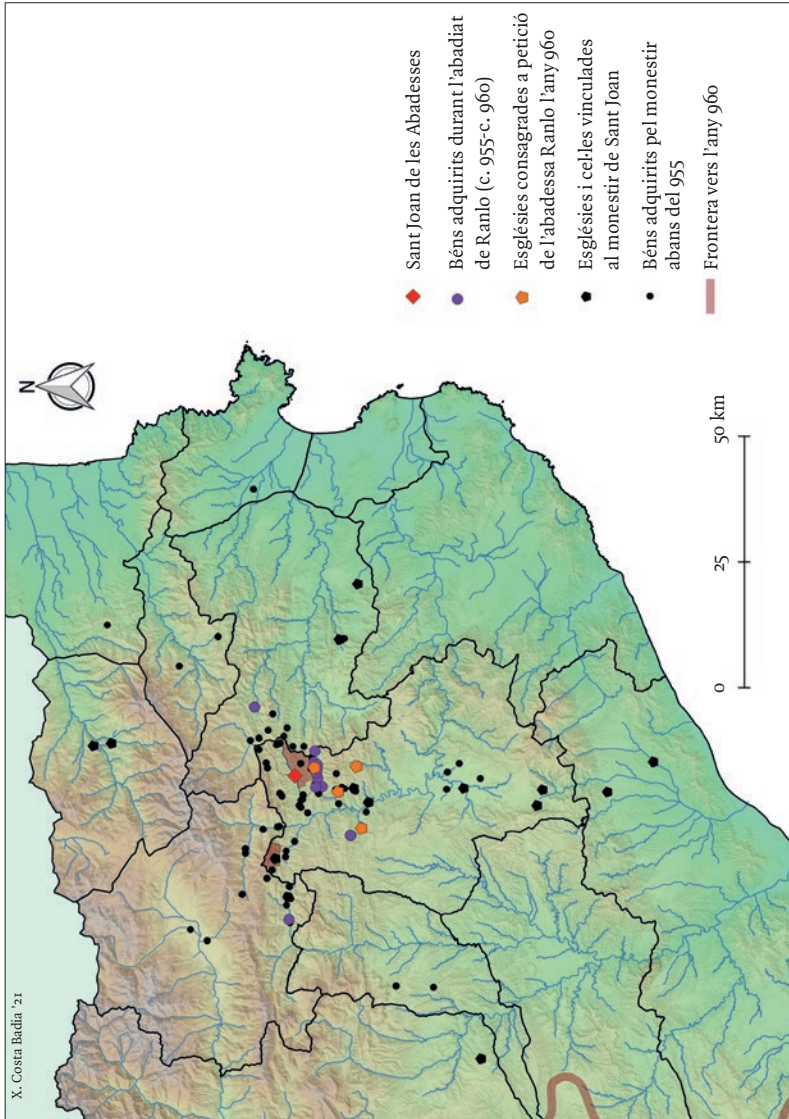

Fig. 29: Evolució patrimonial del monestir de Sant Joan durant l'abadiat de Ranlo (c. 955-c. 960), ressaltant les quatre esglésies que aquesta abadessa reedificà i feu consagrar el 960.

n'ostentaven el domini útil.²⁷ Ara bé, cal destacar que Sant Joan, el 959, també rebé els alous comtals de Tolosa i Salarsa de mans del futur comte-bisbe Miró de Besalú i Girona, llavors levita, que fou la primera donació en vida que li feia un membre de la família comtal cerdana.²⁸ Així s'inicià una aproximació entre els dos actors que, a partir d'aquell moment, no parà d'incrementar-se i que tingué un segon episodi l'any 960, quan el comte Sunifred II de Cerdanya, a través d'una permuta, retornà a l'abadessa Ranlo la vila de Ges, que havia estat usurpada en el marc del conflicte del 942,²⁹ a canvi que aquesta renunciés a un seguit de béns que tenia «*in comitatum Bisuldunense, in locum que vocant Campo Retundo, prope ecclesia Sancti Petri*».³⁰ Per tant, és evident que es tractà d'un intercanvi que buscava aproximar posicions entre el monestir i la casa comtal cerdana, quelcom que implicava retornar-li antics béns perduts i permutar-li aquells dominis que, per la seva ubicació, podien acabar generant tensions amb l'altre monestir de la família.

Les dinàmiques apuntades durant l'abadiat de Ranlo seguiren desenvolupant-se durant el mandat de la seva successora, Fredeburga, ja que, des de la seva elecció entre el 960 i el 964,³¹ seguí estrenyent de

27 CC IV, doc. 778, p. 592 (957).

28 CC V, doc. 332, p. 301-302 (959). Aquesta donació podria haver-se vist complementada, pocs dies més tard, amb la cessió de l'alou de Cavallera, molt proper al cenobi i específicament exclòs de la seva dotàlia pel comte Guifré el Pelós: CC VIII, doc. 483, p. 441-442 (959). Ara bé, com apuntà el seu primer editor, hi ha indicis que permeten qüestionar-ne la veracitat (VALLS 1923: 201-202).

29 Recordem la ja comentada coincidència d'afrontacions entre la vila de Ges lliurada per Sunifred II al cenobi i l'alou que li havia donat la *devota* Osesa l'any 938: CC VIII, doc. 293, p. 321-323 (938).

30 CC V, doc. 337, p. 306-307 (960).

31 Tradicionalment, s'havia considerat que l'abadiat de Fredeburga havia començat vers el 962, ja que el *Llibre de Canalars* registra una donació que li feu el comte Oliba Cabreta en aquella data: ACB, ap. II, doc. 251, p. 491 (962). Tanmateix, sembla que aquest regist podria tenir la data equivocada i, en realitat, correspondre's amb la falsa donació dels ports de Coma de Vaca i Coma de Freser que el comte de Cerdanya

manera molt evident els vincles del cenobi amb els comtes de Cerdanya i Besalú. Tant és així que alguns autors han plantejat la possibilitat que pogués ser filla de Miró II el Jove i, per tant, germana dels qui llavors regien aquells comtats (JUNYENT 1976: 32; UDINA 1951: XXV). Aquesta màxima no es pot confirmar, però és evident que, des d'un primer moment, establiren una relació de col·laboració molt estreta i, per exemple, la primera acció que documentem de la nova abadesa fou permutar amb els fills de Miró II un alou que tenien a Vidrà per les propietats que Sant Joan posseïa a Salarsa, Llanars, Camprodon, Freixenet i la Ginestosa;³² una operació que, de nou, tenia l'objectiu de separar els espais d'expansió dels dos cenobis vinculats a la família i, d'aquesta manera, evitar tensions i rivalitats entre ells. No en va, bona part dels alous permutats, en concret els de Llanars, Camprodon i Freixenet, foren lliurats pocs dies després al monestir camprodoní pel comte Sunifred II de Cerdanya-Besalú.³³

La relació privilegiada entre la família comtal cerdana i el monestir de Sant Joan seguí cultivant-se els anys successius a través de noves donacions, lleixes testamentàries i, fins i tot, en el cas d'Oliba Cabreta, l'oblació de la seva filla natural Ingilberga, que aportà com a dot l'alou i l'església vallespirenca de Sant Pere de Tellet.³⁴ Això contrasta poderosament amb el rol que el comte Borrell II de Barcelona adoptà

suposadament li feu el 26 de juny de 966: CC V, apèndix, doc. VI, p. 538-539 (FALS 966). En conseqüència, cal prescindir d'aquesta referència i no podem documentar l'abadesa Fredeburga al capdavant de la comunitat santjoanina fins al 964: CC V, doc. 358, p. 322-323 (964).

³² Aquesta permuta, seguint les pràctiques diplomàtiques pròpies de l'època, s'ha conservat en tres documents diferents, un destinat a l'arxiu de cadascuna de les parts implicades: CC V, doc. 358, p. 322-323 (964); CC V, doc. 359, p. 323-324 (964); CC V, doc. 360, p. 324-326 (964).

³³ CC V, doc. 361, p. 326-327 (964).

³⁴ CC V, doc. 374, p. 334-337 (966) = DMR I, doc. 205, p. 239-240 (965); CC V, doc. 453, p. 409-413 (979); CC VI, doc. 576, p. 464 (987).

respecte a aquella institució, ja que, tot i haver tingut un paper preponderant en l'elecció de l'abadessa Adelaida el 949, no el trobem interactuant amb cap de les seves successores i es limità a cedir-los l'alou i l'església de Vacarisses en el seu testament, en el qual pràcticament feu lleixes a tots els cenobis dels comtats catalans, amb la ja comentada excepció de Sant Pere de Camprodon.³⁵ En conseqüència, durant els abadiats de Ranlo i Fredeburga, és evident que els comtes de Cerdanya i Besalú aconseguiren imposar-se com a principals patrons del cenobi en detriment del seu cosí Borrell II, quelcom que els devia oferir la possibilitat d'incrementar notablement el seu pes sociopolític sobre el Ripollès i controlar fàcticament aquell territori tan important per a les comunicacions entre els seus diversos dominis.

El suport dels comtes de Cerdanya-Besalú, tanmateix, també oferí beneficis importants per al monestir de Sant Joan que, no només seguí incrementant les donacions vers la zona de Vallfogona, Llaés i Vidrà, sinó que, després de gairebé quaranta anys, també reactivà les adquisicions en indrets més allunyats on ja havia tingut interessos en temps d'Emma, tals com Planés, Mieres o Fullà (fig. 30). En el mateix sentit, cal recordar que fou en aquell període quan aconseguí recuperar el control sobre alguns béns que li havien estat usurpats, com per exemple l'alou de Montgrony, pres injustament pels homes de Gombrèn i recobrat per l'abadessa Fredeburga el 987 gràcies a una sentència favorable del tribunal del comte Oliba Cabreta.³⁶ En darrer lloc, a finals del segle x, també s'observa un increment en l'adquisició de béns llunyans, com ara alguns drets sobre la vila cerdana d'Ur, la vall berguedana de Riu de Pinya o la vila de Premià de Mar, quelcom que s'ha de relacionar amb el fet que, progressivament, aquest monestir també es va anar fent un lloc en les darreres voluntats dels grans potentats del país, alguns dels quals, com Guillemó, el prevere Delà o Sunifred de

35 CC VII, doc. 1214, p. 1090-1093 (993).

36 CC IV, doc. 1526, p. 1089-1090 (987).

Lluçà, ja hem vist anteriorment.³⁷ Per tant, no hi ha dubte que Sant Joan i les seves abadesses van saber aprofitar el nou context políticament favorable per estabilitzar la seva situació, tornar a créixer i recuperar així el seu prestigi social i religiós.

Allargant-nos una mica més enllà dels límits del segle x, aquesta dinàmica no sembla que es trenqués amb l'accés a l'abadiat santjoaní d'Ingilberga, la filla il·legítima del comte Oliba Cabreta que havia estat lliurada al monestir pels seus pares l'any 987.³⁸ No en va, si bé la historiografia sempre ha considerat el seu mandat com un període de crisi generalitzada, nefast tant per a l'economia com per a la moral del monestir (JUNYENT 1976: 34-35), l'escassa documentació conservada ens en mostra una imatge bastant diferent, car s'hi observa una comunitat dinàmica amb capacitat per rebre encara noves monges, ja fos per oblació, com fou el cas d'una tal Emma l'any 1005, o per professió en edat adulta, com faria Letgarda el 1011.³⁹ A més, atenent a una donació de set peces d'or i argent «*ad ipsa opera*» que li feu el vescomte Bernat de Conflent en el seu testament l'any 1003, podríem pensar que, fins i tot, s'hi estava duent a terme alguna reforma de caràcter arquitectònic.⁴⁰

Aquesta imatge d'una comunitat dinàmica, amb capacitat i empenya per créixer, no es contradiu amb el que es desprèn de l'estudi de la seva evolució patrimonial des d'un punt de vista geogràfic, ja que tant els dots aportats per les noves comunitàries com les altres dues donacions que s'han conservat marquen una clara continuïtat amb les dinà-

37 CC V, doc. 349, p. 313-315 (962); CC IV, doc. 1353, p. 969-971 (981); CC V, doc. 506, p. 453-455 (986); CC VIII, doc. 745, p. 623 (986-987); CC IV, doc. 1541, p. 1099-1101 (988); CC V, doc. 531, p. 471-473 (991).

38 Sobre la figura d'Ingilberga, el seu naixement com a conseqüència d'un adulteri i la seva entrada al monestir de Sant Joan, vegeu l'estudi que li ha dedicat recentment Montserrat Pagès (2019).

39 PACB I, doc. 81, p. 357-358 (1005); PACB I, doc. 101, p. 384 (1011).

40 DACU 981-1010, doc. 281, p. 111-114 (1003).

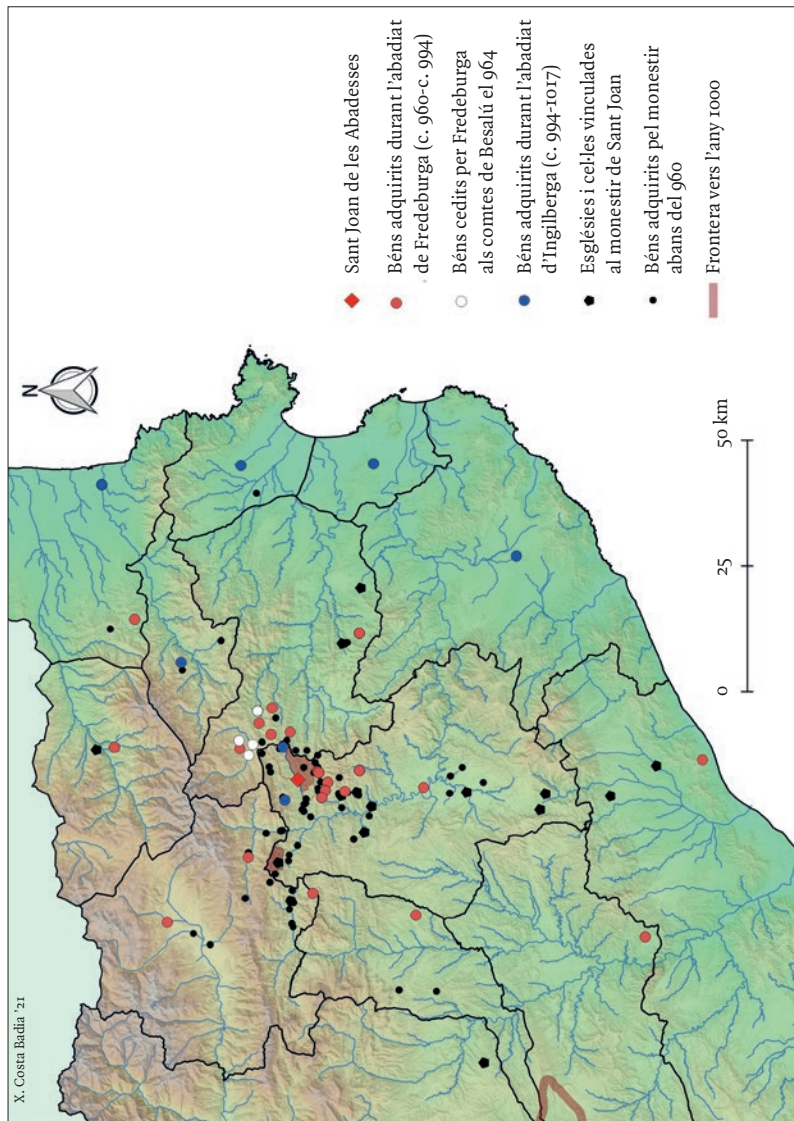

Fig. 30: Evolució patrimonial del monestir de Sant Joan durant els abadats de Fredeburga (c.960-c.994) i Ingilberga (c.994-1017).

miques dels anys precedents.⁴¹ Així doncs, se centren en les habituals àrees de Vallfogona i Segúries, però li transfereixen també propietats en indrets bastant més allunyats pels quals el monestir no havia mostrat mai interès (fig. 30). En aquest sentit, resulten paradigmàtics els alocs que Emma i Letgarda aportaren a la mensa monàstica, situats als comtats litorals de Rosselló, Empúries, Girona i Peralada. Per últim, tot i ser només una, també és interessant apuntar que el 1009 encara trobem una darrera compra feta pel monestir liderat per Ingilberga, la qual cosa el mostra de nou actiu i implicat en la consolidació del seu poder sobre els territoris de l'entorn.⁴²

L'any 1017, però, la vida de Sant Joan es va veure estroncada violentament quan el papa Benet VIII, a instàncies del comte Bernat Tallaferro de Besalú, en va suprimir la comunitat després d'acusar les seves monges, i en particular la seva abadessa, de prostitució i parricidi.⁴³ D'aquesta manera tan inesperada es posava punt final als gairebé 140 anys d'història d'aquell cenobi femení que, conjuntament amb les seves contraparts masculines, Santa Maria de Ripoll i Sant Pere de Camprodon, havia contribuït de manera molt notable a reorganitzar i integrar el Ripollès dins de l'òrbita carolíngia, però també a consolidar i reproduir el poder dels descendents del seu fundador, Guifré el Pelós, sobre la majoria dels comtats catalans. La seva desaparició, per tant, marcà el final d'una època per al monacat ripollès i el principi d'un nou període caracteritzat per uns altres actors i per unes altres dinàmiques socials, polítiques, econòmiques i religioses, les quals m'agradaria estudiar en un futur no gaire llunyà, però que s'escapen de les pretensions d'aquest llibre.

41 CC IV, doc. 1706, p. 1212 (995); CC V, doc. 618, p. 523 (998-999).

42 PACB I, doc. 99, p. 279-280 (1009).

43 «Et non solum ibi calcato sanctitatis propositio ludibria Veneris irreverenter exercentur, verum etiam, quod orrendum est auditu, de male concepta sobole, ne contagium penitus innotesceret, parricidia comitterentur»: DSJA, doc. 13, p. 41-43 ([1016-1017]).

Epíleg

L'expulsió de les monges de Sant Joan, entre la moral i la política

L'exclaustració de les monges de Sant Joan va ser un esdeveniment traumàtic en la història del monacat ripollès. De fet, les dures acusacions d'immoralitat que el papa Benet VIII llançà contra la comunitat van tenir un impacte tan fort sobre l'imaginari col·lectiu d'aquella regió que se'n troben traces en creacions literàries molt posteriors, com per exemple el *Cançoner de Ripoll*, escrit al segle XII, o la famosa llegenda del Comte Arnau, que s'hi imbricà segles més tard (JORNET 2019: 307-311). Per aquest motiu, crec que l'anàlisi dels fets ocorreguts el 1017 a Sant Joan pot ser una bona manera de cloure aquest llibre, més encara quan la seva relectura des d'una perspectiva contextual ens obligarà a recollir moltes de les idees i observacions sobre els monestirs del Ripollès que ja han anat apareixent al llarg de les pàgines anteriors.

LA BUTLLA «*CUPEREMUS QUIDEM*» I LES DENÚNCIES D'IMMORALITAT

Qualsevol indagació sobre els esdeveniments del 1017 ha de començar inevitablement per l'estudi de la butlla d'expulsió de les monges, l'únic document que n'explica les causes i intenta justificar la decisió presa.¹

En aquest sentit, cal recordar que es tracta d'un diploma papal dirigit al bisbe Borrell de Vic i a l'abat Oliba de Ripoll, no a l'abadessa de Sant Joan, amb el qual se'ls ordenà que expulsessin les monges d'aquell

1 DSJA, doc. 13, p. 41-43 ([1016-1017]).

cenobi «*tamquam nefandissimas meretrices Veneris*», les privessin de totes les seves propietats, a excepció d'una pensió vitalícia per a aquelles que mostressin penediment, i, en el seu lloc, hi instal·lessin una comunitat de clergues que hi visqués sota l'orde canonical. Ara bé, el papa no actuà d'ofici, sinó que, com explica el mateix document, ho feu a instàncies d'una denúncia interposada pel comte Bernat Tallaferro de Besalú, que, després d'eivar moltes queixes al bisbe ordinari per la vida lasciva, immoral i desordenada de les monges sense que tinguessin efecte, ara exigia que fossin extirpades de soca-rel. De fet, l'autoritat apostòlica mostrà una certa reticència a una mesura tan dràstica i deixà constància que només s'hi avingué després que l'abadessa Ingilberga, a qui havia enviat «*coeteris litteras*», no s'hagués personat davant seu ni hagués enviat representants per contestar les acusacions del comte. El que no podem saber és quant temps els concedí per articular aquesta defensa, ja que no sabem ni la data en què Bernat Tallaferro arribà a Roma per passar el Nadal del 1016, ni tampoc el moment exacte en què es va expedir la butlla d'expulsió, en la qual consta l'any 1017, però no el dia ni el mes.²

Un cop exposat el contingut del document, cal que ens preguntem quin grau de confiança ens ha de merèixer, ja que, al cap i a la fi, es tracta d'un sol diploma que, per a més inri, no s'ha conservat en la seva

2 En relació amb aquesta problemàtica, les opinions recollides pels autors que han tractat el tema han estat molt variades. No en va, mentre uns consideren que l'assumpte es resolgué tan de pressa que les monges de Sant Joan ni tan sols tingueren temps de rebre la citació per personar-se a Roma (PARASSOLS 1894: 51-53), d'altres han plantejat la possibilitat que el viatge s'hagués allargat durant uns quants mesos (MAI DEU 1994: 179); o, fins i tot, que, en realitat, el primer contacte del papa Benet VIII amb el problema de Sant Joan s'hauria pogut produir amb anterioritat en el marc d'un hipotètic viatge previ del qual no tenim cap evidència documental (SALRACH 2019: 244-245). Fos com fos, el que sembla fora de dubte és que la decisió del papa hauria estat ferma abans del 27 de gener de 1017, ja que en aquella data ja disposà de Sant Joan com a possible seu d'un nou bisbat, el de Besalú: DSJA, doc. 14, p. 44-46 ([1017]).

forma original, sinó que només el coneixem a través de còpies posteriors. La seva autenticitat diplomàtica, però, sembla fora de dubte, car totes les seves disposicions es van complir i, sense anar més lluny, el 1035 ja tenim ben testimoniada la conversió de Sant Joan en una canònica masculina.³ A més, també tenim evidències de l'estret contacte i bona relació que Bernat Tallaferro i la seva comitiva establiren amb el papa Benet VIII, ja que en reberen altres butlles de primera importància, com per exemple la de creació de l'efimer bisbat de Besalú o la d'exempció per Sant Pere de Camprodon.⁴ Per últim, fins i tot tenim arguments per poder justificar per què no s'ha conservat l'original de la butlla en qüestió, quelcom sorprenent tenint en compte la seva importància i el grau de preservació de l'arxiu de Sant Joan. En aquest sentit, cal tenir en compte que aquesta, com la de Camprodon, que sí que s'ha preservat, podria haver estat escrita sobre paper, un material habitual a la cancelleria papal d'època altmedieval i molt més delicat que no pas el pergami. Per tant, tot apunta que estariem davant d'un

3 DSJA, doc. 24, p. 60-61 (1035). Amb anterioritat, tenim altres documents relatius a la casa de Sant Joan, si bé no s'hi indica amb claredat la naturalesa de la seva comunitat: DSJA, doc. 18, p. 52-54 (1025); DSJA, doc. 20, p. 55-56 (1028); DSJA, doc. 22, p. 57-58 (1032). Així mateix, tenim diversos documents anteriors al 1035 en què apareix un prepòsit anomenant Adalbert que podria haver format part de la primitiva comunitat canònica de Sant Joan, tot i que, sense més evidències, és difícil poder-ho assegurar: DSJA, doc. 21, p. 56-57 (1030); DSJA, doc. 23, p. 59-60 ([1034]).

4 DSJA, doc. 14, p. 44-46 ([1017]); MH, apèndix, doc. 175, col. 1002-1004 (1017). A part d'aquestes dues butlles, també se n'expedí una privilegiant la canònica de Santa Maria de Besalú i una altra de molt curiosa concedint al monestir de Ripoll que s'hi pogués cantar l'Al·leluia i el Glòria el dia de la Candelera, quelcom que estava prohibit durant la Quaresma: DMR II, doc. 378, p. 145-146 ([1017]); MH, apèndix, doc. 176, col. 1005-1007 (1017). Finalment, també se n'ha conservat una destinada al monestir de Sant Esteve de Banyoles: MH, apèndix, doc. 174, col. 998-1002 (1017). Ara bé, darrerament se n'ha posat en qüestió l'autenticitat i no es pot descartar que sigui un document espuri bastit sobre el model de la butlla de Camprodon (REYES 2013: 133-135).

document autèntic o, com a mínim, que va ser considerat com a tal pels seus contemporanis.

Una altra cosa molt diferent és la credibilitat que hem de conferir a les duríssimes acusacions llançades contra les monges de Sant Joan i en particular contra l'abadessa Ingilberga, a qui s'acusà de ser la més impia de totes. Tradicionalment, a excepció de mossèn Parassols (1894: 42-56), que feu una sentida i aferrissada defensa de les monges, pràcticament cap historiador modern ha posat en qüestió la denúncia de Bernat Tallaferro (ABADAL 1970: 192-195; JUNYENT 1976: 35-36; MAIDEU 1994: 14-18; PLADEVALL 2012: 27-28). De fet, un autor tan sòlid com Ramon d'Abadal (1970: 193) arribà a sentenciar que «la culpabilitat de les monges de Sant Joan, històricament, no pot ésser negada». Ara bé, aquesta conclusió es fonamentava sobre dues premisses molt qüestionables, com són la idea que les monges, per haver estat majoritàriament destinades a la vida religiosa des de nenes, havien de ser especialment susceptibles a la manca de vocació i a la desviació sexual; així com la creença que el papa, els clergues presents a Roma i, sobretot, l'abat Oliba haurien estat incapaços de secundar unes acusacions tan greus si no fossin del tot certes.

Començant per rebatre aquest darrer argument, cal partir de la base que el coneixement real dels fets per part de Benet VIII havia de ser molt limitat. Com admeté el mateix Ramon d'Abadal (1970: 191), en aquells moments l'autoritat papal, que es trobava immersa en ple procés de consolidació, encara no comptava amb els recursos necessaris per informar-se directament dels assumptes locals a través de legats i, per tant, havia de refiar-se de les notícies que li trametien les parts implicades. Respecte als clergues que havien anat a Roma amb Bernat Tallaferro, no podem oblidar que formaven part del seu seguici i, per tant, compartien els seus mateixos interessos politicoreligiosos. Això inclou, sens dubte, l'abat Oliba de Ripoll, ja que, malgrat el mite historiogràfic que s'ha bastit entorn seu, hem de tenir present que era el germà petit del comte de Besalú i que, com destaquen cada cop més histo-

riadors (KOSTO 1999; TO 2000; CINGOLANI 2013; CAMPRUBÍ 2019), bona part de les seves actuacions anaren encaminades a assentar el poder polític, social i religiós de les nombroses institucions que regia, però també de la seva família secular. En conseqüència, el suport de l'abat Oliba al seu germà no és en cap cas garantia de l'exactitud de les seves acusacions, car ambdós participaven d'un mateix programa polític i se'n podien beneficiar.

Respecte a la idea que les monges eren un col·lectiu especialment sensible a desviar-se de la rectitud monàstica per causa de ser oblades en una edat prepuberal i veure's obligades a un celibat involuntari, hi ha diverses qüestions a comentar. És evident que en tots els monestirs, ja fossin masculins o femenins, hi podia haver escàndols sexuals de tota mena i, sense anar més lluny, totes les regles monàstiques estableixen pautes per prevenir-ho i castigar-ho. Ara bé, no es pot pressuposar la veracitat de les acusacions llançades per Bernat Tallaferro contra les monges de Sant Joan pel sol fet de tractar-se d'una comunitat femenina amb la molt probable presència d'algunes monges adolescents; menys encara quan, com assenyala molt encertadament Lluís To (2000: 74), denúncies semblants dedicades a membres de comunitats masculines són automàticament posades en dubte.⁵ De fet, les acusacions de naturalesa sexual foren un recurs relativament comú al conjunt de l'Europa medieval per justificar qualsevol mena d'interven-

5 Aquest és el cas, per exemple, de la denúncia d'immoralitat que el vescomte Mir Geribert llançà contra dos monjos de Sant Cugat del Vallès, Gelmir i Guilarà, per recusar-los com a testimonis d'un judici que tenia obert amb l'abat d'aquell cenobi: JRC, doc. 246, p. 465-469 (1033). No en va, malgrat les seves semblances amb les esgrimides contra les monges de Sant Joan, les acusacions rebudes per Gelmir i Guilarà, segons les quals el primer havia tingut fills amb concubines i el segon havia comès adulteri amb l'esposa d'altri, han estat sempre menystingudes per la historiografia, que hi ha vist al darrere la mà del vescomte de Barcelona i el seu interès per difamar els testimonis contraris (ABADAL 1970: 234-235).

ció sobre comunitats monàstiques femenines, ja fos per imposar-hi reformes o, directament, exclaustrar-les (JORNET 2019: 310-311). Per tant, malgrat que el llenguatge de la butlla destinada a Sant Joan és especialment dur, les imatges que s'hi recullen constitueixen un tòpic literari molt utilitzat a l'hora d'arremetre contra un monestir femení, quelcom que no advoca a favor de la seva veracitat.

A tot això, hi hem de sumar una qüestió que sovint ha passat desapercebuda als estudiosos sobre el monacat ripollès i que pot tenir rellevància per al nostre tema d'estudi: la vida de les comunitàries de Sant Joan després de ser foragitades de casa seva per ordre papal. No en va, com he tingut l'oportunitat d'estudiar recentment (BRUGUÉS, COSTA 2019: 283-286), podem resseguir els passos d'algunes d'elles, i el *modus vivendi* que presenten no sembla el propi d'unes adolescents incapaces de guardar la castedat deguda i desitjoses de poder fugir del monestir per desenvolupar una dissoluta vida secular. Al contrari, veiem que almenys dues d'elles, Elo i Guinadella, es mantingueren com a *devotae*; és a dir, verges consagrades que vivien en espais de religiositat no reglada de manera individual o en petites comunitats informals.⁶ En conseqüència, s'intueix alguna resistència, o com a mínim contrarietat, a l'exclaustració dictada pel papa Benet VIII, ja que procuraren mantenir el seu estil de vida i, fins i tot, la família espiritual que havien configurat durant els seus anys com a monges.

Sens dubte, es pot esgrimir que Elo i Guinadella podrien haver estat una excepció entre les seves companyes. Ara bé, en el cas de l'abadessa Ingilberga, a qui s'acusà de ser la més pecadora de totes, no s'observa una situació gaire diferent, ja que, segons la restitució dels seus béns que el bisbe Guillem de Balsareny, el seu nebot per línia materna, feu

6 Els trets característics d'aquestes formes d'espiritualitat no reglada, molt habituals entre les dones dels comtats catalans altmedievals, han estat estudiats per Montserrat Cabré (1989; 1994) i, més recentment, per mi mateix, que m'he focalitzat en els espais on residien (COSTA 2020).

a la canònica de Sant Joan l'any 1055, sembla que també havia rebut algunes propietats del monestir per garantir la seva supervivència.⁷ Fins i tot, podem especular amb la possibilitat que, abans de retirar-se definitivament a la cort del seu nebot, hagués residit un temps a l'església de Sant Quirze de Besora, un dels principals dominis que va percebre; o, com a mínim, que hi hagués acollit algunes de les seves germanes amb menys recursos, car, alguns anys més tard, quan la desposseïda comtessa Ermessenda també buscà refugi en aquell indret, documentem en el seu entorn més proper dues *devotae* que podrien haver-s'hi establert llavors (BRUGUÉS, COSTA 2019: 287-288).⁸ Així mateix, no hem d'oblidar que, en el moment de la seva mort, l'any 1040, Ingilberga no només fou enterrada en un lloc destacat de la catedral de Vic, la gens casual capella de Sant Joan, sinó que se'n guardà memòria en els necrologis d'aquella institució com a «*Ingilberga abbatissa bone memorie*».⁹ Exceptuant la butlla del 1017, per tant, la resta de fonts conservades, tot i no ser gaire nombroses, ens ofereixen una imatge molt més positiva de la darrera abadessa de Sant Joan, sense cap indicatiu de la vida disoluta de què se l'acusà davant de l'autoritat apostòlica.

En aquest punt, no es pot menystenir la possibilitat, ja apuntada per mossèn Parassols (1894: 47-48), que els comtes de Barcelona, els altres grans perjudicats per la supressió de la comunitat santjoanina, poguessin haver-se mantingut com a valedors de l'abadessa deposada. No en va, com s'adonà molt hàbilment Lluís To (2000: 75), en el moment de restituir-se els béns d'Ingilberga a Sant Joan l'any 1055, a part de l'església de Sant Quirze de Besora, s'hi inclogué tot el que aquesta retenia «*per vocem Sancti Iohannis*» en els comtats d'Osona, Barcelona, Urgell i Girona;¹⁰ és a dir, tots aquells que no estaven sota el poder de

7 DSJA, doc. 30, p. 67-69 (1055).

8 DECBGO, doc. 187, p. 530-531 (1057); DECBGO, doc. 188, p. 532-533 (1058).

9 DELABO, Textos i notícies referents a Oliba, doc. 24, p. 429 (segle X-XIII).

10 DSJA, doc. 30, p. 67-69 (1055).

Bernat Tallaferro o del seu germà Guifré II de Cerdanya. A més, s'indica que el comte Ramon Berenguer I de Barcelona havia rebut 30 unces del bisbe Guifré de Besalú per permetre el retorn d'aquells béns, cosa que fa pensar que la branca barcelonina de la família podria haver-se negat a acceptar la butlla del 1017 i, almenys pels dominis que estaven sota la seva potestat comtal, seguir-hi reconeixent l'autoritat teòrica d'Ingilberga, si bé, després de la seva mort, en un acte de reconciliació, haurien acceptat retornar-los a la canònica de Sant Joan.

Aquesta possible lectura passà desapercebuda a Ramon d'Abadal (1970: 194-195), el primer que analitzà detalladament la restitució de béns d'Ingilberga de l'any 1055, ja que, convençut com estava de la veracitat de les acusacions llançades contra ella, mai es plantejà la possibilitat que els comtes de Barcelona s'haguessin posicionat a favor de la seva causa. Per contra, considerà que la seva participació en el document havia de ser deguda a un estratagema del bisbe Guillem de Balsareny per poder retenir, un cop morta la seva tieta, els béns de Sant Joan que aquesta tenia en usdefruit vitalici. Més recentment, però, s'ha trobat un nou document, conservat a l'Arxiu Departamental de les Boques del Roine, a Marsella, que invalida aquesta proposta i reforça la idea que he exposat amb anterioritat. Es tracta, concretament, de la restitució que, just després de la mort d'Ingilberga, el comte Ramon Berenguer I i la seva esposa Elisabet feren a la canònica de Sant Joan de tots els béns situats als comtats de Barcelona, Girona, Osona i Urgell que els seus antecessors ja li havien cedit, els quals, se'ns especifica, havien estat usurpats pel seu pare, el comte Berenguer Ramon I.¹¹ Per

11 «Ego Raimundus, gracia Dei, comes et marchio, atque uxor mea nomine Helisabeth [...] recognosco peccatum quod fecit genitor meus Berengarius comes de alodibus Sancti Iohannis, cuius ecclesia sita est in vall Riopullo, supra flumine Tezer, que donaverunt parentes nostri a supradicto loco propter remedium. [...] Et ego, propter Deum et remedium animae genitoris mei et genitricis meae qui hoc scelus perpetraverunt et remedium animae meae et uxori meae, reddo omnes aecclesias et omnes parrochias sive omnibus alodibus quos habet vel habere debet in comitatu Gerundense et in

tant, tenint en compte que aquest inicià el seu mandat justament l'any 1017, em sembla molt probable que estiguem davant d'una mostra de la seva contrariada reacció enfront de la supressió del monestir femení de Sant Joan per part dels seus homòlegs de Cerdanya-Besalú, una hipòtesi que ja insinuà Miquel dels Sants Gros (1995: 82).

Totes aquestes observacions no permeten negar les acusacions llançades per Bernat Tallaferro contra les monges de Sant Joan. Ara bé, demostren l'existència d'un relat paral·lel que defensava la bona memòria d'Ingilberga i de les seves germanes. Es tracta, evidentment, d'una construcció interessada darrere de la qual s'hi entreveu la mà del nebot de l'abadessa, el bisbe de Vic, a qui no devia convenir recordar uns fets tan traumàtics que involucraven la seva família; i, molt possiblement, dels comtes de Barcelona, que devien veure amb preocupació la pèrdua d'influència sobre el Ripollès que tot allò els suposava. No és un relat més interessat, però, que el recollit en la butlla del 1017, ja que, com he argumentat anteriorment, aquest tampoc compta amb cap prova fefaent de la seva veracitat i, com veurem a continuació, era sospitosament convenient per als interessos polítics del comte de Besalú i el seu nucli familiar.

Arribats en aquest punt, saber què passà realment a l'interior del monestir de Sant Joan a principis del segon mil·lenni perd tota la seva importància. De fet, mai podrem reunir proves suficients per descobrir si realment es produí algun escàndol sexual que sobrepassà els murs del cenobi, si eren simples rumors o, per contra, tot plegat fou

comitatu Barchinonense et in comitatu Ausionense et in comitatu Urgellense»: DSJA, doc. 25, p. 61-62 ([1041/1042]). Aquesta restitució molt probablement seria la mateixa que cità el bisbe Guillem de Balsareny en el document de l'any 1055 i que, segons ell, havia comportat un pagament de 30 unces per part del bisbe Guifré de Besalú, si bé, en el testimoni escrit, no es refereix aquesta contrapartida i es presenta com una evacuació per motius piadosos.

una invenció.¹² El que queda fora de dubte és que el relat que rebé el papa Benet VIII, i que decidí sancionar amb la seva butlla, era una construcció interessada, articulada per una de les parts implicades i no acceptada de manera unànime, quelcom que reforça la idea que el motiu explícit de reformar una comunitat monàstica moralment corrupta, un assumpte en què tothom podria haver convingut, no seria ni de bon tros preponderant. En aquest sentit, la mateixa decisió de Bernat Tallaferro de dirimir l'assumpte en una cort tan llunyana com era la papal, on es desconeixien les realitats locals i les parts no podien concórrer amb la rapidesa necessària, també apunta a aquesta manca d'acord sobre la necessitat de corregir la vida interna del monestir.

Així doncs, malgrat que no se'n pugui qüestionar l'autenticitat diplomàtica, no ens podem conformar amb les explicacions que ens dona la butlla de Benet VIII per justificar l'expulsió de les monges de Sant Joan. Cal que ens preguntem quins altres motius podrien haver afavorit aquella resolució tan sorprenent i, d'aquesta manera, donar una explicació alternativa als fets que no posi l'accent únicament en la moral de les monges, sinó també sobre aquells que, de manera premeditada, anaren a Roma amb la intenció de posar fi a aquella comunitat monàstica.

¹² Respecte a la possibilitat que l'acusació llançada contra la comunitat de Sant Joan es fonamentés principalment en rumors, cal destacar que, malgrat que és del tot indemostrable, la història personal d'Ingilberga podria haver tingut un paper important en la seva proliferació. Hem de recordar que, com demostrà Anscari M. Mundó (1960: 173-178), la futura abadessa havia nascut d'una relació adúltera entre el comte Oliba Cabreta i l'esposa d'Ermemir de Besora, quelcom que, molt possiblement, havia de pesar sobre la seva fama pública, ja que, en el món altmedieval, l'adulteri era considerat un crim especialment greu que, com l'homicidi, comportava penes importants (SALRACH 2013: 167-168).

LA DECISIÓ DE BERNAT TALLAFERRO,
UNA RELECTURA DES DE LA GEOPOLÍTICA COMTAL

Respondre a la pregunta de com, en el marge d'uns pocs anys, el monestir de Sant Joan de les Abadesses passà de ser una de les cases predilectes de la família comtal de Cerdanya-Besalú a ser desarticulada pel seu màxim representant, el comte Bernat Tallafarro, no és gens fàcil. La veritat és que podem arribar a dubtar que hi hagi una única resposta possible, ja que fou un procés en què participaren molts actors diferents i, probablement, cadascun d'ells tenia les seves pròpies motivacions, ja fossin religioses, polítiques o d'ambdues naturaleses. Ara bé, tenint en compte tot el que hem vist al llarg dels capítols precedents, m'inclino a considerar que hi haurien tingut un paper molt rellevant les ambiciosos pretensions de poder del comte de Besalú i, sobretot, la importància dels monestirs ripollesos en la geopolítica comtal de l'època.

Aquesta línia interpretativa, que té un voluntariós precursor en la ja esmentada figura de mossèn Parassols (1894: 42-56), recentment ha viscut un nou impuls gràcies a l'aportació de Josep M. Salrach (2019), que, malgrat no qüestionar directament les acusacions d'immoralitat contra les monges de Sant Joan, ha posat en dubte que fossin l'únic motiu que hi hagué al darrere d'una decisió tan radical com fou l'extinció de la comunitat monàstica. En la seva opinió, l'actuació del comte Bernat Tallafarro, que va ser amb diferència el més obstinat partidari que s'apliqués la pena màxima al monestir de la seva germanastra, no es pot desvincular del seu programa polític i s'ha d'inscriure dins del context de lluites que enfrontaren durant bona part de l'Alta Edat Mitjana les cases comtals de Cerdanya-Besalú i Barcelona-Girona-Osona per l'hegemonia sobre els comtats catalans. En particular, considera que s'ha de relacionar amb les pretensions de la família comtal besaluenca d'aconseguir per a ells la creació d'un bisbat propi.

Detenint-nos molt breument sobre aquesta qüestió, cal destacar que es tracta d'una reivindicació que acompanyà els comtes de Besalú

i Cerdanya durant tota la seva història. No en va, si ens fixem en el mapa adjunt (fig. 31), veiem que els territoris que quedaren en mans d'aquesta branca del Casal de Barcelona no comptaven amb cap seu episcopal i, per tant, tots els seus dominis depenien de bisbes forans, ja fossin el d'Urgell en el cas de la Cerdanya, el de Girona en el de Besalú o el d'Elna en el del Conflent i el Vallespir. Això, en un moment en què la designació dels mitrats constituïa una cobejada competència comtal, era especialment problemàtic, ja que, a part de limitar-los l'accés a un espai de poder de primera importància, suposava que uns bisbes escollits pels seus competidors, els membres de la branca comtal barcelonina, tinguessin una forta influència sobre les esglésies i els monestirs dels seus comtats. En conseqüència, com ha estudiat el mateix Josep M. Salrach (2019: 229-247), no ens ha d'estranyar que, durant tot el segle x, els fills i nets de Miró II el Jove treballessin inexorablement per prendre el control d'algunes diòcesis veïnes, a voltes amb mètodes poc decorosos;¹³ limitar el poder dels bisbes ordinaris sobre els seus cenobis procurant-los butlles d'exempció que els subjuguessin directament a Roma, i, finalment, obtenir un bisbat propi, quelcom que aconseguiren l'any 1017, quan, a través d'una butlla del papa Benet VIII, Guifré de Besalú, fill de Bernat Tallaferro, fou investit bisbe.¹⁴

13 Un dels episodis més foscos d'aquestes lluites va ser l'assassinat de l'arquebisbe Ató de Vic l'any 971, una maniobra que, darrerament, s'ha vinculat als intents del comte Oliba Cabreta de Cerdanya-Besalú per evitar que aquell prelat, conjuntament amb el comte Borrell II de Barcelona, aconseguís retirar la dignitat de bisbe de Girona al seu germà, Miró Bonfill, que, segons les evidències conservades, l'hauria obtingut de manera poc canònica (SALRACH 2018).

14 DSJA, doc. 14, p. 44-46 ([1017]). En relació amb la naturalesa d'aquest bisbat, cal tenir en compte l'opinió de Miquel dels Sants Gros (1995: 82-83), que plantejà la hipòtesi que no seria un bisbat de tipus territorial, com era habitual als comtats catalans d'aquell moment, sinó palatí; és a dir, amb autoritat únicament sobre les canòniques i les esglésies de titularitat comtal que li havien estat lliurades.

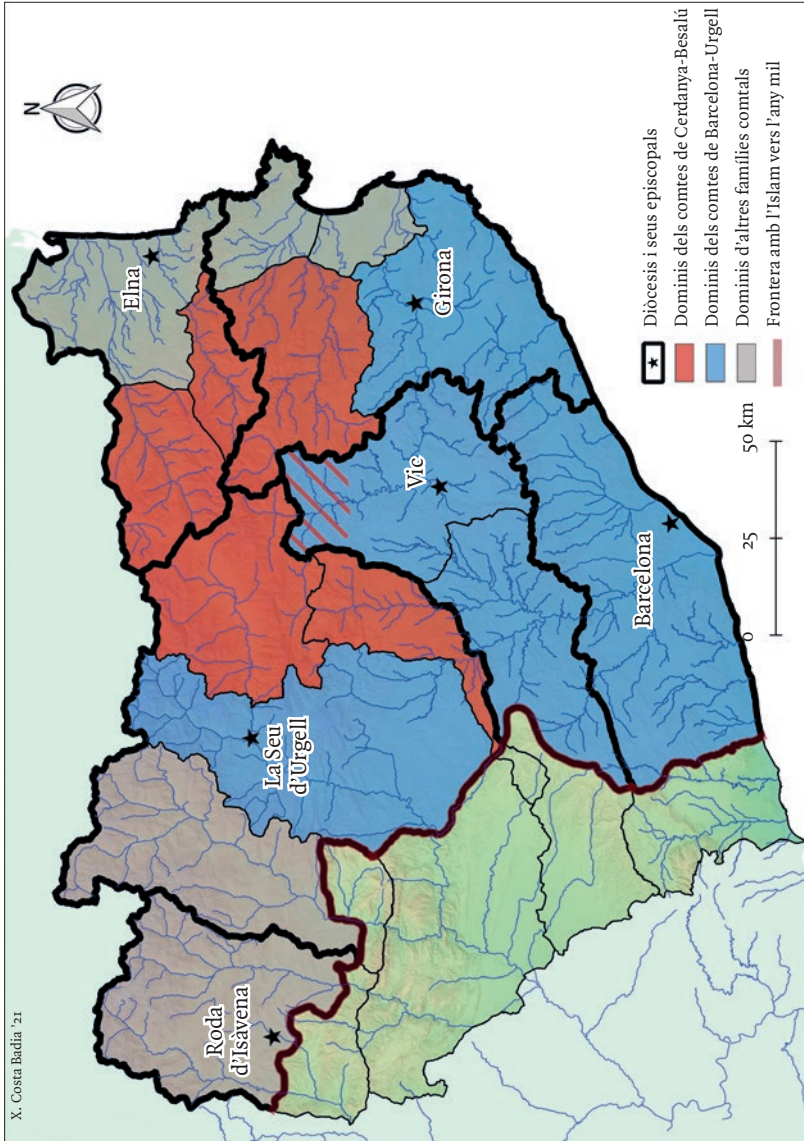

Fig. 31: Adscripció diocesana dels diferents comtats catalans a l'entorn de l'any mil.

La concurrència entre la butlla d'expulsió de les monges de Sant Joan i la de creació de l'efímer bisbat de Besalú no ha passat desapercibuda a cap dels historiadors que s'han referit al tema, car, com he indicat anteriorment, no només foren expedides en el marc del mateix viatge a Roma, sinó que en la segona, necessàriament posterior a la primera, s'estipulà que la canònica de Sant Joan havia de quedar integrada dins de la nova diòcesi. A més, en el moment de dotar-se el nou bisbat, que acabà prenent com a seu l'església de Sant Salvador de Besalú, li foren lliurats tots els béns que havien estat de l'antic cenobi femení.¹⁵ Tot i així, la naturalesa de la relació entre ambdues butlles segueix sent motiu de discussió, ja que, mentre que alguns autors l'han considerat una mera coincidència molt afortunada per part del comte Bernat Tallaferro (ABADAL 1970: 193); altres hi han volgut veure un vincle de causalitat més estret i, per exemple, s'ha proposat que l'expulsió de les monges santjoanines hauria pogut servir per disposar dels béns necessaris per dotar la nova institució episcopal (TO 2000: 75). En aquest sentit, també s'ha de destacar la proposta de Josep M. Salrach (2019: 244-245), que, darrere la butlla contra la comunitat de Sant Joan, hi ha volgut veure un intent del comte de Besalú de reforçar la seva imatge de referent moral davant del papa i, així, aplanar el camí cap a l'obtenció de la mitra per al seu fill Guifré.

Sense negar cap d'aquestes opcions, que no han de ser necessàriament excloents des del meu punt de vista, més que una relació de causalitat entre ambdós documents —quelcom que implicaria la preeminència de l'un sobre l'altre—, hi veig una possible complementarietat que els igualaria en importància. No en va, estic del tot d'acord que el viatge de Bernat Tallaferro a Roma el Nadal del 1016 s'ha d'inscriure en el context polític dels comtats catalans altmedievals i, en particular, en les tensions que enfrontaven les diverses branques del Casal de Barcelona des de temps enrere. Ara bé, no crec que la qüestió de la manca

¹⁵ MH, apèndix, doc. 177, col. 1007-1009 (1017).

d'un bisbat propi per als comtes de Cerdanya-Besalú fos l'únic afer que s'hi intentà resoldre. En la meua opinió, també s'hi procurà dirimir un altre assumpte que generava tensions entre els descendents de Guifré el Pelós i que tenia una relació molt més directa amb el monestir de Sant Joan: el problema de qui havia de controlar i exercir el poder politicoreligiós sobre el Ripollès.

En aquest sentit, m'agradaria recapitular una mica i recordar que aquesta comarca natural, durant tota l'Alta Edat Mitjana, constituí un espai geoestratègic de primera importància. De fet, aquest fou un dels diversos motius que portaren a la fundació dels monestirs de Ripoll i Sant Joan, ja que, com hem vist en el segon capítol d'aquest llibre, el comte Guifré el Pelós se'n serví per incorporar dins de l'ordenament carolíngi aquell encreuament de camins tan important per a les comunicacions entre els seus dominis i assegurar-ne el control per part de la seva família. Ara bé, va ser a partir de la mort del fundador del Casal de Barcelona quan el Ripollès assolí el seu màxim interès des del punt de vista de la geopolítica comtal, car, mentre la Cerdanya i Besalú quedaren sota la influència d'un mateix fill de Guifré, l'enclavament del Ripollès, per on passaven totes les vies que unien ambdós territoris, quedà en mans d'un altre fill, el que governava el bloc Barcelona-Girona-Osona.

Era previsible que, a mesura que la relació entre ambdues branques de la família s'anés refredant, aquesta situació acabés derivant en un conflicte. És possible que el mateix Guifré el Pelós en fos conscient i, per aquest motiu, dotés de tanta rellevància política, social, econòmica i religiosa els dos centres monàstics que hi havia fundat, als quals, liderats cadascun per un dels seus fills petits, els degué conferir la tasca d'actuar com un membre més de la família comtal i encarregar-se de la gestió i la reorganització dels dominis que els havia atorgat. Així ho feren, per exemple, l'abadessa Emma de Sant Joan i, possiblement, els seus homòlegs de Ripoll, si bé el ràpid abandó de la vida monàstica del seu germà Radulf, així com l'escassetat de docu-

mentació i la particularitat d'aquell cenobi com a mausoleu del comte Guifré, desdibuixen molt el seu paper els primers anys del segle x. En qualsevol cas, com he tractat en el quart capítol, l'inevitable xoc entre els diversos representants del Casal de Barcelona s'acabà produint vers el 940, quan, arran de la mort de l'abadessa Emma, tots procuraren apropiar-se de l'abadiat de Sant Joan, quelcom que, per les causes exposades, significava aconseguir el poder sobre bona part del cobejat Ripollès.

Les hostilitats dels anys quaranta del segle x es resolgueren a finals d'aquella mateixa dècada i, segons el document d'elecció de l'abadessa Adelaida de Sant Joan,¹⁶ sembla que els nets de Guifré el Pelós decidiren establir una mena de copatronatge sobre aquell cenobi. Es tractava d'un recurs similar al que detectem en el veí monestir de Ripoll, que ja havia començat a erigir-se en un espai de memòria i legitimació per al conjunt de la família. Ara bé, com hem pogut veure al llarg del cinquè apartat d'aquest llibre, durant tota la segona meitat del segle x, els fills de Miró II de Cerdanya-Besalú, entre els quals destaquen Sunifred II, el comte-bisbe Miró Bonfill i Oliba Cabreta, s'anaren imposant com els principals valedors d'aquelles institucions i relegaren els seus cosins de Barcelona a una posició manifestament secundària. No en va, a part de ser els que els feren més donacions, són els que intervingueren de manera més activa sobre els assumptes d'ambdós cenobis i, per exemple, prengueren un paper clarament protagonista en totes les solemnitats i els judicis que s'hi celebraren al llarg d'aquells anys.

Aquesta tendència no es trencà l'any 988, quan Oliba Cabreta es retirà al monestir italià de Montecassino i el succeïren al capdavant dels seus dominis els seus fills Bernat Tallaferro de Besalú, Guifré II de Cerdanya i el futur abat Oliba. Al contrari, hi ha indicis per pensar que, en aquell període, el seu poder sobre el Ripollès es feu encara més notori,

¹⁶ CC IV, doc. 645, p. 498-499 (949).

ja que s'ha conservat un document de l'any 1001 en què Oliba, el germà petit, afirmà disposar d'uns drets sobre la vila ripollesa de Batet, en el comtat d'Osona, on la seva família no ostentava la potestat comtal, per «*censum regale et iura censualis et imperium principalis*», quelcom que, com ha apuntat Ramon Ordeig (2014b: 139-140), només es pot explicar si actuava «com a senyor de la vall de Ripoll sense ser-ne el comte, com a hereu i descendent de Guifré el Pelós, primer apriador del lloc per precepte reial, i com a patró dels monestirs de Sant Joan de les Abadeses i de Santa Maria de Ripoll». ¹⁷ Així mateix, tampoc es pot obviar el fet que els comtes de Cerdanya-Besalú aconseguiren que el seu germà Oliba, el mateix que encara actuava com a seglar el 1001, fos erigit abat de Ripoll l'any 1008; ¹⁸ i que la seva germanastra Ingilberga rebés l'aba-

¹⁷ DMR II, doc. 319, p. 93-95 (1001). En aquesta mateixa línia, tot i ser bastant posterior, també resulta molt il·lustrativa la donació esponsalícia que Guillem II de Besalú, net de Bernat Tallaferro, es comprometé a fer a Llúcia de la Marca, ja que no només comptà el «*comitatum Rivipollense*» entre els béns de què podia disposar, sinó que especificà que l'essència d'aquella demarcació eren les «*duabus abaciis, Sanctae Mariae videlicet et Sancti Ioannis, que in predicto comitatu sunt, cum omnibus que ad iam dictas abacias pertinent et cum omnibus kastellis ac eorum pertinenciis et ecclesiis que in iam dicta terra vel comitatu sunt*»: PACB I, doc. 443, p. 839-840 (1054).

¹⁸ DMR II, doc. 354, p. 124-127 ([1008]). L'elecció d'Oliba com a abat de Ripoll, que pràcticament coincidí amb la seva proclamació com a abat també de Cuixà, s'ha atribuït tradicionalment de manera exclusiva al seu prestigi religiós. Ramon d'Abadal (1970: 184) ho sintetitzà a la perfecció quan afirmà que «segur que els comtes de Cerdanya i de Besalú, i àdhuc el de Barcelona, devien veure amb gust que llur germà i cosí segon respectiu fos elevat a una tan alta distinció; [és] molt fàcil que la seva situació familiar influís en l'ànim dels monjos per a sublimar Oliba; però sembla que les raons que pesaren més en l'elecció monacal que el portà a l'abadiat foren les seves excel·lents qualitats personals». Ara bé, sense qüestionar la seva vàlua intel·lectual i moral, crec que la seva elecció no es pot desvincular dels esforços dels seus germans Bernat de Besalú i Guifré de Cerdanya per afermar el seu poder sobre aquella abadia, menys encara quan són els dos únics prohoms laics que apareixen en l'acta d'elecció donant el

diat de Sant Joan uns anys abans.¹⁹ Per tant, no hi ha dubte de l'interès de Bernat Tallaferro i els seus germans per afermar el seu control sobre el Ripollès, una inquietud que, com he apuntat, també podria estar al darrere del seu viatge a Roma l'any 1016-1017 i de les seves gestions davant de la Santa Seu.

Respecte a aquest tema, cal tenir en compte que, possiblement, no seria la primera vegada que aquella problemàtica, entremesclada amb la ja esmentada preocupació per la manca d'un bisbat propi, els portava a recórrer a l'autoritat apostòlica. No en va, com estudià Luis García-Guijarro (1999), és probable que el viatge que l'abat Oliba i els seus germans havien fet prèviament a Roma l'any 1011 ja hagués tingut aquella qüestió com a rerefons, car, darrere de les butlles d'exempció episcopal que recaptaren per a les abadies de Ripoll, Cuixà, Canigó, Arles i Fenollet,²⁰ totes elles ubicades en punts estratègics dels seus dominis, s'hi pot veure un intent de reduir la ingerència dels bisbes de les diòcesis respectives sobre aquelles institucions i, així, reforçar l'autoritat que la seva família exercia sobre seu. Ara bé, convé recordar que la butlla del 1017 destinada al monestir de Sant Joan, a diferència de la que obtingué Sant Pere de Camprodon en el marc del mateix viatge

seu consentiment explícit i sancionant-la amb la seva firma. De fet, no deixa de ser sospitós que en una solemnitat d'aquelles característiques, on acostumaven a participar tots els copatrons del cenobi, no hi intervingués ni signés la seva acta cap membre de la branca barcelonina de la família.

19 Respecte a l'elecció abacial d'Ingilberga, que s'ha de situar abans del 995, no se n'ha conservat cap referència documental. Tanmateix, tenint en compte l'estret patronatge que els comtes de Cerdanya i Besalú tenien sobre aquell monestir, és de suposar que la designació com a abadessa de la seva germanastra, encara que hagués estat fruit d'un adulteri, no s'hauria produït sense la seva autorització.

20 DMR II, doc. 362, p. 131-137 (1011); DELABO, doc. 45, p. 63-68 (1011); MH, apèndix, doc. 166, col. 987-988 (1011); MH, apèndix, doc. 167, col. 988-989 (1011); MH, apèndix, doc. 168, col. 989-992 (1011).

—que sí que es podria inscriure en la lògica descrita—,²¹ no era un privilegi d'exempció episcopal, sinó un decret d'expulsió. En conseqüència, per poder acceptar que darrere d'aquella sorprenent decisió papal hi podrien haver prevalgut els interessos geopolítics del comte Bernat Tallaferro, prevalgut hem de preguntar-nos com la dissolució de la comunitat femenina de Sant Joan, regida per la seva germanastra, podia ajudar-lo a consolidar el seu poder sobre el Ripollès.

Una primera hipòtesi podria ser que Ingilberga, contra qui carregà tota la seva fúria la butlla en qüestió, un cop investida de l'autoritat abacial, s'hagués distanciat dels seus germanastres i s'hagués inclinat per una postura més neutral o, directament, contrària als seus interessos politicoreligiosos. Fins i tot, podríem plantejar-nos que, en aquest posicionament, hi hagués tingut un paper fonamental la seva família materna, la que l'acollí un cop expulsada del monestir, car, si bé era germanastra per part de pare dels comtes de Cerdanya-Besalú, per part de mare ho era de Gombau de Besora, que, almenys des del 994, formava part del seguici del comte Ramon Borrell de Barcelona i el trobem firmant alguns dels seus documents com a testimoni.²² Sens dubte, es tracta d'una proposta molt suggestiva. Ara bé, més enllà del fet que no tenim cap prova d'aquest canvi d'aliances, no crec que l'actuació individual d'Ingilberga pogués ser motiu suficient per suprimir tota la comunitat, ja que, per exemple, se la podria haver depositat només a ella; un recurs que, segons alguns autors (UDINA 1951: XXI-XXII; ABADAL 1958: 147), ja podria haver-se aplicat al monestir de Sant Joan l'any 949, quan es resolgué nomenar una nova abadessa, Adelai-

21 MH, apèndix, doc. 175, col. 1002-1004 (1017).

22 CC IV, doc. 1667, p. 1188 (994). També es podria identificar amb Gombau de Besora el «Gondeballus» que apareix testimoniant una donació de terres situades al terme del castell de Voltregà feta pel comte Ramon Borrell a un tal Giscafred l'any 990, si bé, en no tenir cap més referència, no es pot assegurar amb garanties: CC IV, doc. 1589bis, p. 1134-1135 (990).

da, per posar fi al confús període d'usurpació abacial en què el comte Sunyer l'havia sumit.²³

En la meva opinió, les causes havien de ser molt més profundes i, de fet, crec que podrien entroncar amb els orígens mateixos de la comunitat. No podem oblidar que, malgrat els avenços que havien fet els comtes de Cerdanya-Besalú per estendre el seu patronatge sobre aquella institució, al final, seguia sent una fundació del comte Guifré el Pelós, quelcom que devia pesar amb força sobre la memòria i la identitat col·lectiva que de ben segur devien haver desenvolupat les monges que hi residien des de feia més de cent trenta anys. A efectes pràctics, això significava que en qualsevol moment, si se sentien forts o els apareixia la necessitat, els comtes de Barcelona, com a descendents del fundador, podrien tornar a reivindicar el seu paper com a patrons del cenobi, renovar els llaços existents entre ells i servir-se del seu patrimoni. Es tractava, a més, d'un problema molt difícil de resoldre, ja que era una realitat tan profundament lligada a la pròpia idiosincràsia de la comunitat que, encara que s'hagués canviat l'abadessa o alguna de les monges, s'hauria mantingut inalterada.

23 CC IV, doc. 645, p. 498-499 (949). Aquest episodi, recordem-ho, ha de ser expressat en condicional, ja que, com argumentà Martí Aurell (1998: 174-175), l'acta d'elecció d'Adelaida no especifica amb claredat si la intervenció de Sunyer realment consistí en el nomenament d'una abadessa poc apta per a la comunitat, com apunten els autors citats —amb la recent i argumentada adhesió de Jesús Alturo i Tània Alaix (2021: 203-204)—, o, per contra, es limità a impedir l'elecció de la successora d'Emma per així poder disposar lliurement de les prebendes del cenobi. En qualsevol cas, trobem altres exemples d'aquesta praxi i, sense anar més lluny, en la butlla papal que rebé el monestir de Santa Maria d'Arles el 968, s'hi indica que el comte Oliba Cabreta de Cerdanya-Besalú, pare dels protagonistes dels fets que estem comentant, tenia la potestat d'expulsar l'abat del cenobi si «*institutione beati Benedicti deviauerit sive res monasterii eiusdem alienaverit*»: CC VI, doc. 455, p. 392-393 ([968]).

L'única manera de trencar aquest vincle era expulsar el conjunt de la comunitat per posar fi a la identitat col·lectiva de les successores d'Emma i, en el seu lloc, posar-n'hi una de nova, sense el bagatge de l'anterior, i lligada únicament al seu nou fundador. Això, al meu entendre, és exactament el que feu Bernat Tallaferro amb la butlla «*Cuperemus quidem*» del 1017. Recordem, en aquest sentit, que la disposició papal no només incloïa fer fora les monges de Sant Joan, sinó que també establí que tant l'edifici monàstic com tot el seu patrimoni passarien a mans d'una nova comunitat, ara de canonges regulars. El seu origen, malgrat que alguns podrien ser els mateixos que ja residien entorn del cenobi per servir espiritualment les monges (PLADEVALL 1987: 358), no el podem conèixer amb precisió. Ara bé, no hi ha dubte de l'estret lligam que tenien amb el comte de Besalú, car, tot i no especificar-se en cap document, sabem que el seu primer abat fou el seu propi fill, el ja esmentat bisbe Guifré.²⁴

Així doncs, malgrat no ser una certesa demostrable, la meua proposta interpretativa és que darrere de l'expulsió de les monges de Sant Joan, hi hagués hagut o no un escàndol sexual o un rumor que hagués pogut servir de pretext, s'hi ha de veure la mà interessada dels comtes de Cerdanya-Besalú. Al meu entendre, per tant, aquests no només haurien aprofitat el favor del papa Benet VIII per obtenir el seu cobejat bisbat propi, sinó també per afermar el seu control sobre el Ripollès,

24 Els documents referents als primers anys de la canònica de Sant Joan un cop expulsada la comunitat femenina són molt escassos i, a excepció d'una donació del 1035 en què s'indica que els béns cedits havien de ser tinguts pel bisbe i els canonges de Sant Joan, no hi ha cap altra referència directa que ens indiqui que Guifré de Besalú regia aquella comunitat: DSJA, doc. 24, p. 60-61 (1035). Ara bé, tenint en compte que l'abadia de Sant Joan li havia estat lliurada com a dotació del seu càrrec, no crec que es pugui dubtar de la seva influència sobre la canònica, menys encara quan, en el seu testament, Bernat Tallaferro estipulà que, si Guifré moria precoçment, el seu germà Enric hauria d'heretar «*episcopatum Sancti Salvatoris [...] simul cum abbatia Sancti Iohannis*»: PACB I, doc. 150, p. 448-454 (1020).

quelcom que implicava controlar-ne els monestirs i privar els seus homòlegs de Barcelona dels drets de patronatge que, com a hereus de Guifré el Pelós, també hi tenien.

LES CONSEQÜÈNCIES DELS FETS DEL 1017,
 ALGUNS DUBTES PER RESOLDRE

La relectura proposada per explicar els sorprenents successos de l'any 1017, des del meu punt de vista, encaixa perfectament amb l'evolució del monestir de Sant Joan els anys immediatament posteriors. No en va, des d'un primer moment el trobem, al costat de Sant Pere de Camprodon, integrat dins d'una complexa xarxa que, sota la direcció del bisbe Guifré, vinculava totes les institucions eclesiàstiques en mans dels comtes de Cerdanya-Besalú (GROS 1995: 85-87). Ara bé, per acabar de consolidar aquesta hipòtesi, hem de plantejar-nos dues preguntes inevitables.

La primera qüestió és per què, si fou un atac directe contra els seus interessos, el comte de Barcelona no reaccionà amb vehemència, com sí que havia fet el comte Sunifred II de Cerdanya quan el seu tiet, Sunyer de Barcelona, havia usurpat l'abadiat de Sant Joan després de la mort d'Emma. En aquest sentit, cal recordar que la resposta barcelonina no hauria estat del tot passiva i, per exemple, hem pogut documentar que, durant gairebé mig segle, aquella branca de la família impedí que la nova canònica disposés dels béns de l'antic monestir femení ubicats en els seus dominis, quelcom que devia limitar notablement la seva capacitat econòmica i d'interacció social. Ara bé, davant de la magnitud dels fets, segueix sent una reacció poc contundent i, sobretot, de caràcter defensiu, ja que podia evitar que els comtes de Cerdanya-Besalú poguessin immiscir-se en assumptes relatius als seus comtats, però no contribuïa a recuperar l'*statu quo* previ a l'expulsió de les monges santjoanines.

Per entendre aquesta permissivitat, de nou, hem de fixar-nos en el context històric, car tot plegat es desencadenà en un moment de relativa tranquil·litat entre les diferents famílies comtals, segurament perquè els interessos del comte Ramon Borrell de Barcelona sempre anaren més dirigits al sud que no pas al nord (SALRACH 2019: 242). A més, segons els darrers estudis, aquell comte morí el dia 27 de febrer de 1017 (ORDEIG 2014a), de manera que, quan la comitiva besaluenca tornà de Roma amb les butlles obtingudes, es trobà amb un comtat de Barcelona escapçat, en mans d'un menor, Berenguer Ramon I, i amb una regent, Ermessenda de Carcassona, que, per fer front als nombrosos problemes que se li presentaven, es veié obligada a recolzar-se en els seus veïns i, molt especialment, en l'abat Oliba, a qui erigí bisbe de Vic aquell mateix any (ABADAL 1970: 201-209).²⁵ Per tant, la manca d'un contrapès capaç de fer front al poder gairebé hegemònic que tenia Bernat Tallaferro en aquells moments, així com la complexa situació interna del comtat de Barcelona, poden explicar que ningú s'oposés obertament a la supressió de la comunitat femenina de Sant Joan.

L'altra pregunta que ens hem de fer és per què no s'intentà una operació similar en el cas de Santa Maria de Ripoll, un monestir que, com hem vist, es trobava en una situació gairebé idèntica, ja que també era regit per un membre de la família comtal de Cerdanya-Besalú, però es-

25 Una primera mostra d'aquest apropament d'Ermessenda de Carcassona als comtes de Cerdanya-Besalú és el famós judici que l'enfrontà l'any 1018 al comte Hug d'Empúries per l'alou d'Ullastret davant d'un tribunal presidit per Bernat Tallaferro i l'abat Oliba, ja que, si bé el primer semblaria més partidari dels interessos del comte empordanès, el segon es posicionà clarament a favor seu i, finalment, ambdós li donaren la raó: DELABO, doc. 56, p. 79-84 (1018). Així mateix, com s'adonà Martí Aurell (1998: 210), d'un document de l'any 1022 referent al monestir de Ripoll sembla desprendre's que la comtessa Ermessenda podia haver-se aliat amb els comtes Guifré II de Cerdanya i Guillem I de Besalú en els seus conflictes continus amb el seu fill Berenguer Ramon I: DMR II, doc. 415, p. 181-183 (1022).

tava subjecte per tradició al copatronatge de les dues branques del Casal de Barcelona. Enfront d'aquesta qüestió, es poden plantejar uns quants arguments de pes. En primer lloc, no hi ha dubte que la mateixa presència de l'abat Oliba hi podia haver tingut un paper fonamental. No oblidem que es tractava d'un home, primer punt a tenir en compte, que, a part d'haver-se significat durant tota la seva joventut com a estret col·laborador dels seus germans (CAMPRUBÍ 2019: 137-145), comptava amb un gran prestigi social, polític i religiós, ben acreditat pels seus influents contactes, els quals podem documentar des dels inicis del seu mandat.²⁶ Per tant, és de creure que per a Bernat Tallaferro no hauria estat desitjable ni viable un atac contra la seva persona, menys encara amb arguments de tipus moral.

Una altra qüestió que cal valorar és que, a diferència de Sant Joan, el monestir de Ripoll sempre mantingué viva la seva relació amb els comtes de Barcelona, que, com hem vist en el cinquè capítol, seguiren interactuant-hi durant la segona meitat del segle x. Aquesta tendència, tot i que les transaccions que li feren es reduïren al mínim,²⁷ no es trencà amb l'entrada al segle XI i, en conseqüència, podem pressuposar que, davant de qualsevol operació contra aquella casa, haurien reaccionat amb una contundència molt més forta, sobretot sabent la importància que havia anat prenent com a centre d'identitat i legitimitat per a tots els membres del Casal de Barcelona. De fet, molt vinculat amb aquest darrer aspecte, tenint en compte la meua proposta interpretativa —que inscriu els fets del 1017 en un intent de canviar les relacions

26 Entre els contactes de l'abat Oliba que tenim documentats a principis del segle XI, a més dels seus germans i dels possibles coneguts que podia haver deixat a Roma després dels dos viatges que hi feu, s'hi compten personalitats tan rellevants com l'abat Gauzli de Fleury o el rei Sanç III de Navarra: DMR II, doc. 404, p. 171-172 ([1021]); DMR II, doc. 405, p. 172-173 ([1021]); DMR II, doc. 421, p. 187-188 ([1022]); DMR II, doc. 423, p. 189-191 ([1023]); DMR II, doc. 430, p. 194-195 ([1023]).

27 DMR II, doc. 327, p. 98-100 (1002); DMR II, doc. 367, p. 139-140 (1012).

de patrocini sobre el monacat ripollès per part dels comtes de Cerdanya-Besalú—, encara hi ha un últim argument a valorar, i és que, molt probablement, en el cas de Ripoll una maniobra similar a la de Sant Joan no hauria tingut els efectes desitjats.

Entrant més a fons en aquest tema, hem de tenir present que els vincles d'aquell cenobi amb el comte Guifré el Pelós i els seus descendents tenien una naturalesa molt particular. No es limitaven a la memòria i a la identitat col·lectiva que la comunitat s'havia anat construint al llarg dels segles, com podia passar a Sant Joan, sinó que el monestir mateix era també la tomba de Guifré i, per tant, constituïa *per se* un monument a la seva memòria. Això implicaria que, encara que s'hagués canviat la comunitat de monjos que hi residia, el cenobi hauria seguit lligat al conjunt dels descendents del fundador del Casal de Barcelona, més si tenim en compte que altres membres d'ambdues branques de la família també havien escollit aquell centre com a lloc de sepultura. Per tant, en els seus esforços per afermar el seu rol com a principals patrons de la institució, els comtes Bernat Tallaferro i Guifré II de Cerdanya no degueren poder anar més enllà de promocionar com a abat el seu germà Oliba, que, des del mateix moment de la seva elecció, si no des d'abans (KOSTO 1999: 143-147; CAMPRUBÍ 2019: 148-149), treballà per bastir ponts entre els diferents blocs comtals i respectar de la manera més escrupolosa possible el paper d'aquell centre monàstic com a lloc de memòria i font de legitimitat política per a tots els hereus del seu fundador.

D'acord amb l'argumentació anterior, em refermo en la idea que els fets ocorreguts l'any 1017, tan funestos per a la història del primer cenobi femení dels comtats catalans, s'han d'interpretar com una maniobra essencialment política que cal lligar amb el rol que, des d'un primer moment, els monestirs ripollesos prengueren com a centres articuladors d'aquell territori geoestratègicament tan important. Així mateix, aquest pes del passat també s'intueix darrere de les diferències que s'observen a l'hora d'analitzar l'evolució dels monestirs de Ripoll

i Sant Joan, ja que, en la meua opinió, hi tingué un paper fonamental la tria d'un d'ells com a lloc de sepultura per part del comte Guifré el Pelós, cosa que el convertí en l'últim bastió d'unitat per al conjunt del Casal de Barcelona. L'any 1017, per tant, conclogueren molts dels processos que hem estudiat des de principis del segle IX, i el monacat ri-pollès emprengué nous camins que en el futur caldrà resseguir per continuar ampliant el nostre coneixement sobre aquest fenomen tan interessant.

VALORACIÓ FINAL

Arribats en aquest punt, podem concloure que l'estudi del monacat ri-pollès dels segles IX i X ens ha permès aprofundir de manera notable en la forma com els cenobis transformaren el paisatge del seu entorn, ja fos per conformar extensos dominis fundiaris que els garantissin el sosteniment i la capacitat d'influència social; o per ajudar els seus patrons a projectar-hi la seva autoritat i integrar les persones que hi habitaven en les seves xarxes politicoreligioses de poder.

De la mateixa manera, hem pogut comprovar que aproximar-nos al fet monàstic des d'una òptica de paisatge, estudiant tots els monestirs d'un territori en conjunt i en relació amb el seu context històric i geogràfic, ofereix grans possibilitats i permet plantejar i donar resposta a preguntes que fins ara havien passat desapercebudes. No en va, com hem vist, els monestirs eren institucions extremament complexes que, al mateix temps que desenvolupaven una vida interior dedicada a la pregària i a la contemplació, en tenien una d'externa completament integrada en la societat del seu temps, en la qual influïren d'una manera evident, però que també els condicionà molt profundament. Tant és així, que la seva ubicació i els canviants interessos geopolítics en pogueren motivar la fundació i, en moments determinats, també la desaparició.

Epíleg

Finalment, espero que la meua aportació hagi permès al lector comprendre una mica millor la importància del monacat en la història del Ripollès dels segles IX-X i respondre algunes de les preguntes que restaven irresoltes sobre els orígens de Ripoll, Sant Joan i Camprodon, tres dels cenobis més importants en terres catalanes. Ara bé, per sobre de tot, desitjo haver tret a la llum nous interrogants que, de mica en mica, enriqueixin el nostre coneixement sobre les societats que ens van precedir.

Bibliografia

Fonts primàries editades (abreviatures)

- ACB = UDINA MARTORELL, Federico, 1951. *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X. Estudio crítico de sus fondos*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- CC II = ABADAL I DE VINYALS, Ramon d', 1926-1950. *Catalunya Carolíngia. Vol. II: Els diplomes carolíngis a Catalunya*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- CC IV = ORDEIG MATA, Ramon, 1999. *Catalunya Carolíngia. Vol. IV: Els comtats d'Osona i Manresa*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- CC V = SOBREQUÉS VIDAL, Santiago, RIERA VIADER, Sebastià, ROVIRA SOLÀ, Manuel, 2003. *Catalunya Carolíngia. Vol. V: Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- CC VI = PONSICH, Pierre, 2006. *Catalunya Carolíngia. Vol. VI: Els comtats de Roselló, Conflent, Vallespir i Fenollet*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- CC VII = BAIGES JARDÍ, Ignasi, PUIG USTRELL, Pere, 2019. *Catalunya Carolíngia. Vol. VII: El comtat de Barcelona*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- CC VIII = ORDEIG MATA, Ramon, 2020. *Catalunya Carolíngia. Vol. VIII: Els comtats d'Urgell, Cerdanya i Berga*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- DACU 981-1010 = BARAUT OBIOLS, Cebrià, 1980. «Els documents, dels anys 981-1010, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, 3: 7-166.
- DECBGO = GIL ROMAN, Xavier, 2004. *Diplomatario de Ermesèn, condesa de Barcelona, Girona y Osona (c. 991-1 de marzo de 1058)*, Bellaterra, tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat Autònoma de Barcelona, <http://hdl.handle.net/10803/5541> [2021/04/28].
- DELABO = JUNYENT SUBIRÀ, Eduard, 1992. *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, A. M. Mundó (ed.), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- DMR I = ORDEIG MATA, Ramon, 2015. *Diplomatari del monestir de Ripoll (segles IX-X)*, Vic, Estudis Històrics.

- DMR II = ORDEIG MATA, Ramon, 2016. *Diplomatari del monestir de Ripoll (segle XI)*, Vic, Estudis Històrics.
- DSJA = FERRER GODOY, Joan, 2009. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses (995-1273)*, Barcelona, Fundació Noguera.
- JRC = SALRACH MARÈS, Josep M., MONTAGUT ESTRAGUÉS, Tomàs (dirs.), 2018. *Justícia i resolució de conflictes a la Catalunya medieval. Col·lecció diplomàtica. Segles IX-XI*, Barcelona, Parlament de Catalunya, Generalitat de Catalunya.
- MH = MARCA, Pierre de, 1688. *Marca hispanica sive limes hispanicus, hoc est, geographica & historica descriptio Cataloniae, Ruscinonis, & circumjacentium populorum*, E. Baluze (ed.), París, Apud Franciscum Muguet.
- PACB I = FELIU MONFORT, Gaspar, SALRACH MARÈS, Josep M. (dirs.), 1999. *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, Barcelona, Fundació Noguera.
- PACB II = BAIGES JARDÍ, Ignasi, FELIU MONFORT, Gaspar, SALRACH MARÈS, Josep M. (dirs.), 2010. *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, Barcelona, Fundació Noguera.

Fonts secundàries

- ABADAL I DE VINYALS, Ramon d', 1955. «Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà», *Analecta Montserratensia*, 8: 125-337.
- 1958. *Els primers comtes catalans*, Barcelona, Editorial Teide.
- 1961. «El renaixement monàstic a Catalunya després de l'expulsió dels sarraïns», *Studia Monastica*, 3, 1: 165-177.
- 1962. «La fundació del monestir de Ripoll», *Analecta Montserratensia*, 9: 187-197.
- 1970. «L'abat Oliba, bisbe de Vic, i la seva època (tercera edició)», *Dels visigots als catalans. Vol. II: La formació de la Catalunya independent*, J. Sobrequès (ed.), Barcelona, Edicions 62: 141-277.
- ALBERT CORP, Esteve, 1965. *Les abadesses de Sant Joan. Verificació històrica*, Barcelona, Rafael Dalmau.
- ALTURO PERUCHO, Jesús, ALAIX GIMBERT, Tània, 2021. *El canonge Adanagell de Vic (ca. 860-925), llavor de noves semences. La cultura a la diòcesi d'Osona en els primers temps carolíngis*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Bibliografia

- ASTRONOMUS, 1995. «Vita Hludowici Imperatoris», *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi*. Vol: LXIV, E. Tremp (ed.), Hannover, Hahnsche Buchhandlung: 278-555.
- AURELL CARDONA, Martí, 1998. *Les noces del comte. Matrimoni i poder a Catalunya (785-1213)*, Barcelona, Ed. Omega.
- 2012. «Emma, primera abadesa de Sant Joan de les Abadesses», *El monestir de Sant Joan de les Abadesses*, M. Crispí, M. Montraveta (eds.), Sant Joan de les Abadesses, Junta del Monestir de Sant Joan de les Abadesses, Consorci Ripollès Desenvolupament: 38-45.
- BADÍA MARGARIT, Antoni M., 1958. «L'acte de reconnaissance de propriété au monastère de Sant Joan de les Abadesses (an 913) et son importance pour l'onomastique catalane», *Actes et mémoires du Cinquième Congrès International de Sciences Onomastiques*. Vol. I, Salamanca, Universidad de Salamanca: 357-375.
- 1961. «Toponymie de l'acte de reconnaissance de propriété du monastère de Sant Joan de les Abadesses (an 913)», *VI Internationaler Kongress für Namenforschung*. Vol. III, Munic, Bayerischen Akademie der Wissenschaften in Kommission, C.H. Beck'schen Verlagsbuchhandlung München: 93-100.
- BENET CLARÀ, Albert, 1982. «La batalla de Baltarga. Epíleg de la incursió d'hongaresos a Catalunya l'any 942», *Quaderns d'Estudis Medievals*, 10: 639-640.
- BIJSTERVELD, Arnoud-Jan A., 2007. *Do Ut Des: Gift Giving, Memoria and Conflict Management in the Medieval Low Countries*, Hilversum, Verloren.
- BOLÒS MASCLANS, Jordi, 1982. «Comentaris sobre el testament del prevere Della de l'any 991», *Quaderns d'Estudis Medievals*, 10: 607-609.
- 1987. «Necròpoli de Santa Maria de Ripoll», *Catalunya Romànica*. Vol. X: El Ripollès, Barcelona, Enciclopèdia Catalana: 334.
- 2000. «Dominis monàstics i organització del territori a l'Edat Mitjana», *Territori i Societat a l'Edat Mitjana*, 3: 127-165.
- BOLÒS MASCLANS, Jordi, HURTADO CUEVAS, Víctor, 1981. «Notes històriques del Ripollès els segles IX i X», *Quaderns d'Estudis Medievals*, 4: 209-218.
- 1998. *Atles del comtat de Besalú (785-988)*, Barcelona, Rafael Dalmau.
- *Atles dels comtats d'Empúries i Peralada (780-991)*, Barcelona, Rafael Dalmau.
- 2000. *Atles del comtat de Girona (785-993)*, Barcelona, Rafael Dalmau.
- 2001. *Atles del comtat d'Osona (798-993)*, Barcelona, Rafael Dalmau.

- 2004. *Atles del comtat de Manresa (798-993)*, Barcelona, Rafael Dalmau.
- 2006. *Atles del comtat d'Urgell (788-993)*, Barcelona, Rafael Dalmau.
- 2009. *Atles dels comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet (759-991)*, Barcelona, Rafael Dalmau.
- 2015. *Atles dels comtats de Cerdanya i Berga (788-990)*, Barcelona, Rafael Dalmau.
- 2018. *Atles del comtat de Barcelona (801-993)*, Barcelona, Rafael Dalmau
- BONNASSIE, Pierre, 1979. *Catalunya mil anys enrere. Creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan segle x al final del segle xi. Vol. I: Economia i societat prefeudal*, Barcelona, Edicions 62.
- 1981. *Catalunya mil anys enrere. Creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan segle x al final del segle xi. Vol. II: Economia i societat feudal*, Barcelona, Edicions 62.
- BRAMON PLANES, Dolors, 2000. «841: Una algarada fins ara mal coneguda contra la Plana de Vic», *Ausa*, 145: 133-135.
- BROWN, Peter, 2013. *The Rise of Western Christendom: Triumph and Diversity, A.D. 200-1000 (10th Anniversary Revised Edition)*, Oxford, Wiley-Blackwell.
- BRUGUÉS MASSOT, Irene, COSTA BADIA, Xavier, 2019. «Després del 1017. El destí de les monges», *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)*, I. Brugués, C. Boada, X. Costa (eds.), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat: 281-293.
- BUSQUETS COSTA, Cesc, FREIXA VILA, Montse, 1998. «La via romana del Capsacosta (Sant Pau de Segúries, el Ripollès - La Vall de Bianya, la Garrotxa). Història d'un camí», *Comerç i vies de comunicació (1000 aC-700 dC). Actes de l'XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans*: 183-190.
- CABRÉ PAIRET, Montserrat, 1989. «Deodicae y Devotae. La regulació de la religiosidad femenina en los condados catalanes, siglos IX-XI», *Las mujeres en el cristianismo medieval. Imágenes teóricas y cauces de actuación religiosa*, A. Muñoz (ed.), Madrid, Asociación Cultural Al-Mudayna: 169-182.
- 1994. «La dedicación de las mujeres a la vida religiosa y el desarrollo del sistema de géneros feudal en los condados catalanes, siglos IX-XI», *Arenal*, 1, 2: 185-208.
- CAMPRUBÍ SENSADA, Josep, 2019. «L'abat i bisbe Oliba, va professar per obligació o per vocació? El destí d'un comte sense comtat», *Ausa*, 183: 135-152.

Bibliografia

- 2020. «Guifré el Pilós va ser de debò comte de Girona?», *Revista de Girona*, 318: 48-51.
- CASAS GENOVER, Josep, 1983. *La via romana del Capsacosta*, Girona, Diputació de Girona.
- CATAFAU, Aymat, 2013. «Cuixà, Arles de Tec i Sant Martí del Canigó. El paper de l'aristocràcia nord-catalana en les fundacions monàstiques del segle VIII al segle XI», *Monestirs i territori. 1200 aniversari de la fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles*, L. To, J. Galofré (eds.), Banyoles, Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles: 79-88.
- CHANDLER, Cullen J., 2009. «Land and Social Networks in the Carolingian Spanish March», *Studies in Medieval and Renaissance History*, tercera sèrie, 6: 1-33.
- 2019. *Carolingian Catalonia. Politics, Culture, and Identity in an Imperial Province, 778-987*, Cambridge, Cambridge University Press.
- CINGOLANI, Stefano M., 2008. «Estratègies de legitimació del poder comtal: l'abat Oliba, Ramon Berenguer I, la Seu de Barcelona i les Gesta Comitum Barchinonensium», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 29: 135-175.
- 2011. «Del monasterio a la cancellería. Construcción y propagación de la memoria dinástica en la Corona de Aragón», *La construcción medieval de la memoria regia*, P. Martínez, A. Rodríguez (eds.), València, Publicacions de la Universitat de València: 365-387.
- 2013. «L'abat Oliba, el poder i la paraula», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 31: 115-162.
- COSTA BADIA, Xavier, 2017. «Los monasterios nacidos a través de pactos en los condados catalanes del siglo IX. Reflexiones en torno a la pervivencia de un modelo fundacional visigodo en tiempos de la reforma carolingia», *Hortus Artium Medievalium*, 23, 1: 328-335.
- 2019a. «El monacat als comtats catalans altmedievals. Un balanç historiogràfic», *Índice Histórico Español*, 132: 49-78.
- 2019b. «El monestir i el seu entorn. La formació i consolidació del patrimoni monàstic de Sant Joan durant l'abadiat d'Emma (c. 885-c. 942)», *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)*, I. Brugués, C. Boada, X. Costa (eds.), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat: 109-125.
- 2019c. «Les abadesses de Sant Joan després d'Emma. Gestió econòmica i política del monestir a la segona meitat del segle X», *El monestir de Sant Joan*.

- Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017), I. Brugués, C. Boada, X. Costa (eds.), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat: 127-143.
- 2019d. Paisatges monàstics. *El monacat altmedieval als comtats catalans (segles IX-X)*, Barcelona, tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, <http://hdl.handle.net/10803/668151> [2021/04/23].
- 2020. «La religiositat femenina no reglada als comtats catalans dels segles IX i X: una aproximació territorial i a les seves relacions en xarxa», *SVMMA*, 15: 35-54.
- COSTAMBEYS, Marios, 2007. *Power and Patronage in Early Medieval Italy: Local Society, Italian Politics and the Abbey of Farfa, c.700-900*, Cambridge, Cambridge University Press.
- DIEM, Albrecht, 2007. «Monks, Kings, and the Transformation of Sanctity: Jonas of Bobbio and the End of the Holy Man», *Speculum*, 82, 3: 521-559.
- DUNN, Marilyn, 2000. *The Emergence of Monasticism: From the Desert Fathers to the Early Middle Ages*, Oxford, Blackwell Publishers.
- FELIU MONFORT, Gaspar, 1984. «Sant Joan de les Abadesses i el repoblament del Vallès», *Miscel·lània Fort i Cogul: història monàstica catalana, història del Camp de Tarragona*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat: 129-135.
- 1989. «Sant Joan de les Abadesses: algunes precisions sobre l'acta judicial del 913 i el poblament de la vall», *Homenatge a la memòria del prof. Dr. Emilio Sáez. Aplec d'estudis del[s] seus deixebles i col·laboradors*, Barcelona, Centre d'Estudis Medievals de Catalunya, Institució Milà i Fontanals (CSIC): 423-434.
- FERNÁNDEZ VILADRICH, Jesús, 2008. «Estructura juridicoformal de les donacions en els diplomes de la Catalunya carolíngia», *Revista de Dret Històric Català*, 8: 75-125.
- GARCÍA CACHO, Juan Carlos, 2017. *Los monasterios e iglesias locales y las redes sociales en el noroeste de la meseta, siglos IX-XI*, Salamanca, tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Salamanca, <http://hdl.handle.net/10366/135828> [2021/04/23].
- GARCÍA-GUIJARRO RAMOS, Luis Beltrán, 1999. «Cluny y las congregaciones benedictinas catalanas en el tránsito del siglo X al siglo XI», *Actes del congrés internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del 1r mil·lenni*, I. Ollich (ed.), Vic, Eumo Editorial: 805-816.
- GARÍ, Blanca, COLESANTI, Gemma T., SOLER SALA, Maria, REPOLA, Leopoldo, 2018. «De Claustro a Paisajes Espirituales: proyectos de Digital Hu-

Bibliografia

- manities sobre el espacio monástico medieval (siglos XI-XV)», *Archeologia e Calcolatori*, 10: 155-171.
- GARÍ, Blanca, SOLER SALA, Maria, SANCHO PLANAS, Marta, NIETO-ISABEL, Delfi I., ROSILLO-LUQUE, Araceli, 2014. «CLAUSTRA. Propuesta metodológica para el estudio del monacato femenino», *Anuario de Estudios Medievales*, 44, 1: 21-50.
- GEARY, Patrick J., 1990. *Furta Sacra: Thefts of Relics in the Central Middle Ages (Revised Edition)*, Princeton, Princeton University Press.
- 1994a. *Living with the Dead in the Middle Ages*, Ithaca, Cornell University Press.
- 1994b. *Phantoms of Remembrance: Memory and Oblivion at the End of the First Millennium*, Princeton, Princeton University Press.
- GONZÁLEZ GARCÍA, Reinald, 2018. «Els paraments dels murs del claustre del monestir de Santa Maria de Ripoll», *Clastrum: claustre medieval de Santa Maria de Ripoll*, Ripoll, Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès: 75-92.
- GREGORY, Ian N., 2010. «Exploiting Time and Space: A Challenge for GIS in the Digital Humanities», *The Spatial Humanities. GIS and the Future of Humanities Scholarship*, D. J. Bodenhamer, J. Corrigan, T. M. Harris (eds.), Bloomington, Indiana University Press: 58-75.
- GROS PUJOL, Miquel dels Sants, 1974. «L'arxiu del monestir de Sant Joan de les Abadesses: Notícies històriques i regesta dels documents dels anys 995-1115», *II Col·loqui d'Història del Monaquisme Català. Vol. II*, Poblet, Abadía de Poblet: 87-95.
- 1995. «Sant Pere de Camprodon, un monestir del comtat de Besalú», *Art i cultura als monestirs del Ripollès. Santa Maria de Ripoll, Sant Joan de les Abadesses, Sant Pere de Camprodon*, Barcelona, Publicacions de l'Abadía de Montserrat: 69-87.
- INNES, Matthew, 2000. *State and Society in the Early Middle Ages: The Middle Rhine Valley, 400-1000*, Cambridge, Cambridge University Press.
- JARRETT, Jonathan, 2003. «Power over Past and Future: Abbess Emma and the Nunnery of Sant Joan de les Abadesses», *Early Medieval Europe*, 12, 3: 229-258.
- 2010a. «Centurions, Alcalas, and Christiani Perversi: Organisation of Society in the Pre-Catalan “Terra de Ningú”», *Early Medieval Spain: A Symposium*, A. D. Deyermenf, M. J. Ryan (eds.), Londres, University of London: 97-127.
- 2010b. *Rulers and Ruled in Frontier Catalonia, 880-1010*, Woodbridge, Boydell Press.

- 2019. «La fundació de Sant Joan en el context de l'establiment dels comtats catalans», *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)*, I. Brugués, C. Boada, X. Costa (eds.), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat: 83-107.
- JONG, Mayke de, 1995a. «Carolingian Monasticism: The Power of Prayer», *The New Cambridge Medieval History. Vol. II: c.700-c.900*, R. McKitterick (ed.), Cambridge, Cambridge University Press: 622-653.
- 1995b. In *Samuel's Image: Child Oblation in the Early Medieval West*, Leiden, Brill.
- JORNET-BENITO, Núria, 2019. «Epíleg. El monestir de Sant Joan en la memòria», *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)*, I. Brugués, C. Boada, X. Costa (eds.), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat: 305-317.
- JUNYENT SUBIRÀ, Eduard, 1976. *El monestir de Sant Joan de les Abadesses*, Sant Joan de les Abadesses, Junta del Monestir de Sant Joan de les Abadesses.
- KOSTO, Adam J., 1999. «Oliba, Peacemaker», *Actes del congrés internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del 1r mil·lenni*, I. Ollich (ed.), Vic, Eumo Editorial: 135-148.
- KOZIOL, Geoffrey, 2012. *The Politics of Memory and Identity in Carolingian Royal Diplomas: The West Frankish Kingdom (840-987)*, Turnhout, Brepols Publishers.
- MAIDEU I PUIG, Eudald, 1994. «Les abadesses de Sant Joan. Una greu problemàtica sexual com a fet històric», *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, Annals 1992-1993: 168-189.
- MANZANO MORENO, Eduardo, 1991. *La frontera de Al-Andalus en época de los Omeyyas*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- MARQUÈS CASANOVAS, Jaume, 1962. «Domna Rarlón, ilustre dama gerundense de mil años atrás», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 15: 317-329.
- MARTÍN VISO, Iñaki, 2007. «Monasterios y reordenación del espacio local: Un estudio comparado del norte de Zamora y la región de Viseu (siglos IX-XI)», *Monasteria et territoria. Elites, edilicia y territorio en el Mediterraneo medieval (siglos V-XI)*, J. López, A. M. Martínez, J. Morín (eds.), Oxford, John and Erica Hedges: 259-280.
- 2011. «Monasterios y redes sociales en el Bierzo altomedieval», *Hispania*, 71, 237: 9-38.
- MCLAUGHLIN, Megan, 1994. *Consorting with Saints. Prayer for the Dead in Early Medieval France*, Ithaca, Cornell University Press.

Bibliografia

- MUNDÓ MARCET, Anscari M., 1960. «Entorn a les famílies dels bisbes Oliba de Vic i Oliba d'Elna», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 28: 169-178.
- ORDEIG MATA, Ramon, 1995. «Dos concilis de la província Narbonense, dels segles X i XI, fins ara ignorats», *Ausa*, 20: 367-382.
- 2001. «Cel·les monàstiques vinculades a Guifré el Pelós i a la seva obra repobladora (vers 871-897)», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 22: 89-119.
- 2011. «Santa Eulàlia i Santa Leocàdia, una església altmedieval de Vic», *Ausa*, 168: 323-332.
- 2014a. «El dia de la mort del comte Ramon Borrell (27 de febrer de 1017)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 55: 65-82.
- 2014b. *El monestir de Ripoll en temps dels seus primers abats (anys 879-1008)*, Vic, *Estudis Històrics*.
- 2015. *Diplomatari del monestir de Ripoll (segles IX-X)*, Vic, *Estudis Històrics*.
- 2020. *Catalunya Carolíngia. Vol. VIII: Els comtats d'Urgell, Cerdanya i Berga*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- PAGÈS PARETAS, Montserrat, 2019. «Ingilberga, la darrera abadessa de Sant Joan», *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)*, I. Brugués, C. Boada, X. Costa (eds.), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat: 259-279.
- PARASSOLS PI, Pau, 1894. *San Juan de las Abadesas y su mayor gloria, el Santísimo Misterio: reseña histórica, corregida y aumentada por el autor*, Vic, Tipografía Católica de San José.
- PÉREZ, Mariel, 2012. «El control de lo sagrado como instrumento de poder: los monasterios particulares de la aristocracia altomedieval leonesa», *Anuario de Estudios Medievales*, 42, 2: 799-822.
- PLADEVALL FONT, Antoni, 1987. «Sant Joan de les Abadeses. Història», *Catalunya Romànica. Vol. X: El Ripollès*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana: 354-369.
- 2012. «El monestir de Sant Joan, de cenobi benedictí femení a canònica clerical», *El monestir de Sant Joan de les Abadeses*, M. Crispí, M. Montraveta (eds.), Sant Joan de les Abadeses, Junta del Monestir de Sant Joan de les Abadeses, Consorci Ripollès Desenvolupament: 17-37.
- PONSICH, Pierre, 1952. «Les origines de Saint-Michel de Cuxa: Saint-André d'Eixalada et Saint-Germain de Cuxa», *Études Roussillonnaises*, 2: 1-19.

- 1980. «Saint-André d'Eixalada et la naissance de l'abbaye de Saint-Germain de Cuixa (840-879)», *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 11: 7-32.
- 1995a. «Le problème de la partition du comté de Roussillon entre les maisons de Cerdagne et d'Empuries, à la mort du comte Miron I le Vieux (896)», *Études Roussillonnaises*, 13: 91-103.
- 1995b. «Sant Andreu d'Eixalada», *Catalunya Romànica*. Vol. VII: *La Cerdanya i el Conflent*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana: 274.
- RAGNOW, Marguerite, 2002. «Ritual Before the Altar: Legal Satisfaction and Spiritual Reconciliation in 11th-Century Anjou», *Medieval and Early Modern Ritual: Formalized Behavior in Europa, China and Japan*, J. Rollo-Koste (ed.), Leiden, Brill: 57-79.
- REMENSNYDER, Amy G., 1995. *Remembering Kings Past: Monastic Foundation Legends in Medieval Southern France*, Ithaca, Cornell University Press.
- REYES VIDAL, Josep M., 2013. «Els orígens de la jurisdicció feudal del monestir de Banyoles», *Monestirs i territori. 1200 aniversari de la fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles*, L. To, J. Galofré (eds.), Banyoles, Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles: 125-147.
- RIERA MELIS, Antoni, 1999. «Alimentació i ascetisme a l'Alta Edat Mitjana. Gènesi de la "dietètica" monàstica benedictina (540-820)», *Temps de monestirs: els monestirs catalans entorn l'any mil*, M. Miquel, M. Sala (eds.), Barcelona: Generalitat de Catalunya, Pòrtic: 140-167.
- RIPOLL PERELLÓ, Eduardo, CARRERAS, Teresa, NUIX ESPINOSA, José M., 1978. «Notes preliminars sobre les excavacions arqueològiques de la basílica de Santa Maria de Ripoll», *Revista de Girona*, 83: 223-230.
- RIU RIU, Manuel, 1974. «Posesiones del monasterio de Sant Joan de les Abadesses en el obispado de Urgell», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 22: 445-453.
- ROSENWEIN, Barbara H., 1989. *To Be the Neighbor of Saint Peter: The Social Meaning of Cluny's Property, 909-1049*, Ithaca, Cornell University Press.
- ROSILLO-LUQUE, Araceli, 2019. «De nenes a abadesses: Llinatge i cultura als cenobis femenins altmedievals (segles IX-X)», *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)*, I. Brugués, C. Boada, X. Costa (eds.), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat: 165-202.
- ROVIRA SOLÀ, Manuel, 1980. «Un bisbe d'Urgell del segle X: Radulf», *Urgellia*, 3: 167-184.

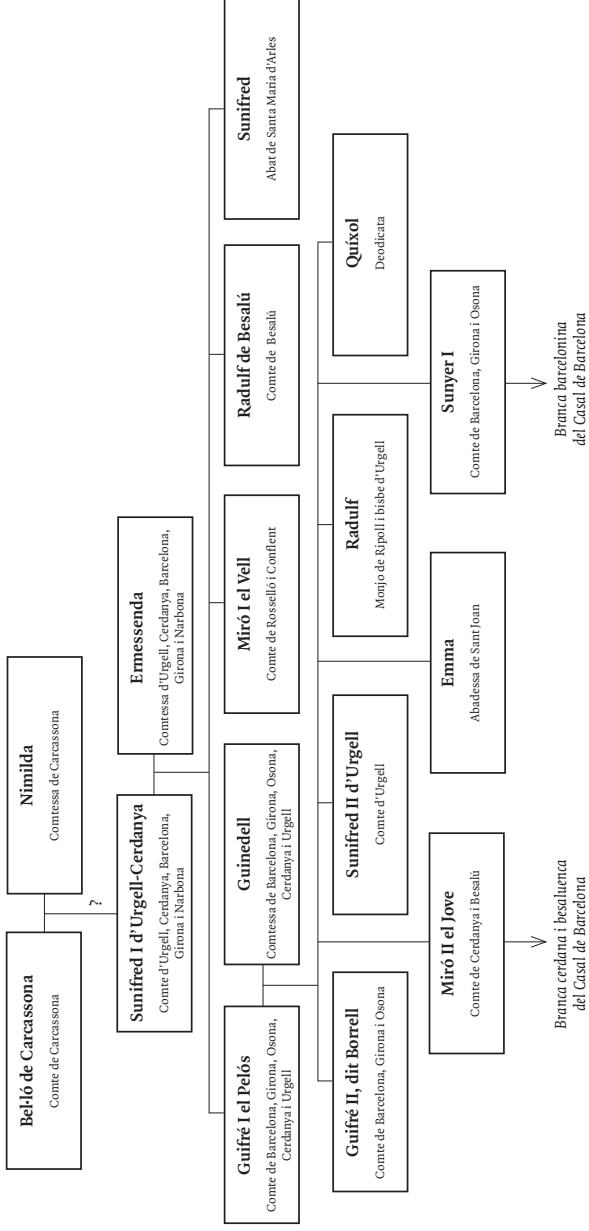
Bibliografia

- SALRACH MARÈS, Josep M., 1973. «El comte Guifré de Besalú i la revolta de 957. Contribució a l'estudi de la noblesa catalana del segle X», *II Assemblée d'Estudis sobre el comtat de Besalú*, Olot, Aubert Impressor: 3-36.
- 1978a. *El procés de formació nacional de Catalunya (segles VIII-IX)*. Vol. I: *El domini carolingi*, Barcelona, Edicions 62.
- 1978b. *El procés de formació nacional de Catalunya (segles VIII-IX)*. Vol. II: *L'establiment de la dinastia nacional*, Barcelona, Edicions 62.
- 1978c. «Miró Bonfill i la solemnitat ripollesa de 977», *Revista de Girona*, 83: 157-166.
- 1995. «Memòria, poder i devoció: donacions catalanes a la Grassa (segles IX-XII)», *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Âge*, P. Sénac (ed.), Perpinyà, Presses Universitaires de Perpignan: 103-117.
- 2013. *Justícia i poder a Catalunya abans de l'any mil*, Vic, Eumo Editorial.
- 2018. *L'assassinat de l'arquebisbe Ató (971) i les lluites pel poder en els orígens de Catalunya*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- 2019. «Política i moral. Els comtes de Cerdanya-Besalú i la comunitat de monges benedictines de Sant Joan de les Abadesses (segles IX-XI)», *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)*, I. Brugués, C. Boada, X. Costa (eds.), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat: 225-257.
- TISCHLER, Matthias M., VERNET PONS, Eulàlia, 2020. «L'Homiliari de Luculentius (Marca Hispànica Catalana, ca. 900): un tresor amagat de la cultura textual carolíngia», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, 28: 67-95.
- TO FIGUERAS, Lluís, 2000. «Un obispo del año mil: Oliba de Vic», *Codex Aquilarensis*, 16: 65-88.
- 2005. «Fondations monastiques et mémoire familiale en Catalogne (IXe-XIe siècle)», *Sauver son âme et se perpétuer. Transmission du patrimoine et mémoire au haut moyen âge*, F. Bougard, C. La Rocca, R. Le Jan (eds.), Roma, École Française de Rome: 293-329.
- UDINA MARTORELL, Federico, 1951. *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X*. Estudio crítico de sus fondos, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- VADILLO PINILLA, Amelia, 1984. «El dominio de San Juan de las Abadesas: algunas consecuencias de su formación», *En la España Medieval*, 5: 1019-1045.
- VALLS TABERNER, Ferran, 1923. «Notes per a la història de la família comtal de Barcelona», *Recull de Documents i Estudis*, 1, 3: 193-216.

- VERGÉS PONS, Oliver, 2018. «La batalla de Baltarga en el joc de la política comtal del segle X: la mort d'Ermengol d'Osona i la successió del comtat d'Urgell», *Anuario de Estudios Medievales*, 48, 2: 901-923.
- WICKHAM, Chris, 1995. «Rural Society in Carolingian Europe», *The New Cambridge Medieval History*. Vol. II: c.700-c.900, R. McKitterick (ed.), Cambridge, Cambridge University Press: 510-537.
- ZIMMERMANN, Michel, 1999. «El paper de Ripoll en la creació d'una història nacional catalana», *Temps de monestirs: els monestirs catalans entorn l'any mil*, M. Miquel, M. Sala (eds.), Barcelona: Generalitat de Catalunya, Pòrtic: 252-272.

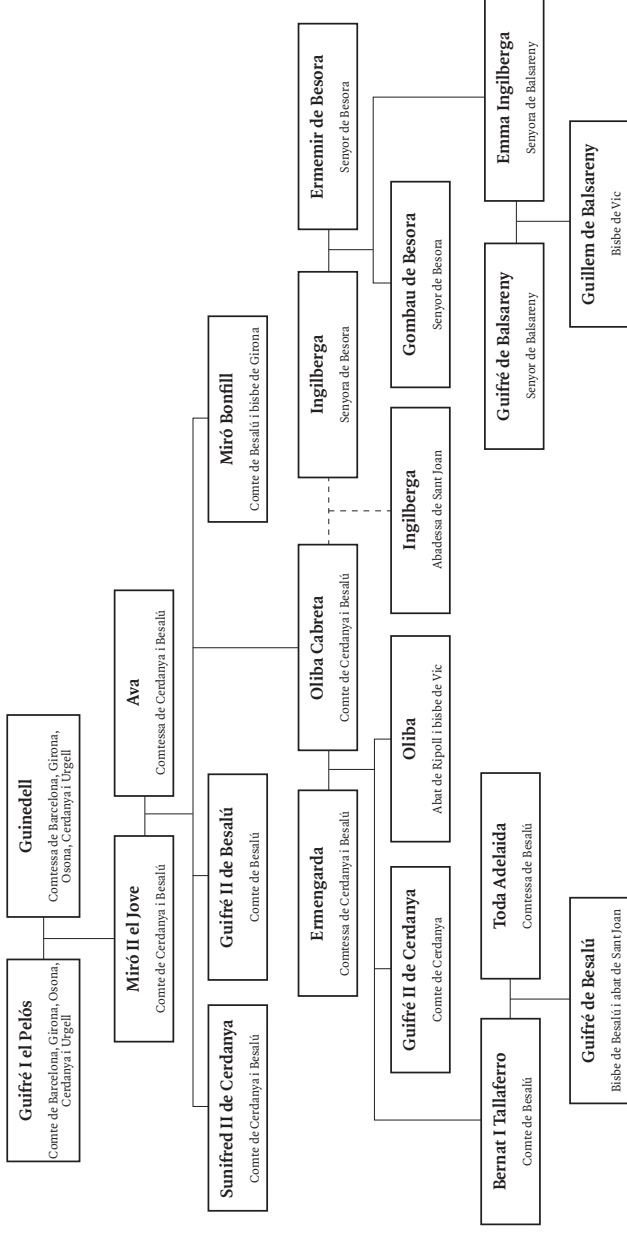
ANNEX

Els orígens del Casal de Barcelona

* Aquest arbre geneològic no és exhaustiu. Només hi apareixen les persones esmentades al text.

La branca cerdana i besaluena del Casal de Barcelona

* Aquest arbre geneològic no és exhaustiu. Només hi apareixen les persones esmentades al text.

MVNERA

Vers l'any 880, el comte Guifré el Pelós va promoure la fundació dels monestirs de Santa Maria de Ripoll i Sant Joan de les Abadesses; dues generacions més tard, el seu net Guifré II de Besalú va fer el mateix amb el de Sant Pere de Camprodon. Per quin motiu es van fundar tres cenobis en una regió tan petita com és el Ripollès? Quin impacte tingueren sobre el paisatge preexistent? Per què van evolucionar de manera desigual?

A *Poder, religió i territori* s'estudien els orígens d'aquestes tres monestirs des d'una perspectiva de conjunt innovadora que permet donar resposta a totes aquestes preguntes i moltes altres. Al mateix temps, s'hi planteja una profunda reflexió sobre com van contribuir a estructurar el Ripollès en els àmbits social, polític, econòmic i religiós al llarg de l'Alta Edat Mitjana. Finalment, s'hi analitzen les estretes relacions que establiren amb el poder comtal, encarnat en terres ripolleses pel Casal de Barcelona, ja que en ben pocs territoris es veu amb tanta claredat la interacció entre ambdues institucions.

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

AJUNTAMENT DE LA
COMTAL VILA DE RIPOLL

IRCVM